

УНИВЕРЗИТЕТ "СВ.КИРИЛ И МЕТОДИЈ"
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СКОПЈЕ

М-р Амалија Јовановиќ

ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
- Демографски и социолошки аспекти -
(докторска дисертација)

Ментор:
Проф.д-р Душан Брезник

Скопје, декември 1994 год.

В О В Е Д

При определбата за темата "Планирање на семејството во СРМ - социолошки и демографски аспекти" за социолошкото и демографското во планирањето на семејството размислував како за два одделни аспекти на истиот проблем, кои како такви можат одделно да се анализираат и да понудат објаснување за испитуваната појава. Навлегувајќи во поширока литература за проблемите на планирањето на семејството се повеќе двата аспекти ми се наметнуваа како неододелни, цврсто поврзани во една единствена појава, која е повеќе социолошка, со демографска последица (родено дете), иако досега, барем кај нас главно се разгледувала како демографска.

Како социолог не можам да го отфрлам мислењето за родноста независно од бракот и семејството, и сметам дека нејзиниот развој претставува всушност неододелен дел од развојот на семејството како општествена група. Демографски, пак, родноста се разгледува независно од семејството на ниво на популација на жените како единица на испитување. Во планирањето на семејството доаѓа до спој на двете појави на глобално ниво (семејството како општествена група и родноста на населението) на индивидуално ниво, на ниво на едно семејство. Според тоа предметот на испитувањето се префрлува на семејно ниво, при што популација сега претставуваат семејствата, а белегот

кој што се испитува е бројот на децата во семејството.

Понатаму, иако тесно поврзан со родноста поимот планирање на семејството во својот назив ги содржи економската категорија - планирање и социолошката - семејството. Ако планирањето го дефинираме како "рационален процес каде што најдобриот начин за постигнување на определени цели со помош на расположиви средства е идентификуван и дефиниран"¹, тогаш мора да се идентификува и дефинира и проблемот на планирање на семејството, значи што во семејството се планира, односно предметот на планирање, кој во демографската литература се подразбира, бидејќи тука се зборува за планирање (или) регулација на родноста. Според тоа планирањето на семејството се однесува на децата во семејството, бидејќи единица на родноста претставува живородено дете. Но, во социолошка смисла, со поимот планирање на семејството тоа не е доволно прецизно определено, бидејќи семејството како социолошка категорија - претставува специфична општествена група или заедница, чии членови се поврзани во особена семејна организација, која е заснована на крвно сродство, што ја прави единствена и различна од другите општествени групи.²

Во својот историски развој семејството има различна големина и различен обем. Неговата трансформација се врши од големо кон мало семејство, така што големото

¹ United Nations "The Determinants and Consequences of Populations Trends," New Summary of Interaction of Demographic, Economic and Social Factors, Volume L, New York, 1973, p.519.

² Golubović Zagorka: Porodica kako ljudska zajednica, Zagreb 1981, str. 57.

семејство е карактеристично за преиндустриски период на определено општество, а под влијание на процесите на индустријализацијата и урбанизацијата се трансформира во мало семејство (по својот обем).³ Повторно поимите големо и мало, во врска со семејството не се прецизно определени. Промените во обемот на семејството во социолошка смисла не се однесуваат само на обемот (бројот на децата), туку и на структурата на семејството (бројот на членовите во семејството). Со големо семејство се означува таква семејна структура, која ја карактеризираат крвни сродници по вертикална и по хоризонтална линија, повеќе колена, а по обемот може да биде поголемо или помало.⁴ Што се однесува пак до неговата структура тоа може да биде различна во зависност од елементите на структурата. Според бројот на членовите (што е значајно за нас), структурата на семејството се разликува со оглед на тоа дали се работи за повеќесемејно, големо домаќинство или мало домаќинство, проширено или нуклеарно семејство.

За точна определба на предметот на ова разгледување, сметам дека треба да се прецизираат и поимите, барем таму каде што и јазички тоа е можно. Во нашиот случај не се работи за големо или мало семејство според бројот на членовите во семејството, при што големината на семејството служи како основа за типологија на семејството,⁵ туку

³ Fletcher, Ronald: The Family and Marriage in Britain-London 1966, стр. 39.

⁴ Marko dr. Mladenović: Uvod u sociologiju porodice, "Savremena administracija", Beograd, 1975, стр. 157.

⁵ Исто, стр. 157.

се работи за нуклеарното семејство, односно семејното јадро и односот на брачниот пар кон бројот на децата во семејството. Бидејќи е тоа така, тогаш поимите големо и мало во нашиот случај недвосмислено се определуваат како поими што го определуваат бројот на децата во семејството. Во таа смисла големото семејство е синоним на многудетно, а малото семејство е синоним на малудетно семејство. На тој начин основниот проблем на испитувањето планирање на семејството го прецизираме и го врзуваме за проблемот на планирање на детноста во семејството.

Терминолошки таквата разлика е направена кај советските и кај полските автори,⁶ додека во англо-саксонската литература се применува терминот големина на семејството (family size), бројот на децата во семејството, како што е тоа и во нашата литература од словенечкото или српско-хрватското јазично подрачје.

Детноста во семејството има големо значење за испитување на семејството како општествена група. Таа влијае врз големината на семејството, влијае и врз неговата структура и организација, па така посредно и врз целокупната психо-динамика во семејството. Детноста влијае и врз функциите на семејството (згрижувачката, воспитната, социјализаторската) и личниот развој на членовите во семејството, во смисла на обезбедување услови за неговото унапредување или кочење, што во развојот на семејството се јавува всушност како фактор на трансформација на

⁶ Борисов В.А.: Перспектив и рождаемости, "Статистика", Москва, 1976, стр. 9;
Kluzowa Krystyna: Społeczno-demograficzne uwarunkowania dzietności rodzin,
Krakowie, 1978, str. 7.

семејството и како фактор на намалување на родноста во семејството.⁷ Различната детност во семејствата влијае врз односите во семејството со другите вонсемејни општествени групи како и врз фактот, односно мерата во која семејството може да учествува во целокупната општествена заедница. Сосема е јасно дека бројот на децата во семејството се менува под влијае на промените на семејството во целина, односно во рамките на севкупниот општествено-економски развој.

Ако сме заинтересирани за бројот на децата и нивното влијание врз репродукцијата на населението, од демографска гледна точка тоа значи, да се согледаат последиците на таквите промени врз сите други демографски процеси и структури. Од друга страна, причините за тие промени не можат да се објаснат само со демографските промени, туку пошироко. Тоа бара интердисциплинарно пристапување кон испитувањето, особено поради фактот што демографските законитости не секогаш се потврдуваат на помали подрачја.

Современата состојба со населението во поглед на родноста и планирањето на семејството може да се изрази со дихотомната поделба на земјите со висока или таканаречената "природна" родност и земјите со ниска или контролирана родност,⁸ односно, земји со планирање на детноста и земји со непланирана детност. Како испитувано

⁷ Така на пр. школувањето на детето од страна на еден задругар во Љубанци било причина за делбата на задругата на три дела, бидејќи тој премногу трошел за школувањето на неговото дете. Види: Народни живот и обичаји у Скопској Црној Гори, Српски етнографски зборник, књ. прва, стр. 334 (Ат.Петровиќ).

⁸ Според класификацијата на ООН, високофертилни се земјите во кои бруто коефициентот на репродукцијата изнесува над 2,0, а нискофертил со коефициентот под 2,0.

подрачје, СРМ не може целосно да се нареди ни во едната ниту во другата група. Со овој труд ќе се обидеме да дадеме објаснување на конкретните нивоа и причините за разликите во детноста од демографски и социолошки аспект. Поради тоа сметаме дека е неопходно во трудот да се разработи соодносот меѓу двете науки, особено по повод планирањето на семејството. Обидот за интегративен пристап и сестрано објаснување зависи од достапноста на соодветни податоци и литература и пред се од синтетичката способност на авторот.

ТЕОРИЈА И ПРАКТИКА НА ПЛАНИРАЊЕТО НА СЕМЕЈСТВОТО

СОЦИОЛОГИЈА И ДЕМОГРАФИЈА

При разгледувањето на соодносот меѓу науките, демографијата и социологијата може да се тргнат од констатацијата дека во демографската литература нема сомнение за поврзаноста меѓу демографијата и останатите општествени науки. Во поглед на социологијата се поставува прашањето: дали таа поврзаност може да се сведе на содржината на социјалната демографија, која за свој главен предмет ја има "анализата за тоа каков е односот на општите социјални и културни фактори спрема структурата и процесите на населението", ⁹ при што се користат социолошки методи, или пак се работи за нешто повеќе.

Според Хаусер, ¹⁰ нема основа за ставот за поинтензивен однос меѓу демографијата со социологијата отколку со другите науки, на пр. економија, психологија, географија и генетика, иако и според него не може да се занемари фактот дека социологијата ја "окупирала" демографијата, бидејќи во Америка таа се изучува првенствено на одделенијата за социологија, понатаму дека три петини од

⁹ Ford-de Yong: Social Demography, Prentice Hall, 1970, str. 4.

¹⁰ Philip M. Hauser: Demography in Relation to Sociology, American Journal of Sociology, 65, No 2 (September 1959), pp. 169-71.

членовите на здруженијата на населението се социолози и сето тоа се протега на период од три декади (после војната). Но, што се однесува до предметот на испитувањето, тука, според него, постои разлика. За демографите тоа е главно демографската анализа, која се занимава со статистичка анализа на големината, дистрибуцијата и составот на населението и компонентите на нивните варијации и промени, додека за социолозите тоа се студиите на населението (populations studies), кои го вклучуваат соодносот на демографските со други системи на варијабли.¹¹ Ова разликување нуди логичка рамка за согледување на соодносот на демографијата како мултинаучна дисциплина кон други различни дисциплини, меѓу нив и социологијата. Според тоа, ако изучувањето на демографот е насочено кон потврдување на соодносот на зависни демографски варијабли со независни демографски фактори, тогаш тоа е "демографска анализа". Ако испитувањето го вклучува соодносот на зависни демографски варијабли со (сет) на независни социјални, економски, генетски, психолошки, историски или други варијабли, тогаш тоа е пример на "студија на населението".¹²

Додека Хаузер на социологијата не ѝ дава никаква посебна улога во однос на демографијата, како и на другите науки, Боттоморе проблемот на населението го разгледува дури во учебникот на социологија под наслов "Населението и општественото групирање".¹³ Според него, демогра-

¹¹ Оп.цит., стр. 169

¹² Оп.цит.стр. 170

¹³ Bottomore, T.B.: Sociology: A Guide to Problems and Literature, New Edition, London, str. 87.

фот веднаш штом ќе ги помине мерењата и пресметувањето и почнува да ги испитува причините и последиците на промените во населението, навлегува во доменот на социологијата, на пр. кога зборува за диференцијален фертилитет. Всушност се работи за тоа што демографските проблеми некогаш се испреплетени со општествени фактори со кои се занимава социологијата. Особено карактеристично е тоа според наше мислење, за родноста и планирањето на семејството.

Од нашите автори, соодносот меѓу демографијата и социологијата го разгледува Брезник, во рамките на дефинирањето на предметот на демографијата,¹⁴ при што демографската анализа по Хаузер тој ја дефинира како предмет на демографијата во потесна, а популационите студии како предмет на демографијата во поширока смисла. Веројатно тука се работи и за самото прецизирање на предметот од страна на авторот, кој во расправата за односот меѓу социологијата и демографијата "популационите студии" им ги препушта на социолозите, како предмет на објаснување на социолошките појави со демографски варијабли.

Тргнувајќи од историскиот развој на социолошката мисла не можеме да го заобиколиме врзувањето на основите за настанувањето на општествените појави со определени фактори, изразени во различни социјално и социјално-филозофски теории, кои натаму ѝ служат како основа на разни школи во граѓанската социологија. Една од различните варијанти на врзување на општеството и општествени-

¹⁴ Breznik, D.: Demografija, Analiza, metodi i modeli, Beograd, 1977, str. 19.

те појави со некои други фактори е и врзувањето со демографскиот фактор како на пр. Helvetius и подоцна Malthus , од што произлегува и "демографската школа во социологијата."¹⁵

Демографската школа е заснована на становиштето дека општествениот развој и општествените појави можат да се објаснат со елементите на растежот и опаѓањето на густината на населението. Разгледувањето на општествените појави како функција на демографскиот фактор е мошне старо во историјата на социолошката, како и на демографската мисла, но како значајна концепција се разви пред сè под влијание Малтусовиот "Есеј на принципите на населението" (1798 година) во 17 - 19 век.¹⁶

Суштината на демографската школа во социологијата е содржана во мислењето дека определена густина на населението и постојаниот растеж на бројот на населението е просто предуслов за конституирање на општествените установи, групи, култури и цивилизации едноставно затоа што општествените појави настануваат во меѓусебниот допир на луѓето и општествените групи.

Георг Зито на пример, поимот на цивилизацијата го врзува за постојаниот начин на живеење, односно за станувањето на градовите и новиот начин на живеење во нив, поради што демографијата треба да се изучува во студиите за социологија.¹⁷ Тој дури Ботеро го смета за откривач на науката за демографија, со неговото дело: Причините за го-

¹⁵ Fiamengo dr. Ante: Osnovi opće sociologije - Narodne novine, Zagreb, 1974, str.28.

¹⁶ Исто, стр. 58

¹⁷ Georg V.Zito, Ph.D.: Populations and its Problems, New York, 1979, str. 11.

лемината на градовите во 1590 год. Основни услови за растежот на населението според него се: земјоделството - аграрната револуција, која овозможува постојан начин на живеење и индустриската револуција која ја причинува концентрацијата на населението во градовите поради потребата од работна сила.¹⁸

Критикувајќи ја демографската школа во социологијата не може да се занемари фактот и покрај големата улога на демографскиот фактор за досегашната историја во развојот на цивилизациите (во густо населените долини на Еуфрат и Тигрис, Јанг Цек Јанг, Нил и сл., а не во ретко населените подрачја на Сахара или Сибир), во објаснувањето на општествените појави и процеси, само што тој не може да го објасни богатството и разновидноста на општествените појави, а особено не развојот на човечкото општество.¹⁹

За непосредната поврзаност меѓу големината на населението и општествената структура сведочи познатиот француски социолог Emile Durkeheim, во неговото дело "За поделбата на општествениот труд".²⁰ Населението е еден од главните елементи на делот од социологијата што тој го именува како морфологија. Општествата според него, можат

¹⁸ Исто, стр. 21

¹⁹ Fiamengo, op.cit., str. 59.

²⁰ Talkot Parsons, E.Sil i dr.: Teorije o društvu, Osnovi savremene sociološke teorije, 1969, Beograd, str. 203.

E.Durkeheim: O podeli društvenog rada - Prosveta, Beograd, 1972.

G.Zito: Op.cit.str.

Во нашата учебничка литература односот на механичката и органската солидарност не е разгледуван од овој аспект. Види:

Goričar dr. Jože: Sociologija - Osnovi marksističke opšte teorije o društvu, Rad, Beograd, 1977 и Fiamengo dr. Ante, цитираниот учебник.

да се класифицираат според просторот и густината. Кога вели простор, Durkheim мисли на бројот на "општествени-те единици" (на пр. индивидуи) во општеството. Под густината тој го подразбира "бројот на социјалните односи" во општеството. Тој прави разлика помеѓу материјалната густина врз која влијае концентрацијата на населението, растежот на градовите и средствата за комуникација и моралната густина, која се мери со бројот на поединците кои всушност имаат меѓусебни односи (не само економски, туку и културни)²¹. Според него, растежот на волуменот општо носи и растеж на густината, а двата фактори заедно предизвикуваат промени во социјалната структура. Така порастот на населението предизвикува промени во општеството од типот заснован на "механичката солидарност" во типот заснован на "органската солидарност" (општествена поделба на трудот, 1893).

Всушност постоењето реципрочна врска меѓу населението и општествената структура отсекогаш било признаено. Социјалната структура влијае врз промените на населението и обратно. Во ова подрачје најзабележливи се интересите на социолозите во врска со општествените влијанија врз големината, растежот на населението и неговото опаѓање преку намалувањето на родноста на населението како последица на промените во репродуктивното однесување на населението, поединците и особено семејствата (брачните парови). Таков интерес особено бил изразен во врска со опаѓањето на стапките на раѓањето и намалувањето на дет-

²¹ Bottomore, op.cit., str. 87.

носта во семејствата во индустриски развиените земји меѓу двете војни. Се чинеше дека опаѓањето на стапките на natalitetот во определени земји ќе доведе до стационарни типови на населението во нив или дури до опаѓање на бројот на населението. Се чинеше дека таквото опаѓање е логична последица на проверени методи за контрола на раѓањето и зголеменото општо ~~знаење~~ на населението за таквите методи кои ограничувањата на родноста во семејството го прави лесно. Но, не можеме да се согласиме дека информираноста за средствата или методите за регулирање на родноста или планирањето на семејството и нивната достапност претставуваат причина за намалувањето (ограничувањето) на детноста во семејствата. Тоа започнало многу порано, така што тие можат да ја олеснат реализацијата на желбата или потребата за ограничување на детноста, додека потребата или желбата од ограничувањето имаат други причини. Според Ботоморе, тие се пред сè еманципација на жените која што бара менување на нејзините улоги во семејството, за да можат да станат успешни и вон од него, намалувањето на значењето на семејството како производна единица и порастот на економскиот товар на децата во такви услови (како рестрикција на детската работа и проширување на задолжителното образование), јавување и проширување на нови желби и потреби на родителите кои им конкурираат на желбите и потребите за имање деца, нов однос на родителите кон децата, зголемување на стандардите за родителската грижа и особено желбата на родителите, на децата да им обезбедат што е можно подобар старт во животот.²²

²² Исто стр. 88 и 89 и

The Determinants and Consequences, of Populations Trends, Economic and Social Factors
Volume I New York, 1973 god.

Последнава причина е непосредно врзана за социјалната мобилност во современите општества со напредната економија и поотворената социјална структура, во кои на секое дете може да му се даде максимална шанса за качување во општествената хиерархија без наследените статусни позиции, туку пред сè со лимитирање на раѓањата.²³ Во тој поглед се укажува на предимството на децата од помали (малудетни) семејства.²⁴ Влијанието на припадноста на различни општествени слоеви и желбата за нагорна општествена подвижност врз ограничувањето на детноста во семејствата се воочува и во фактот што лимитирањето на децата како процес започна во повисоките општествени слоеви и постепено се шири кон пониските слоеви.²⁵ Објаснувањето за тоа може да лежи во различното познавање и достапност на методи и средства за регулација на родноста, но тоа може да биде само од второстепено значење, додека причините лежат во околностите кои довеле до донесувањето одлука за ограничување на раѓањата воопшто. Можеби се работи за имитација на општествениот модел на репродуктивното однесување на повисоките слоеви или пак за перцепција на

²³ Тоа го покажува пред сè искуството во социјалистичките земји каде што отворената општествена структура нуди мноштво канали за нагорната општествена подвижност.

²⁴ Авторот смета дека причината за лимитирање на детноста во аграрните семејства во Америка се состоела во желбата, децата после одвојувањето од родителскиот дом да го задржат барем статусот што го имале кај родителите, ако не е можно подобар, а тоа може да им се обезбеди само на мал број деца. Види Easterlin: Оп.цит., стр. 533.

²⁵ На тоа укажуваат низа истражувања, од Indianapolis study, KAP Studies, GAF Studies of Freedman i Whelpton, како и нашите испитувања од страна на CDI при IDN за фертилноста на мажените жени. Види: Freedman R.; Welpton K.P. and Campbell A.A.: Family Planning, Sterility and Population Growth, New York, 1959, Whelpton, Campbell, Patterson: Fertility and Family Planning in USA, New Jersey, 1966, Breznik и др.: Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji, Beograd, 1972, Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji, Beograd, 1980 и др.

предимствата на помалото по обем семејство во борбата за постигнување на економски и социјален успех во обидите за унапредување на животот.²⁶

Тесната поврзаност на социологијата и демографијата натаму можеме да ја следиме преку испитувањето на историјата на семејството, неговиот развој, структура и репродукција. Имено, во почетокот на 19 век се случуваат значајни промени во големината и функцијата на семејството. Во нивното испитување се судруваат и надополнуваат двете науки, на кои предметот на изучување им е населението и семејството. Иако првобитната цел на демографијата беше испитувањето на општите популациони трендови и локалната историја, таа подоцна се разви и доби витален карактер за историјата на семејството. Нејзиното значење се гледа пред се во можностите за реконструкција на семејството и неговите облици во минатото. Врз основа на нив се смета дека прединдустриската преобразба на семејствата била поинтензивна (поголема) и дека наспроти проширеното сфаќање за големото (проширено) семејство во предисторискиот период, доминантна семејна структура била нуклеарната и дека контролата на раѓањата започнала во 18 век.²⁷

Слично смета и Easterlin, имено дека историската демографија ќе придонесе кон расветлувањето на теоријата за демографската транзиција. Како универзална, бидејќи според неговите испитувања, во Америка бројот на ра-

²⁶ Теоријата на Dumont за социјалната капиларност, при што децата претставуваат пречка за нагорната општествена подвижност.

²⁷ Hariven K.Tamara: Istorija porodice kao disciplinarna oblast vo knigata: Rađanje moderne porodice, Societas, Beograd, 1988, str. 50(Priredila: Andjelka Milić).

ѓањата се намалил во преиндустрискиот период, пред сè поради можностите, односно неможностите на општествената мобилност во аграрното општество.²⁸

Она што демографијата и социологијата ги прави поблиски е и феноменот, што прокреацијата, а оттука репродукцијата на населението како нејзина последица се вршат главно во рамките на семејството и претставуваат една од главните и универзални функции на семејството.²⁹

Литературата досега малку обрна внимание на овој факт. Традиционално во рамките на демографијата се испитуваат директните корелации меѓу наталитетот и условите на живеењето на семејството и бројните општествени фактори кои директно, повеќе или помалку, влијаат врз наталитетот. Притоа личноста се зема како пасивен фактор, односно не се зема во предвид фактот што личноста се формира во семејството, во согласност со определени услови и механизми за нејзиното однесување кои ја детерминираат и нејзината свест, а согласно со тоа и свеста и механизмите за прокреативното однесување. Наспроти тоа, испитувањето на семејството може да придонесе за расветлувањето на феномените кои на ниво на популацијата не се видливи, бидејќи се набљудуваат на пр. во демографијата само како прокреација, а не во рамките на системот во кој таа се врши како репродуктивна функција, во семејството, туку систем кој има таква универзална и трајна карактеристика каква што е репродукцијата. Како семејството пак

²⁸ Easterlin A. Richard: Factors in the Decline of Farm Family Fertility in the United States: Some preliminary Research Resultes, vo The America Family in Social-Historical Perspective, New York, 1978, p.533.

²⁹ Постои согласност меѓу социолозите за универзалноста и трајноста на репродуктивната функција на семејството. Види: Голубовић, Младеновић итн.

претставува систем, со издвојувањето на едната функција од другите кои меѓусебно тесно се поврзани, може да се прави само за потребите на испитувањето, но апстракцијата е недоволна кога се работи за објаснувањето, бидејќи семејството има не само демографски, туку и други општествени, економски, културни, итн. функции.³⁰ Оттука демографските правилности можат да се објаснат само со помош на дефинирањето на структурата и функциите на семејството на сличен начин како што хемиските правилности се објаснети согласно структурата и законите кои го регулираат функционирањето на атомот.³¹ Советските автори го потенцираат значењето на социологијата за објаснувањето на родноста на населението и за процесот на историскиот премин на семејството од многудетно кон малудетно. Сметаат дека научното објаснување за намалувањето на родноста може да се даде само во рамките на општата социолошка теорија, бидејќи само преку неа можат да се спознаат историските промени на репродуктивното однесување на личноста и семејството.³² Притоа, особено значење ѝ се дава на теоријата на репродуктивното однесување³³ наспроти на теоријата на демографската транзиција, како теорија која согласно на марксистичката традиција основното внимание и го посветува на дијалектиката на детерминантите на намалувањето на родноста, на дијалектиката на историските содејствувања на стеснувањето на функциите на семејството и намалувањето на нормите и потребите од деца.³⁴

³⁰ Natality and Reproductive Function of a Family, UN, Fund for Population Activities, Moscow State University, PRC, str.2.

³¹ Исто, стр. 3.

³² Антонов: Социологија на раѓаемоти - Москва, 1985.

Бошко, В.Б.: Малолетнаја семја - Москва, 1988, стр.15.

Детност сем и: Вчера, сега, утре, Москва, 1986, стр.11

³³ Борисов: Перспектив на раѓаемоти - Москва, 1976, стр.

³⁴ Детност сем и: Оп.цит., стр.14.

Кога зборуваме за семејството во социологијата и демографијата тешко можеме да се оглушине на познатиот, а и основен став на Енгелс, кој му дава основен печат на теоретскиот и методолошкиот приод на испитувањето на семејството како социолошка и како демографска категорија, а гласи: "Според материјалистичкото сфаќање решавачкиот момент во историјата е, во крајна инстанца, продукцијата и репродукцијата на непосредниот живот. Но самата таа пак има двоен вид. Од една страна, производство на средства за живот, предмети за исхрана, за облекување, за домување и на неопходните за тоа орудија, а од друга страна - производство на самите луѓе - продолжување на родот. Општествените установи во кои живеат луѓето од една определена епоха и на една определена земја се условени од двата вида производство: од развојното стапало на трудот од една страна, на семејството од друга.³⁵ На понизок степен на развој на семејството двете функции, како материјалното производство и продолжувањето на родот, биле цврсто поврзани во тогашните примитивни облици на семејството. Со развојот на производството и општествената поделба на трудот, функцијата на материјалното производство се повеќе преминува на поголеми општествени групи, додека производството на животот му остана на семејството. Облиците на семејството се менувале под влијание на промените во општественото производство и сè поголемата поделба на трудот, значи се менувало материјалното производство како што е веќе посочено, а се менувала и функцијата на

³⁵ Енгелс, Ф.: Потекло на семејството, приватната сопственост и државата, Комунист, Скопје, 1988, стр. 10.

продолжувањето на родот. Оваа функција со сè поголема материјална, интелектуална и морална одговорност спрема потомството ~~врасна~~ во структурата на цивилизираното општество.³⁶

Врз основа на изложеното, при испитувањето на планирањето на семејството, вниманието мораме да го свртиме кон семејството како општествена група со неговите специфични и универзални функции (репродуктивната во нашиот случај) и односот на таквата основна и примарна општествена група спрема другите општествени групи и глобалната општествена структура и обратно – неговото специфично значење за биолошката и хумана репродукција, бидејќи не е познат друг начин на создавање на човечки суштества, освен со воспитување во семејството (Маргарет Меад).³⁷

Со изнесувањето на овој став немаме намера да ја омаловажаме важноста на семејството како биолошка заедница, туку едноставно да укажеме на поврзаноста на оваа незаменлива функција на семејството со сплет на низа други психо-социјални функции. Имено, раѓањето и физичкиот развој на детето е тесно поврзано со психо-социјалниот развој кој е последица на воспитување примарно во семејството, при што емотивните врски меѓу родителите и децата стануваат се позначајни во современото семејство воопшто, а посебно за односот на децата спрема репродукцијата, (како идни родители). Со изнесувањето на овој став

³⁶ Goričar, Jože: Sociologija. Osnovi marksističke teorije o društvu, Rad, Beograd, 1977, str. 322.

³⁷ Мислата е преземена од книгата на Голубовиќ Загорка: Породица као лјудска заедница. Напријед, Загреб, 1981, стр. 57. Цитатот во целина гласи: "Семејството е ... институција на која и ја должиме човечноста. Не познаваме друг начин на кој се создаваат човечки суштества освен во воспитувањето на семејството".

сакаме вниманието да го обрнеме на особено тесниот однос меѓу демографијата и социологијата на семејството, како однос меѓу проблемите што ги испитуваат двете науки - родноста и семејството како општествена група и планирањето на семејството што како последица се одразува и врз родноста на населението и врз големината и структурата на семејството. Промените од таков вид, пак, повторно влијаат врз економската и биолошката репродукција на која е засновано човечкото општество. Социолошкиот аспект на биолошката репродукција се огледува во тоа што и таа како општествен акт треба да се планира како и економската. Поради тоа општеството е заинтересирано за санкционирање и контрола на биолошката репродукција и ги пропишува санкциите форми и "мерката" на репродукцијата преку културата, бидејќи семејството е повеќекултурна, отколку биолошка установа и односите во неа се повеќе детерминирани со културата, отколку што се биолошки.³⁸ Како доказ за тоа може да послужи општествената форма на санкционирање на репродукцијата преку бракот, без оглед на тоа за каква репродукција се работи. На пример, од становиште на патријархалното општество и патријархалниот морал пожелен е што поголем број деца, додека од становиште на современото општество и современиот морал, пожелен е помал број на деца во семејството, поради што е пожелна и контрола на раѓањата за постигнување на умерена репродукција. Во двата примери легитимноста на репродукцијата се утврдува преку признаената форма - бракот.

³⁸ Види пошироко во: Golubović Z.: Porodica kao ljudska zajednica, op.cit.str.30.

На крајот, зборувајќи за односот меѓу демографијата и социологијата не можеме да го заобиколиме фактот дека за нивната силна меѓусебна поврзаност зборува и настанувањето на нови науки како што се: социологија на родноста, социологија на миграциите, кои се присутни во поново време.³⁹ Исто така мора да се истакне фактот дека во работата на светскиот конгрес на социолозите во Мадрид 1990 година меѓу насловите на сесиите се наоѓаа и насловите: "Социологија на стареењето", "Социологија на миграциите" и "Социологија на населението" (Sociology of aging, Sociology of Migration and Sociology of Population).⁴⁰

ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА СЕМЕЈСТВОТО И ИСТОРИСКИ ТИПОВИ НА РЕПРОДУКЦИЈА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Семејството претставува основна општествена група која е заснована на бракот и крвното сродство чии членови по правило живеат заедно. Исто така, тоа претставува историска категорија која во својот развоен план бележи низа промени, пред сè под влијание на економско-општествените услови. Како несомнено најзначајна општествена заедница⁴¹, семејството го привлеке вниманието на најраните мислители.

³⁹ Freedman Ronald: The Sociology of Human Fertility, Vo Forde Yong: Social Demography, op.cit.str.4

Hawtorn G.: The Sociology of Fertility, Macmillan, London, 1970.

Антонов А.И.: Социологија роздаемости, Москва, 1980.

Denis K.: Sociology of demographic Behaviour.

⁴⁰ Наслови на сесиите објавени во списанието "Социологија" - Београд, 1990, стр.

⁴¹ Семејството како човечка заедница е предмет на разгледување во хуманистички и историски пристап, што значи дека семејството се разгледува како еден историски облик на човековото постоење кое во склоп на општествено-културната еволуција ги развива сите потенцијали како човечка заедница, но ги чувствува и влијанијата на отуѓувањето

Особено значаен е Аристотел, чии сфаќања на моногамното семејство како "пракелија на општеството" имало доминантно место, се до јавувањето на делата на Вахно-
fen, швајцарски историчар, автор на мајчинското право (Das Mutterrecht 1861). Сепак теоријата за историската еволуција на семејството на Louis Morgan и на неа заснованото Енгелсово сфаќање за развојот на семејството и сегашната основа за принципиелната класификација на развојните етапи на семејството и нивната усогласеност со големите епохи во историјата на човештвото. Така, во епохата на дивјаштвото е карактеристичен групниот брак, за варварството – бракот на парови, а за цивилизацијата моногамијата.⁴²

Соодветната најопшта историска класификација на семејството може да се сведе на три типа: родовски тип на семејството карактеристичен за "примитивните општества"; патријархален тип на семејството во докапиталистичките општества и егалитарен тип на семејство кој настанува со појавата на индустриските општества, но како модел може да се оствари дури со надминувањето на границите на граѓанското општество.⁴³

Како историска категорија семејството е под влијание на промените во социо-економските услови (начините

... како и општеството во рамките на кое се развива. Во таа перспектива мораат да се изучуваат и неговите функции. Види: Zagorka Golubović: Porodica kao ljudska zaednica. Naprijed, Zagreb, 1981.

⁴² Енгелс Ф.: Потекло на семејството, приватната сопственост и државата, Комунист, Скопје, 1988.

⁴³ Golubović Zagorka: Porodica kao ljudska zaednica. Naprijed, Zagreb, 1981, str.136.

на производство) поради што неговиот развој најлесно може да се следи преку нивната најширока класификација на општествено-економските формации, иако во рамките на една постојат многу вариетети на семејството.⁴⁴

Ненавлегувајќи во детална анализа на овие типови на семејството, за нас е значајно што тоа во својот развој го стеснува просторот на половите односи од состојба на недиференцирани (промискуитет), преку исклучувањето од нив најпрвин припадници на различни генерации, така што таквите односи сега имаат само припадниците од исти генерации (семејството пунаула). Понатаму од половите односи се исклучуваат родените браќа и сестри, а едногамните брачни односи се заменуваат со егзогамните, што претставува понатамошно ограничување и забрана на инцест.⁴⁵

Синдијазмичкото семејство, семејството на павови, иако со сè уште лабави брачни врски (детето остаува на мајката ако тие се прекинат) претставува почеток на семејството во вистинска смисла на зборот. Претходните облици на семејството биле речиси втупени во родовската заедница и децата му припаѓале на родот, а не на родителите.

⁴⁴ Mladenović Marko: Uvod u sociologiju porodice. Savremena administracija, Beograd, 1976, str. 93

⁴⁵ Толкувањето на забраната на инцест поради сознанието за непогодните биолошки последици на инцестот е веројатно премногу едноставно. Од наша гледна точка која му дава предимство на општественото на биолошкото поприфатливо е гледиштето дека до забрана на инцест дошло поради неопходноста на поврзување и соработка на различни човечки животи, особено преку брачните врски, преку кои се проширува кругот на општествените врски со размена на жените, а и другите вредности. (Според Levi-Strauss) Види: Sociološki leksikon. - Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 553.

Моногамното семејство е резултат на издвојување на одделни парови со се нивното потомство од родовската заедница. Благодарение на повисокиот степен на развој на производните сили и општествената поделба на трудот (поледелство-аграрна револуција) семејното јадро, составено од мажот, жената и децата е во состојба да ги врши основните економски функции и со својот труд да ги обезбеди неопходните услови за егзистенција. Неговото настанување се јавува на преминот од средниот до повисокиот степен на варварството, а неговата доминација е поврзана пред сè со појавата на приватната сопственост, еден од главните белези на класните општества во историјата на човештвото.

Кога се издвои како такво моногамното семејство претставува карактеристичен вид на семејството во сите класни општества. Засновано е на брачната врска меѓу еден маж и една жена, со изразита доминација на мажот, односно таткото на семејството над жената. Карактеристична е и економската зависност на жената и нејзината потчинетост на волјата на мажот. Егзистенцијално врзано за приватната сопственост, неговата исклучителна цел е раѓањето на деца со неоспорно татковство, предимствено поради наследство на татковиот имот. Така појавата на моногамното патријархално семејство претставува истовремено "светско историски пораз на жената" и најстар вид на општествена еднаквост меѓу луѓето.⁴⁶ Положбата на жената определена тогаш остана таква во долг историски период и нејзината улога

⁴⁶ Енгелс Ф.: Потекло на семејството, приватната сопственост и државата, оп.цит.

во суштина не се менува до најново време, до една друга револуција, индустриската, по која новите услови на стопанисување бараат и други нејзини човечки потенцијали, а не само биолошките. Поделбата на трудот во индустриското (современо) општество почива и на други карактеристики, а не само на половите. Развојот на производството пак бара во него да се вклучат сите луѓе (и жените и децата).

Основни карактеристики на патријархалното семејство накусо се следните: проширена и здружена заедница, стабилна, поради зачувување на заедничкиот имот, поради што разводот на бракот е непожелен; склучувањето на бракот е подредено на интересите на семејството и се базира на принципот на почит спрема мајот и таткото - *ra-ter familias*; одржување на тесни врски со роднинските групи, особено по татковата линија, патрилокално; авторитетен начин на однесување; претставува елементарна економска заедница во општеството и ги врши речиси сите функции во однос на своите членови: заштитна, здравствена, воспитнообразовна итн.; врзано е за земјата поради што е немобилно. Заедно на иста земја живеат обично повеќе генерации, поради зачувување на приватниот земјишен имот, кој претставува основа на семејната економија во рамките на селските заедници кои претставуваат темел на општествениот систем во тој период.⁴⁷

Родноста

Што се случува со родноста во текот на развојот на семејството до појавата на моногамното семејство? Во

⁴⁷ Golubović Z.: Op.cit.str.136.

литературата нема единствено сфаќање, но најчесто историските облици на родноста се класифицираат во два, традиционален и современ, при што традиционалниот го опфаќа евентуално и архаичкиот облик на родноста. Имено, поимот традиционална родност ја опфаќа родноста во периодот на докапиталистичките општествено-економски формации: првобитното општество, робовладетелството и феудализмот. Со оглед на тоа што родноста на населението се разликува и во периодот на првобитното општество, некои автори сметаат за оправдано одделно да се разгледува периодот на т.н. архаичка родност, која би траела сè до неолитската револуција, кога се развило поледелството, и припитомувањето на домашните животни.⁴⁸ А тие претставуваат претпоставка за постојан начин на живеење и претпоставка за формирање на семејството во вистинска смисла на зборот – тоа е одделување на моногамното семејство – занимавање со земјоделството, "приватизација" на децата во семејството – премин во моногамниот облик на семејството.

Според некои автори, издвојувањето на архаичниот тип на родноста нема доволно основа, иако не е и оправдување, поради немањето доволно убедливи докази за разликите меѓу архаичниот и традиционалниот тип на родноста.⁴⁹ Основниот доказ на заговорниците на овој став, порастот на населението на преминот од палеолит во неолит кој е непосредно врзан за постојаниот начин на живеење. Од демографскиот аспект, архаичниот тип на родноста

⁴⁸ Вишневски А.Г.: Демографическаја револуција, Москва, 1976, стр. 23

⁴⁹ Malačič, Janez: Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. DZS, 1985, str. 14.

се карактеризира со ниска родност - поради високата матернална смртност. Таа се намали со постојаното населување, така што традиционалниот тип на родноста овозможува пораст на населението, иако густината на населението ги зголемува и можностите на заразни болести, чија последица е зголемената смртност и повторното воспоставување на рамнотежа меѓу раѓањата и умирањата.⁵⁰

Одделно архаичниот тип, како "архетип" на родноста (репродукцијата) го разгледува Вишњевски, како прв од трите основни историски типа на родноста на населението.⁵¹

Според него, демографскиот развој на човештвото може шематски да се прикаже преку три историски типа на репродукција на населението и имено: архетип, традиционален и современ (рационален) тип и преку две демографски револуции, чија последица е преминот од еден тип кон друг.⁵²

Оправданоста од таквиот приод ја гледаме од аспект на историската класификација на општествениот развој во која се вклучува и развојот на семејството.

⁵⁰ Muhsem, H.V.: The Demographic Transition: From Wastage to Conservation of Human Life, Population Science in the Service of Mankind, Institute of Life and IUSSP, Vienna, 1979, стр. 143-163. Цитирано од Malačič J.: Sodobno ... Оп.цит.стр. 14.

⁵¹ Вишневскии А.Г. Демографическаја ... оп.цит.стр. 14

⁵² Поимот архетип го презел од Acsady Gy., Nemeskeri J.: History of Human Life Span and Mortality, Budapest, 1970. Види: Вишњевскии, оп.цит.стр. 27; додека поимот демографска револуција го зел од Павлик, но го употребува како синоним за премин или преод во теоријата за демографската транзиција, стр.21

Согласно на марксистичката литература Павлик демографската револуција ја разбира како историска етапа во развојот на населението, како квалитативен скок кој доведува до замена на еден тип на репродукција на населението со друг. "Демографската револуција е општ процес во кој примитивните начини на репродукција на населението се заменуваат со современи начини на репродукција кој постои кај нас или во повеќето европски земји и во економски развиените земји од други континенти."

Pavlik Z.: Nastin populacniho vyvoje sveta, Praha, 1964, p.38, Цитирано по Вишневскии, оп.цит.стр. 21,22.

Следејќи го терминот демографска револуција мора да се обрне внимание на Landry, на кој му припаѓа значајна улога како на еден од првите истражувачи на проблемите во врска со настанувањето на современиот тип на репродукција на населението. Тој го вовел поимот "Демографски тип" (régime démographique), зборувајќи за различни демографски типови, а тоа е она што Вишњевскии го нарече тип на репродукција на населението и во историски контекст демографската револуција како смена на таквите типови. Како што вели Landry, "Секоја промена на типот (régime) во демографската област или во која и да е друга може да се разгледува како револуција."

Landry A.: La révolution démographique, Paris, 1934, p.54.

Како репродукцијата се врши во рамките на семејството, архаичниот тип на родноста (репродукцијата) би му одговарал на примитивното општество се до првата демографска револуција кога доаѓа до издвојување на моногамното семејство, кога репродуктивната функција се реализира во рамките на семејството и децата остануваат во семејството.⁵³ Традиционалниот тип би му одговарал на патријархалното, а современиот тип на родноста би му одговарал на современото, егалитарното (нуклеарно) семејство.

Со оглед на тоа што родноста директно зависи од демографските фактори какви што се: возрасната структура на населението, односот помеѓу бројот на машкото и женското население во репродуктивниот период, нивото и типот на нупцијалитетот, повторното склучување на бракови меѓу вдовците и вдовиците (или разведените), животното очекување на жените во репродуктивната возраст, просечната старост при првото склучување на брак, интергенезичкиот интервал, половата зрелост, стерилитетот, распространетоста на целибатот и сл., за кои немаме податоци во раниот период, за родноста во тоа време, можеме да заклучуваме посредно преку археолошка и друга литература, особено преку палеонтолошката. Понатаму, преку антрополошката која овозможува сознание за природата на праисторискиот живот преку испитување на примитивните општества, како и преку геолошките периоди и географските услови. Очигледно е дека влијанието на тие фактори е различно во различен историски период и за различни населенија во рамките на тој период.⁵⁴

⁵³ Natality and reproductive Function of the Family, str.13.

⁵⁴ Malačić, J.: Sodobno ... op.cit.str. 16 и натаму, каде што пишува и за нашето население врз основа на испитувањето во Лепенски Вир и сл.

Во поглед на бројот, населението тогаш било малубројно и ретко населено, со густина зависна од природните услови за преживување во релативно трајни населби, со можност за брзо преселување ако тоа било потребно. Врз основа на археолошките испитувања оценето е дека животниот век на праисторискиот човек бил краток не само поради физичките услови, туку и поради културните, бидејќи луѓето меѓусебно се убивале. Врз основа на некои студии е оценето дека во тоа време имало околу 5 - 10 мил. жители, дека општата стапка на смртноста се движела од 50 - 80 на 1.000 во палеолитикот, а животниот век бил 20 - 30 години - кај мажите тој бил подолг за околу 20% отколку кај жените.⁵⁵ Се смета дека и доенечката и детската смртност била висока, а поради спротивноста меѓу можниот начин на живеење и долготрајниот процес на созревање на децата, тие претставувале хендикеп поради што се претпоставува дека чедоморството било широко распространето.⁵⁶

Укажувајќи на тоа дека "архетипот" на население то е слабо проучен и дека се уште може да се разгледува како хипотеза поради недостаток на можни аргументи и податоци, Вишњевски смета дека сепак не може да се оспори дека овој тип бил поврзан со палеолитскиот начин на стопанисување и такви општествени односи кои биле можни на таква тесна основа.⁵⁷ Социјално-културниот механизам, според него, доведува до растежот на населението во соодветни гра-

⁵⁵ Acsády: "Economic Factors of the Population Growth ...", 1965, p.2,4 и 5, цитирано според Determinants and ... стр. 12.

⁵⁶ Bates: "Human Ecology", 1953, p.707, цитирано според Determinants and, оп.цит. стр.11. Види табела на стр. 11

⁵⁷ Вишневский А.Г.: Демографическаја револуција, оп.цит.стр. 25, 26, 27.

ници кои биле дадени од природата. Како аргумент тој го наведува цитатот на Y. Le Gro Klaerk, кој навистина ни дава увид во механизмите и соодносот на бројноста на населението со условите на животот (демографската рамнотежа според Вишњевски). "Постојат доволно податоци за тоа да се заклучи дека за многу време од постоењето на првобитниот поредок луѓето добиле матна, но правилна претстава за врската меѓу заемноста на нивната територија, вообичаениот животен минимум и бројноста на населението ... Тие се стремеле да го ограничат растежот на бројноста на населението или со груби но ефективни мерки какви што се абортусот, чедоморството или пак доживотно вдовство или со посредство на различни табуа кои ги забранувале половите односи во определено време во годината. И покрај тоа што стихијните маки, штеточините и болестите земале свој данок од луѓето, сепак земено во целина ~~взаконетата~~ чедоморство, абортусот и табуто отсекогаш на древниот човек му давале средство за регулирање на растежот на населението."⁵⁸

Што се однесува до семејството, може да се претпостави дека формите на семејството кои не биле издвоени од родот и племето се во согласност со таквата родност и механизмите за одржување на демографската рамнотежа меѓу себно се надополнувале и "дејствувале на различни нивоа (племе, род, семејство), така што и довеле до сложена хиерархиска организација на човечките заедници."⁵⁹

⁵⁸ Преземено од Вишневскии, оп.цит.стр. 25, 26.

⁵⁹ Birsdell J.B.: Some Predictions for the Pleistocene based and Equilibrium Systems amount recent Hunter-gatherers, in: Man the Hunter, Chicago, 1968, цитирано по Вишневскии, оп.цит.стр. 26.

Репродукцијата на населението во првобитната заедница била природна поради објективните услови на живеење. Тоа значи отсуство на свесна (вољна) контрола на родноста и вовлеченост на сите жени во репродуктивната возраст (со ретки исклучоци) во брачни или полови односи. Интервалите меѓу раѓањето се обезбедувале со продолжената лактација, што овозможувало рехабилитација на женскиот организам по породувањето и здравје на потомството. Сезонските полови табуа временски го следеле раѓањето на децата. Таквите услови не обезбедувале реализација на потенцијалите на родноста и таа била на соодветно ниско ниво. Ако според Бонгартс, средниот интервал меѓу раѓањето при нормалните полови односи - отсуство на лактација, контрацепција и вештачки абортус е еднаков на 18,5 месеци, а според податоците за лактација во некои современи земји во развој таа изнесува 11 - 19 месеци, можно е да се тврди дека средниот интергенезички интервал бил меѓу 35 - 36 месеци.⁶⁰ Но современите биолошки испитувања тврдат дека во природата не постои "еколошка рамнотежа" како таква - (Вишњевски: Оп.цит.стр. 24). Всушност, се смета дека човекот, за разлика од животните, не одел по пат на промена на физичкиот тип, туку се карактеризира со промена на формите на однесувањето.⁶¹ Според Шмид, развојот не одел по линија на прилагодување на надворешните услови, туку според "општествено трудовиот избор", т.е. наместо "адаптација - прилагодување се јавува совладување

⁶⁰ Bongarts J.: Framework for Analyzing the Proximate Determinants of Fertility, Population and Development Review, 1978, vol. 4, N 1, p.116

⁶¹ Шмидт Г.А.: Проблеми отбора в антропогенезе, Учен.зап.Моск.Гос.ун-та Виш.115 - с.84, преземено од А.А.Авдеев: Семја в докапиталистических формацијах, Летностъ семѝ: вчера, сегоднѝ, завтре, Москва, Мисла, 1986, стр. 27.

на неблагопријатните надворешни услови."⁶² Авдеев ја критикува концепцијата на Вишњевски за "социолошката рамнотежа" која се пренесува на "демографската рамнотежа" кај него. Смета дека нема теоретска вредност, бидејќи нема одговор на прашањето, зошто во еден случај големиот растек на населението води кон масовни преселувања и воени експанзии (на пр. номадските сточарски народи), а во друг случај населението се убивало (на пр. во античките држави). Имено, демографската рамнотежа претставува постоење на посебен механизам кој го подржува соодносот на родноста и смртноста, и во крајна мера ја стабилизира бројноста на населението. Според него (Авдеев), поплодна е концепцијата која одделно ги разгледува родноста и смртноста, репродуктивното и инстинктивното (самоодржувачко) однесување, при што тоа се регулира со социјалните норми кои се формираат под влијание на конкретните социјални услови кои исто така зависат од социјално-економските односи. Од овој аспект неусогласувањето меѓу родноста и смртноста може да има закономерен карактер и задача на истражувачот да ги утврди причините на нивното јавување и влијание врз родноста и смртноста. Традиционалниот тип на родноста на населението тешко може строго да се оддели од архаичниот тип поради што и двата најчесто во целиот прединдустриски период се изучуваат заедно како традиционален тип на репродукција.⁶³ Периодот што го опфаќа се однесува главно на периодот на аграрната економија, барем на периодот ко-

⁶² Исто, стр. 27

⁶³ Види: Malačić: Sodobno onavljanje... op.cit.str. 47 и Вишњевски: Demografičeska ... Op.cit.str. 35.

га таа доминира - од неолитот па сè до 18-от век, а во некои делови од светот и денес. Значајно за него е тесната поврзаност на земјоделскиот начин на производство со соодветните општествени односи.⁶⁴

Разгледувајќи ја родноста во неопходната врска со развојот на семејството забележуваме дека сите форми на семејството во овој период ги карактеризира придавката традиционална. Репродукцијата на животот во семејството и била соодветна на целокупната општествена репродукција која пак соодветствувала на степенот на развојот на семејството и неговата трансформација. При преминот од собирачката кон производната економија, земјоделството и сточарството, семејството постанува основна производна единица. Системот на општественото уредување и организација на животот принципиелно го менува и системот на сродството. Настанува големо патријархално семејство, составено од неколку поколенија и крвни и тазбински роднини. Претставува стабилна општествена форма на семејството која има доминантно место во класните општества сè до капитализмот. Дури и при променетите услови и денес забележуваме определени форми на таков вид семејство, кое, повеќе или помалку ги има карактеристиките на патријархалното семејство.⁶⁵

⁶⁴ Познато е дека во овој период човекот е зависен од природата и неговите можности за делување на надворешната како и неговата внатрешна биолошка природа беа мали. Општо речено, во сите докапиталистички "традиционални" општества односите меѓу луѓето беа детерминирани со развојот на производните способности, поради што неопходно беа врзани за колективитетот и индивидуалното од егзистенцијалните принципи било подредено на заедничкото, а традиционалното било над рационалното и индивидуалното. Човекот како поединец му бил сосема подреден на семејството, бидејќи тоа претставувало можност за опстанок.

⁶⁵ Bottomore, T.B.: Sociology, A Guide to Problems and literature, Second Edition, London, 1971, стр.171. Авторот наведува постоење на проширено семејство во Југославија, (задруга) како различни типови во Азија дури и во индустриска Јапонија до денес.

Поради својата стопанска улога која патријархалното семејство како полифункционална заедница ја има, за успешното вршење на стопанската функција тоа е обусловено со неговата демографска структура, а таа пак со специфичноста на половата и возрастната поделба на трудот во примитивното земјоделско стопанисување, при што и децата и возрасните се еднакво неопходни за успешно функционирање на колективот во целина. (Традиционална поделба на трудот по пол и возраст). Во таквите услови вреднувањето на децата, потребата од нив и нормите за раѓањето биле во прилог на многудетноста. Периодот на детноста во споредба со современите сфаќања бил многу краток поради раното вклучување на децата во стопанисувањето на семејството. Се смета дека е можно во патријархалното семејство да се јави индивидуална потреба од деца, особено при јавувањето на моногамните семејства во рамките на патријархалното семејство. Во таквите случаи можноста за роднинска идентификација во системот на сродство, присутноста на децата и нивниот број претставуваат последица на социјалната оценка на поединците од страна на социјалната средина.⁶⁶

Ограничувањето на раѓањата во таков вид семејства може да се случи поради делувањето на нормите, во случајот на раѓањето на дете на немажена жена или вдовица, според кои таа станува непожелен и неполно вреден член на заедницата. Во тоа време настанува и левиратот, институција на доделување на вдовицата на постариот или помладиот брат на покојниот маж, веројатно во врска за зачуву-

⁶⁶ Детност семејни: вчера, сега, утре, М/б/сл", Москва, 1986, стр. 30

вањето на имотот и потомството. Веќе во тоа време постоеле можности за продлабочување на противречностите на интересите меѓу одделно семејство кое сакало да ја сочува својата структура и општеството кое ги обединувало семејствата и имало самостојна улога, заштитна на пример, која барала зголемување на воено-способни мажи.

Обврската за склучување брак поврзана со особеностите на поделбата на улогите во рамките на семејството ја детерминирала состојбата машкото на определена возраст да склучи брак за да обезбеди замена за себе со децата за да не се наруши структурата на семејството, бидејќи тоа станало возрасно. Покрај тоа морал (синот) да обезбеди замена за возрасните сестри кои или која (една сестра) поради мажењето заминале во друго семејство, а со тоа не оставиле зад себе некого во претходното семејство. Со оглед на тоа што патријархалното семејство било јадро (келија) на производството на материјалните добра, а моногамното јадро на демографското производство, бездетноста задолжително се доживувала како неисполнување на долгот пред роднините, како некој вид на издржување од страна на целото семејство.⁶⁷

Низа податоци собрани од старите законодавства сведочат за тоа дека единствена предодредница за склучување на брак била раѓањето на многу деца.⁶⁸

Според тоа потребата од децата во патријархалното семејство не била резултат само на високата смртност.

⁶⁷ Исто, стр. 31

⁶⁸ Исто, стр. 31

Многудетноста претставувала услов и елемент на начинот на живеење на патријархалното семејство детерминирано во прв ред со демографската структура бидејќи само семејството со погодна демографска структура можело да обезбеди економска надмоќ и благосостојба.

Во патријархалниот период доаѓа до противречност меѓу репродукцијата на населението и општествената структура. Имено, извесна инерција во репродуктивното однесување и нормите за индивидуалните потреби од деца се јавуваат како стабилни, независни од развојот и промените на надворешните услови во тек на времето. Во најблаго-пријатните услови на живеење при неограничувањето на родноста доаѓа до значаен пораст на населението, кој можел да доведе до диспропорција во половата и возрастната структура на патријархалното семејство и неговиот бројчан растек. Оваа противречност меѓу стремезот кон високата родност и ограниченоста на организационите форми во семејното производство се надминувала зависно од моќта на семејството со неговата сегментација на првобитното семејство и создавање на патронимии или со емиграција на населението на новоосвоените територии.⁶⁹ Од друга страна оваа противречност на репродукцијата на животот во семејството соодветствувала на целокупната општествена репродукција, која пак се одразувала на развојот на семејството и неговата трансформација.

Класификациите на семејствата во тој период можат да се сведат на неколку познати, кои во суштина меѓу-

⁶⁹ Види поопширно во Детност, семфи, Оп.цит.стр. 32 (Се работи за миграциите на патријархалните племиња во Европа до VII век, Азија до XIX век.

себно не се разликуваат, барем не во онаа мера која е од интерес на нашето разгледување.⁷⁰

Давајќи го приказот на патријархалното семејство, карактеристиките што се однесуваат на родноста се главно општи. Во поширока социолошка смисла тие посредно или непосредно влијаат врз родноста во патријархалното семејство и можат да се сведат на следното:

- проширено и здружено семејство, поради сочувување на заедничкиот имот;

- непожелност на развод на брак, токму поради имотот и раѓањето;

- склучувањето на брак е подредено на интересите на семејството;

- авторитарен тип на однесување;

- Мултифункционална основна економска и општествена заедница;

- доминантна аграрна економика;

- немобилност во семејството;

- заеднички живот на повеќе генерации;

- поделба на трудот по пол и возраст;

Ако на горните карактеристики им се придодаде потребата од децата и нивната работна сила според ниската развиеност на средствата за производство од една страна и заштитната функција на семејството на старите лица од друга страна, разбирлива е и вредносната ориентација на патријархалното семејство кон многудетноста. Покрај тоа поделбата на трудот по пол и возраст строго ја опре-

⁷⁰ Види: Golubović Z.: Porodica ... Op.cit.str. 98 (Obработeni se klasifikaciite na Good, M.Mead, Mc Konley, Ogburn, Nimkoff...)

делува улогата на жената и ја ограничува главно на мајчинската, а нејзиното вреднување се врши исклучиво врз основа на реализацијата на таа нејзина улога. Доколку тоа не може да го оствари таа е обезвреднета бидејќи тоа е срамота и за неа и за нејзиното семејство, зашто не се реализирала како мајка, а со тоа не го остварила својот дел и не го оправдала своето учество во семејната поделба на трудот. Како воспитувањето на женското дете е насочено кон нејзината идна улога, така и раѓањето на женското дете се обезвреднува, бидејќи тоа има преодна улога во семејството на таткото и се подготвува за семејството на идниот маж (неопходна е замена за заминување на женските деца од тоа семејство посочено погоре).

Општествената свест на луѓето во прединдустрискиот период главно е религиозна и традиционална, што исто така придонесува кон ориентација на патријархалното семејство кон многудетноста.

Ако на економските и социолошките услови им се придодадат и демографските, какви што се високата смртност на населението, особено на доенчињата и малите деца, краткиот животен век, особено на женското население, раното склучување на бракови, малубројните разводи на бракови и сл., тогаш се добива уште покомплетно објаснување за ориентацијата на прединдустриското патријархално семејство кон многудетноста. Според тоа, традиционалниот тип на родноста на населението речиси одвај го обезбедувало обновувањето на населението. Со оглед на основните усло-

ви на живеење и индивидуалното семејство морало да има многу раѓања за припостоечката смртност да обезбеди број на деца кој ја зголемува веројатноста на обновувањето на населението.

Современиот тип на родноста на населението го одбележува периодот после индустриската револуција. Наспроти на традиционалното, патријархалното семејство, карактеристиките на современото семејство лежат на инаква основа, поради промената која е предизвикана од индустрискиот начин на стопанисување. Трансформацијата на семејството од традиционално кон современо и индустриско не се вршела ниту рамномерно, ниту паралелно, ниту истовремено на сите географски простори согласно со разликите во индустрискиот развој и наследните историско-културни услови. Така, не може да се зборува за чисти спротивставени типови, ниту за традиционалното, ниту за современото семејство. постојат различни вариетети на современото семејство чии карактеристики сепак би можеле да ги воопштите за потребите на методолошко-аналитичка рамка за испитувањето на нашиот предмет, а тоа е влијанието на формата на семејството врз родноста на населението и планирањето на семејството.

Современото семејство често наречено егалитарно, демократско, нуклеарно, коњугално, индустриско и сл. го карактеризира нуклеарното семејство со помалку силни родбински врски, поголема зачестеност на разводи на бракови, поради променетата основа за склучување на брак.

Бракот во таквите семејства не претставува повеќе договор меѓу роднините со цел да се задоволат интересите на роднинската група, туку се склучува како сојуз меѓу поединци со цел да се задоволат нивните сопствени потреби. Основата за склучување на бракот е сè помалку од економска природа, а сè повеќе од емотивна природа, чувството на љубов и почит, поради што таквото семејство е ориентирано кон поединците и нивната среќа, а тие се брачните другари и нивните деца.

Таквото семејство е од неолокален тип и се помалку е врзано за семејството на родителите. Авторитетот е демократски, со рамномерна поделба на моќта меѓу двата родители.⁷¹ Функциите на семејството се редуцираат, тежиштето се поместува од производно-економската кон психо-социјалната функција. Значајна е и редукцијата на други функции кои традиционално се вршеле во рамките на семејството и нивната трансформација и специјализација во рамките на поширокото општество чии носители стануваат специјализирани институции вон семејството (економска, воспитнообразовна, здравствена итн.) кои инаку во литературата се окарактеризирани како несуществени семејни

⁷¹ При класификација на семејството се тргнува од фактот што аграрното општество поседува цврсто, стабилно семејство со неговата традиција, утврдени односи, сигурност и самодоволност. Индустијализацијата внесува "нестабилно", конјугално семејство, кое е мало, преодно и релативно несигурно и изолирано. Некои социолози употребуваат термин авторитарно семејство за да укажат на чист, стабилен авторитет во претходните типови на семејство и демократско за да укажат на послободни меѓусебни односи и зголемената индивидуалност во мало конјугално современо семејство. Види: Голубовић Загорка: Породица ... оп.цит.стр. 98-149. Авторката го употребува поимот егалитарно семејство со слична аргументација. Види и: Fletcher Ronald: The Family and Marriage in Britain, Penguin Books, London, 1966, стр. 39-54.

функции. За разлика од нив универзалните, суштествени семејни функции се постојани, а се менува само нивниот квалитет (згрижување на домот, раѓање и одгледување на децата и постојано задоволување на сексуалните потреби).⁷²

Така, во современото семејство социјализацијата и развојот на личноста на детето постанува примарна, а често и единствена функција на семејството.

Егалитарното семејство е подвижно семејство, бидејќи не е врзано за роднинската група, ниту за имотот поради што често мигрира кон центрите на индустрискиот и урбаниот развој. Неговата материјална егзистенција не зависи од сопственичкиот однос, туку од личните заработувачки на поедините членови на семејството. Оттука и вработувањето на сите членови способни за работа вон од семејството, при што не изостанува ниту жената, односно мајката. Во такви услови е присутна и појавата на склучување на мешовити бракови меѓу различни слоеви, националности, раси, религии и сл., што значи дека засилената општествена подвижност, бришејќи ги строгите граници меѓу различните припадности на луѓето (класни, слојни, етнички, религиозни) силно влијаела и врз семејните односи.

Од историскиот развој на семејството произлегува уште еден заклучок, значаен за сегашните испитувања на семејството и репродукцијата на населението, а тоа е дека

⁷² Mac Iver R.M. дава едноставен графички приказ за појавата на модерен тип на семејството од патријархалното семејство како мулти-функционална заедница, производствена заедница и сл. со редукција и трансформација и специјализација на несуштествените семејни функции во вонсемејни институции и останувањето на суштествени (универзалните по Голубовић) со промена на нивниот квалитет Види: Fletcher R.: Оп.цит.стр. 45.

семејството како универзална општествена група (систем) се развивало и менувало побавно од општествено-економските и културните системи и дека значајните промени во семејствата настанувале токму во време на историските пресврти (индустриската револуција како пресвртница за премин од патријархалното во егалитарното семејство). Со оглед на тоа дека условите се различни, како по екстензитет така и по интензитет, последиците и промените се исто така со различен обем и интензитет. Во таа смисла не би можеле да зборуваме за чисти типови на семејства како што се опишани погоре, туку за различни вариетети и меѓупреоди од двата типа во почиста форма, повеќе или помалку се содржани во едниот и другиот вид на семејства. Издвојувајќи ги елементите на семејството кои се од значење за репродукцијата на населението можеме да претпоставуваме во колкава мера доминацијата на патријархалните, односно демократските карактеристики при тие елементи резултира со традиционална или современа репродукција.

Сметаме дека на подрачјето на Македонија постојат двата од наведените типови во мал географски простор и дека нивната различна структура претставува основа за објаснување на постоечките разлики во остварувањето на функциите на семејството, особено во репродуктивната која е од наш потесен интерес.

Непосредните ефекти на индустријализацијата врз семејството во класична капиталистичка земја како што е Британија се одгледуваат пред се во: променетите животни

и работни услови на жените и децата проследени со промени во прописите и општествените реформи, промени во женската и детската работна сила, во образованието, статусот на жените, подобрениот животен стандард на населението, при што од големо значење е доброволното ограничување на детноста во семејството кое се прави заради најбрз и најпогоден начин за подобрувањето на личниот и семејниот животен стандард во дадените услови. Тоа е проследено со промените во значењата и мислењето за што придонел наглиот развој на науките во тој период - не само биологијата туку и социологијата, антропологијата и психологијата, со што се обезбедува можност за промена на знаењата на самиот човек, неговиот однос кон самиот себе, неговото постоење и неговата слобода и одговорност кон сопствената иднина, наспроти старите религиозни сфаќања, новиот дух врз основа на знаење и разумот го прават одговорен и за промените во општеството, вклучувајќи го и тука семејството во смисла на подобрувањето на семејниот и личниот живот во споредба со минатото. Другите промени што се вбројуваат во непосредните ефекти на индустријализацијата се промените во подобрувањето на животната околина и хигиенско-санитарните услови на живеењето, прекинувањето на нужноста на постоењето на големите роднински групации и зголемување на можноста на географска и професионална општествена мобилност, при што не треба да се заборава на промените во граѓанските и политичките права на граѓаните, особено жените.⁷³ Не навлегувајќи пош-

⁷³ Поопширно за ова во: Ronald Fletcher: The Family and Marriage in Britain ...
Оп.цит.стр. 91

роко во објаснувањето на овие непосредни ефекти на индустријализацијата врз британското работничко семејство низ 19 и 20-ти век, сакаме само да обрнеме внимание врз текот на класичните промени и нивната постепеност која резултира со мало современо семејство кое се карактеризира со контролирана родност. Според тоа, се претпоставува дека степенот на осовременување на семејството претставува и степен на осовременување на родноста на населението и планирањето на семејството. Како промените на развојот на семејството предизвикани од индустрискиот развој не биле секаде рамномерни и постепени како во класичните земји на капитализмот (иако и меѓу нив има разлики на пр. Германија, Британија и Франција - види: Зито бел.цит.) така и промените во семејството се различни и не само под влијание на економските фактори, така што и нивното објаснување не може да е засновано само врз нив и не може да биде автоматско, ниту доволно.⁷⁴

Што се однесува на родноста на населението, и тука се забележливи промените во согласност со сите други на ниво на општеството, на ниво на семејството, како и на ниво на поединецот. Согласно со новиот стопанско-политички и општествен поредок, согласно со променетата улога на семејството во глобалната општествена структура и согласно со нејзините променети функции се менува и нејзината репродуктивна функција, особено тесно поврзана

⁷⁴ Macura, Miloš: Aktuelna pitanja modernizacije razvitka stanovništva - SANU, Beograd, 1989. Објаснувајќи го високиот природен прираст во 36 југословенски општини, авторот обрнува внимание на изостанувањето на модернизацијата како причина за долгогодишното задржување на високиот наталитет, според територијата на демографската транзиција.

со новата семејна структура и со положбата на жената во семејството и општеството. На прв поглед последиците на современата родност не се разликуваат од последиците на традиционална родност - низок природен прираст на населението. Но разликите се очигледни во однос на сите демографски фактори кои непосредно влијаат врз родноста. Во традиционалната родност основно влијание и се припишува на смртноста на населението, додека кај современата родност основното влијание при ниската општа смртност и ниската смртност на доенчињата го врши само родноста (бројот на раѓањата). За индустриски развиените земји, без оглед на нивниот систем - капиталистички и социјалистички, карактеристична е ниската родност на населенијата. Без оглед на разликите во определени периоди и определени простори после завршената демографска транзиција тие не ја оспоруваат основната законитост, а тоа е намалување на родноста. Како потврда на ова се користат податоците од различни истражувања. Така на пример, истражувањето за 16 европски земји, со расположивите податоци, покажува дека околу 1950 година стапката на вкупниот фертилитет (просечен број на деца на една жена) варираше во просек за едно дете по жена. Варијабилноста се намалила до 1981 година - до 1/2 дете по една жена. Во прво време бројот на децата по една жена варираше од две и нешто до нешто повеќе од три деца, додека подоцна распонот се намалил од 1,5 до 2 деца по жена.⁷⁵

⁷⁵ Calot G., Blayo C.: Recent Course of Fertility in Western Europe, Population Studies, 1982, 3, London 1982, стр. 349+372 и

Bourgeois J. - Pichat: The Demographic Transition in Europe, Europe Population Conference, Strasbourg, 1982, стр. 26. Изворите и податоците цитирани по Malačić: Sodobno obnavljanje ... Op.cit.str.91.

И покрај постоењето разлики хомогенизацијата е силно изразена, што доведува до прашањето за влијанието на идентични фактори при таквото симултано намалување (образованието во индустриски развиени земји веќе го нема она значење на диференција специфика, отколку во неразвиените).⁷⁶ Второто прашање што се поставува во врска со современиот тип на родноста е прашањето за можноста на обновувањето на населението. Во таа смисла проблемот на родноста во земјите со современ тип на родност и планирањето на семејството се поставува како прашање на раѓањето на второто дете.⁷⁷ Според споменатите истражувања Југославија спаѓала во земјите во кои не е обезбедена едноставната репродукција на населението.⁷⁸

Отворено прашање пред демографијата и другите сродни науки, особено социологијата и психологијата е дали современите услови на живеење на малото семејство, со нов тип на личноста и нејзините потреби ќе го планира семејството на начин да ја обезбеди простата репродукција на населението и дали политиката на населението ќе може да го обезбеди тоа.⁷⁹ Прашањето останува отворено и за теоријата на демографската транзиција.

⁷⁶ World Population Trends and Policies, 1981 Monitoring Report, Volume I Population Trends, UN, New York, 1982, стр. 43 и Fertility and Family Planning Around 1970: A Comparative Study of Twelve National Surveys, United Nations Publication, Sales No. E.76 XIII.2

⁷⁷ Антонов, А.И., Медков, В.М.: Второй ребенок, "Мысль". Москва, 1987.

⁷⁸ Со тоа што за мерка на можноста на едноставна репродукција се зема вкупниот фертилитет од 2,1 дете по една жена, земајќи ги во пресметка сите жени кои родиле или не родиле и оние кои физиолошки не се способни да раѓаат, иако во фертилен период. Доколку во пресметката се земаат само жените кои учествуваат во репродукцијата, тогаш вкупниот фертилитет (паритет) треба да изнесува 2,55 деца во просек на една жена со можност за замена на населението.

⁷⁹ Футуролошкиот аспект на развојот на семејството, неговата форма и структура е опишана кај Alvin Tofler: Treći Talas, Zenit, Beograd, 1983.

РОДНОСТА НА НАСЕЛЕНИЕТО И ПЛАНИРАЊЕТО НА СЕМЕЈСТВОТО

Основна компонента на современата родност на населението е свесната регулација или контролата на раѓањето. Според тоа, таа е основа за растежот на населението, за разлика од традиционалните општества каде што основната улога за растежот на населението и припаѓа на смртноста, која се јавува како регулатор на родноста. Поради мошне намалената стапка на смртност во современата репродукција на населението, испитувањето на родноста како основен фактор на репродукцијата добива во своето значење.⁸⁰ При испитувањето на родноста на ниво на популација, не може да се заобиколи фактот дека таа се врши всушност во рамките на бракот и семејството, поради што манифестациите на ниво на популација нужно се однесуваат и на семејството и на бракот во смисла на детноста на семејството, особено ако се земе во предвид дека во најголема мера се работи за брачната родност. Планирањето на семејството се јавува како еден од факторите, можеби најзначаен за опаѓањето на фертилитетот во современото индустриско општество. Иако во потесна смисла на поимот регулирање на раѓањето или воопшто доброволната регулација на раѓањата го разликува "природниот" биолошки фертилитет од "контролираниот". Непосредната поврзаност и меѓузависност меѓу фертилитетот и регулацијата на раѓањата и планирањето на семејството е очиг-

⁸⁰ Freedman Ronald: Sociology of Human Fertility, Ford De Yong: Social Demography, оп.цит.стр. 49.

и
ледна, иако постојат значајни разлики. Според Sauvy, ограничувањето на фертилитетот што тој го нарече доброволен стерилитет (по своја волја) - (*sterilite volontaire*) денес претставува не само еден од најзначајните фактори на фертилитетот, туку и најмобилен и најмистериозен.⁸¹ Може да се каже дека тоа се уште важи, особено за неразвиените земји за кои еволуцијата на доброволниот стерилитет е уште "голема непознаница, метреса на судбината".⁸²

Со оглед на тоа тој зборува за фертилитетот како и за доброволниот стерилитет на ниво на популацијата каде што неговата проширеност (на стерилитетот) ги разликува состојбите во населенијата во различни земји. Зборувајќи за семејството како за општествена група, која е од големо значење за демократијата, Sauvy особено внимание им посветува на два аспекти, аспектот на оптималниот или идеалниот број деца во семејството и аспектот на нарушувањето на вековната еволуција на развојот на детноста во семејствата.⁸³

Обидувајќи се да го најдеме заедничкото меѓу планирањето и контролата на фертилитетот и планирањето и контролата на детноста, во семејството, можеме да констатираме дека се работи за планирање, контрола или регулација на раѓањата на две различни нивоа: на ниво на населението и на ниво на семејството. Средствата и начи-

⁸¹ Alfred Sauvy: *Theorie generale de Population*, Volume II, *Biologie Social*, Presses Universitaires de France, Paris, 1954, стр. 120.

⁸² Исто, стр. 120.

⁸³ Исто, стр. 174 (пошироко обработено врз основа на европското искуство).

ните на планирање, контролата или регулацијата со истите, со акцент дека со модернизацијата доаѓа до редукција на брачната родност што не било случај порано, а таа појава како иманентна законитост на фертилитетот воопшто е поочигледна ако анализата се врши на ниво на семејството. Можеби излез може да понуди размислувањето на Stycos, кој зборува за две филозофии при решавањето на проблемите во врска со развојот на населението. Едната зборува за планирањето на населението, што значи за единица на анализа да се земе општеството, при што може да се работи за клан, етничка група и цел свет, а другата за планирање на семејството како единица на анализа. Намена на планирање на населението е свесна контрола на големината, составот и стапката на пораст од страна на самата заедница или од страна на некоја друга заедница за или против нејзин интерес. Намена на планирање на семејството е свесна контрола на големината, составот и растежот на малата семејна заедница.⁸⁴

МОДЕЛИ ЗА ИСПИТУВАЊЕ НА РОДНОСТА И ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО

Раѓањето на дете претставува комплексна појава која тешко би можела да се објасни со доделувањето на еден, два или повеќе фактори од различен вид. Неопходно

⁸⁴ J. Mayone Stycos: Some Dimensions of Population and Family Planning: Goals and Means, The Journal of Social Issues, vol. 30, 1974, pp. 1-24, Community and Family Study Center, University of Chicago, p. 214-218.

е тие да се разгледуваат во целина, иако тоа поради аналитичките потреби често не е можно. Во литературата се наведуваат во различни форми, најчесто во групи како на пр.: биолошки, социјални и психолошки фактори, иако постојат различни варијации, а се вршат главно во рамките на овие групи фактори.⁸⁵ Иако сè уште не би можеле да зборуваме за општа теорија за фертилитетот и покрај низата богати сознанија од страна на различни научни дисциплини, и покрај мултидисциплинарниот пристап при изучувањето на човековата репродукција, сепак можеме низ демографската литература да проследиме определени согласувања околу делувањето на определен вид фактори на фертилитет.

Посебно место во врска со репродукцијата на населението зазема групата на биолошките фактори која претставува можна рамка на репродукцијата, физиолошка основа на репродукцијата, *conditio sine qua non* на репродукцијата воопшто. За планирање на родноста или за планирање на семејството, можеме да зборуваме само доколку е исполнет овој услов, бидејќи суштина на планирањето претставува планирањето, контролата или регулацијата на оваа физиолошка основа на репродукцијата. Во оваа смисла улогата на биолошките фактори се разликува од другите и занемарувањето на нивната улога може да го намали и дури оневозможи потполното разбирање на родноста, без оглед на тоа за

⁸⁵ За поделбите на факторите на родноста види: Rašević Miroslav: Determinante fertiliteta u Jugoslaviji, op.cit.str.14; Macura Miloš: Razmišljanja povodom osnova demografske teorije stanovništva br. 1, 1966; The Determinants and Consequences of Populations Trends, UN, op.cit.str.64, Ronald Freedman: Sociology of Human Fertility, op.cit., Антонов, оп.цит.и др.

кои други фактори станува збор.⁸⁶

Според тоа, од биолошките фактори најзначајна е физиолошката способност на раѓање или плодноста на населението. Како таква таа е навистина неопходен услов за секоја родност, за нејзиното остварување или планирање. Со тоа понатаму е поврзана физиолошката неспособност за раѓање или стерилноста, која се разликува од свесното решавање за ~~нераѓање на децата~~, каде постои физиолошка способност за раѓање, но не и решение или желба таа да се оствари преку раѓањето.

Раѓањето денес претставува општествено детерминиран чин. Повеќето демографски испитувања на родноста го употребуваат концептот на детерминација на родноста во кој се прави разлика меѓу непосредните и посредните причини и посредните фактори на родност.⁸⁷

Непосредните причини во нашата литература најчесто се прикажуваат со шемата на Kingsley Davis и Judith Blake, која ги содржи следните фактори:⁸⁸

⁸⁶ Не може да се зборува за планирање на породот во услови на биолошки стерилитет, а малудетноста или бездетноста да се објаснува со делување на другите фактори. Види: Rašević: Determinante, str.30.

⁸⁷ Kingsley Davis and Judith Blake: "Social Structure and Fertility: Economic Development and Cultural Change, No. 4, 1956. Наведено според Freedman R.: Оп.цит.стр.46.

⁸⁸ Rašević M.: Determinante... Оп.цит. Malačić Janez: Sodobno obnavljanje ...Оп.цит.и Wertheimer-Baletić A.: Demografija ... Оп.цит. Сите наши автори го употребуваат зборот: "Причина", иако во оригиналот се употребува зборот "фактор". Сметам дека како таков треба да се прифати и во преводот, пред сè поради неговото значење, кое се разликува од значењето на "причина". Имено, според мое мислење, шемата на Davis - Blake се однесува на неопходните фактори или услови, а не на причините. За да се има деца, неопходен услов е физиолошката способност. Таа не е причина, бидејќи причината е свесната одлука (кај современата родност) или спонтаната (кај традиционалната родност) во реализацијата на латентната способност во фактичката родност. Изразот "фактор" го употребува Freedman, кој непосредно се надоврзува на шемата на Davis-Blake. Види: Freedman R.: Sociology of ... Оп.цит., како и во материјалот на ОН, види: UN, Population Projections: Methodology of the United Nations, New York, 1984, стр. 56.

- I. Фактори кои влијаат врз воспоставување на половите односи
 - A. Фактори што влијаат врз формирањето и расформирањето на заедниците во репродуктивниот период
 1. Возраста при влегувањето во сексуалната заедница;
 2. Постојан целибат: учество на жените кои никогаш не влегле во сексуални заедници;
 3. Должината на репродуктивниот период проживеан вон заедниците или меѓу две заедници:
 - а) Кога тие се расформирале поради разводот на брак, разделба или напуштање.
 - б) Кога се расформирале поради смртта на мажот.
 - Б. Фактори што влијаат врз воспоставувањето на полови односи во рамките на заедницата.
 1. Доброволна апстиненција;
 2. Недоброволна апстиненција (импотенција, болест, неизбежна, но доброволна привремена разделба);
 3. Зачестеност на сексуалните односи (исклучувајќи ги периодите на апстиненцијата).
- II. Фактори што влијаат врз зачнувањето
 - A. Плодност или неплодност поради недоброволните причини
 - Б. Примена или непримена на контрацепција:⁸⁹
 1. Механички и хемиски средства за контрацепција; и
 2. Други средства за контрацепцијата.
 - В. Плодност или неплодност поради доброволните причини (стерилизација или сл.)
- III. Факторите кои влијаат врз бременоста и породот
 - A. Фетална смрт предизвикана од недоброволни причини, и
 - Б. Фетална смрт предизвикана со доброволни (намерни) причини.

⁸⁹ Под контрацепција тука се мисли на секое избегнување на концепцијата дури и апстиненцијата, коитус интеруптус и механичките и хемиските средства.

Овие три групи на фактори, кои според авторите, се наречени "интер-медијални варијабли" - фактори на воспоставување на половите односи, фактори на зачнувањето и фактори на забременувањето и породот претставуваат средства за контрола на фертилитетот, кои стојат помеѓу општествената организација и општествените норми, од една страна и фертилитетот од друга страна.⁹⁰

Фридман го проширува овој модел за да биде погоден за социолошка анализа, која тргнува од фертилитетот како зависна варијабла, со следните елементи: покрај средствата за контрола на фертилитетот кои претставуваат посредувачки варијабли меѓу општествената организација и општествените норми, од една и фертилитетот од друга страна (Davis-Blake) тука се и:

2. Општествените норми за големината на семејството;

3. Општествените норми во секоја од посредните (Intermediate variables) варијабли;

4. Секој значаен аспект на општествената организација чија функција е експлицитно или имплицитно да ги подржува нормите за големината на семејството, обезбедувајќи ги забележителните општествени награди или казни, зависно од бројот на децата во семејните заедници;

5. Сите други аспекти на општествената организација кои влијаат врз фертилитетот со помош на нивното делување врз нормите или постоечкото вреднување на интер-

⁹⁰ Freedman R.: Sociology of human fertility, Food de Yong, op.cit. Social Demography, оп.цит.стр. 46

медијалните варијабли, или врз независните или пак во врска со нивното фактичко делување врз фертилитетот;

6. Нивото на морталитетот кое го детерминира големината на делот на вишокот на раѓањата кој треба да се намали за да се дојде до нормативниот број на деца;

7. Нивото на нето миграции кое ги определува бројот и возраста на способните лица во семејството и општеството во смисла на формирање на семејството и општеството во целина, со што влијае врз фертилитетот;

8. Други фактори на средината кои влијаат врз посредните варијабли на начин, несоодветен на фертилитетните норми.⁹¹

Она што е мошне значајно за нашиот предмет на испитување е проширувањето на Davis Blake моделот на интер-медијалните варијабли со целиот комплекс на општествени услови во рамките на кои се врши фертилитетот. Според Фреидман, овој модел утврдува дека фертилитетот на секој општествен колективитет тежнее кон усогласување на неговото ниво со општествено пропишаните норми кои се менуваат и прилагодуваат на тој начин што различниот број на децата влијае на постигнувањето на општествено вреднувани нешта. Во долг временски период, во релативно стабилно општество, ефектот на интер-медијалните варијабли врз нивото на фертилитетот ќе биде блиску до нормативното ниво. проблемот се јавува во услови на големи промени во општеството, кога организационите и други фактори на око-

⁹¹ Freedman Ronald: Sociology of Human Fertility, Ford/De Yong: Social Demography, оп.цит.стр. 46,47.

лината можат да влијаат врз интермедијалните варијабли на начин кој не е во согласност со нормите за големината на семејството.

Значајно за испитување на фертилитетот и планирањето на семејството е и поставувањето на фертилитетот како зависна варијабла, што според Фриедман не мора секогаш да биде правилно. Во литературата обично се испитува влијанието на големината на семејството врз интелектуалниот и воспитниот развој на децата. А може да биде и обратно постигнатото образовно ниво или перцепцијата за предимството на малото семејство при постигнувањето на образовните цели да биде независна варијабла, која влијае на фертилитетот на родителите.⁹² Исто така и економскиот статус може да влијае врз големината на семејството, или пак да биде под влијание на големината на семејството. Критиката на нашите автори за употребата на Davis Blake шемата се однесува на вбројувањето на посредните фактори кои влијаат врз активирањето на непосредните причини какви што се: општествените норми за големината на семејството, возраст при склучувањето на бракот, употреба на контрацепцијата и сл. меѓу психолошките фактори на родноста.⁹³ Критиката на Малачич се однесува на мислењето на Рашевић за формирање на општествените норми, велејќи дека за низа непосредни причини од шемата на Davis Blake не се формираат општествени норми, бидејќи тие имаат изразито индивидуален и интимен карактер. Исто така, тој

⁹² За предимството на малото семејство во општествената мобилност на населението кај Dimont, видо во: Wertheimer-Baletić: Demografija ... оп.цит.стр. 87.

⁹³ Rasević M.: Determinante ... оп.цит.стр.19.

смета дека во современите развиени земји постои силен процес на слабеење на општествени репродуктивни норми. За тоа наведува низ аргументи како што се: "растечкиот индивидуализам, сè поголемото значење на личната слобода, намалувањето и исчезнувањето на влијанието на традиционалните институции врз репродуктивното однесување на семејството и поединецот во него".⁹⁴

Забелешката на Малачић, според мое мислење, може да се однесува на развиените земји, иако и таму е дискутабилна.⁹⁵ Пишувајќи за Југославија, за која пишува Рашевић, а особено за Македонија која е предмет на овој труд, општествените норми за репродуктивното однесување се од мошне големо значење и се манифестираат доста директно, особено кај исламското население. Се согласувам со Малачић дека нема потреба од посебни сврзници меѓу посредните и непосредните фактори и мислам дека тие треба да се разгледуваат комплексно, како дијалектичко единство на меѓусебно преплетување, влијание и повратно влијание, кое во времето и просторот интензивно се менуваат. Истовремено треба да се земе во предвид дека настанувањето и влијанијата во врска со родноста на населението се случуваат барем на три нивоа: општествено, семејно и индивидуално.

Шемата на Davis-Blake послужи за приодот на Обединетите нации за формирање на фертилитетен симулационен модел за проекции на населението.⁹⁶ Имајќи предвид

⁹⁴ Malačić J.: Sodobno obnavljanje... op.cit.str.96.

⁹⁵ Judith Blake: Coercive Pronatalism and American Population Policy, Population Studies, Selected Essays and Research, Chicago, 1975, p.346.

⁹⁶ Population Projections: Methodology of the United Nations, United Nations Headquarters, 16 - 19 November, 1981, UN, New York, 1984, стр. 55.

дека има доста екстензивни студии за влијанието на програмите на планирање на семејството врз фертилитетот, се сметаше дека при поврзувањето на фертилитетот со многуте социо-економски варијабли и варијаблите на политиката, треба да се пристапи кон нивната селекција. Вниманието треба да се насочи кон групата на интер-медијалните фактори низ кои социо-економските варијабли го вршат своето влијание врз фертилитетните стапки, наместо директно да се поврзуваат фертилитетните стапки и социо-економските детерминанти. Интер-медијалните фактори можат да се разгледуваат без "интермедијалните варијабли" на Davis-Blake. Бидејќи се смета дека класификацијата на варијаблите низ кои делува секој од социјалните фактори кој врши влијание на фертилитетот е комплетна и ги исцрпува сите можни психолошки патишта преку кои надворешните фактори влијаат врз фертилитетот. Сепак класификацијата не е задоволителна, кога се проучува односот меѓу интер-медијалните варијабли и социо-економските детерминанти. Како пример се наведува примената или непримената на контрацепцијата, која во Davis-Blake-класификацијата е наредена меѓу факторите кои влијаат врз ризикот од забременување. Во приодот на Обединетите нации примената или непримената е варијабла која е поврзана со човековото однесување, а демографското и репродуктивното однесување на луѓето е последица, како и секое друго човечко однесување на процесот на социјализацијата преку која потесната или пошироката општествена средина делува врз однесувањето на поединците преку извесни обичаи и практика, релевантни за фертилитетот. Како и да е, ќе беше премногу едноставно да се при-

фати, дека примената или непримената на контрацепцијата е детерминирано директно од надворешните фактори, како што е на пример од нивото на доходот на семејството или од услугите во установите на планирањето на семејството.⁹⁷ Однесувањето на луѓето ќе се промени само ако постои внатрешна мотивација. Во таков случај надворешните фактори ќе делуваат низ перцепциските варијабли како што се: желбата за ограничување на големината на семејството, желбата за растојанието меѓу раѓањата и сл. Логично е да се очекува дека жената ќе употребува контрацепција само ако таа тоа го сака. Но, тоа не значи дека репродукциското однесување е детерминирано само со перцепциски варијабли, туку и со можностите за нивното остварување.

Накучо, според методологијата на ОН интермедијалните варијабли дефинирани од Davis-Blake, треба да се продлабочат со вклучување на неколку перцепциски варијабли. За таа цел се воведени осум интермедијални варијабли предложени од J. Bongaarts⁹⁸ со што всушност се добива симплифицирана верзија на Davis-Blake моделот. Класифицирајќи ги двете варијабли во категоријата "Фактори на намерната контрола на брачната родност", како што се контрацепцијата и индуцираниот абортус, не ги наведува перцепциските варијабли коишто би го причиниле спречувањето

⁹⁷ Многуге испитувања на фертилитетот и планирањето на семејството покажаа дека воведувањето на програмите за планирање на семејството и контролата на раѓањето се покажаа неуспешни таму каде што не постоела спремност за промени во репродуктивното однесување. Напротив, таму каде што веќе постоела желбата за контрола и планирање, состојбата била поинаква. Види: Зито: Population Problem, оп.цит. Mahmood Mamdani: A Small Failure in Birth Control, Population Studies, Selected Essays and Research, Chicago, 1975, стр. 370.

⁹⁸ Bongaarts J.: "A Framework for the analyzing the proximate determinants of fertility", Population and Development Review, vol.4, No. 1/1978/, стр. 105, цитирано според Population and Projections, оп.цит.стр. 57.

на контрацепцијата и индуцираниот абортус. Поради тоа, варијаблите класифицирани во шемата на ОН (14) претставуваат интермедијални фактори и се формулирани пред сè со намера односот фертилитет-социо-економски фактори и факторите на политиката да се изразат на експлицитен начин. Листата на "интермедијалните фактори", за разлика од "интермедијалните варијабли" на Davis-Blake, содржи 14 варијабли и покрива четири подрачја.⁹⁹

I. БРАЧНОСТ

1. Возраста при првото склучување на брак;
2. Учеството на жените од различна возраст кои никогаш не склучиле брак;
3. Учеството на разведени жени и вдовици од различна возраст;

II. ЗДРАВЈЕ И ЛАКТАЦИЈА

4. Доенечката и детската стапка на смртност;
5. Нивото на стапката на примарниот стерилитет;
6. Времетраењето на доењето на децата;

III. МОТИВАЦИЈА ЗА ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО

7. Учеството на брачните двојки кои се свесни за големината на семејството;
8. Саканиот број на деца;
9. Саканиот интервал меѓу раѓањата;
10. а) Саканиот интервал меѓу венчавањето и првото раѓање;
б) Саканиот интервал меѓу сукцесивните раѓања;

⁹⁹ Листата е направена во United Nation Division, Department of International Economic and Social Affairs. Цитирано од Population Projections ...58

IV. ПРАКТИКА НА ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО

10. Стапката на контрацептивна практика ;
11. Стапката на индуциран абортус;
12. Стапката на стерилизација;
13. Успешноста на контрацептивната употреба;
14. Контрацептивните методи;

Симулациониот модел направен врз основа на оваа листа на варијабли од страна на одделението за население кај ОН бил применет на населението на Хутерири, Јапонци и Пакистанци. Сугестијата која произлегла од неговата употреба^е да се земе предвид и полот на детето како еден од факторите кој го детерминира саканиот број на деца.¹⁰⁰ И второ, бројот на корисниците на контрацепцијата, бројот на абортусите и бројот на стерилизациите да се стави во однос на дадените пакети на политиката.

Вредноста на моделот кај нашето население се состои во тоа што се обидува врз основа на интермедијалните фактори интегрирани со социоекономските промени во иднина и поврзани со промените во политиката да понуди ос- нова за проекција на населението. Проблемот е во тоа што како што е споменато во написот, секој интермедијален фактор е поврзан со многубројните директни и индиректни детерминанти и многу е тешко ако не и невозможно да се

¹⁰⁰ На тоа обрнува внимание и испитувањето за полот на децата и неговото влијание врз натамошното раѓање, каде што се утврдува дека родителите сакаат да имаат деца од два- та пола, при што доколку тоа не е постигнато, често раѓањето продолжува на трето и натамошно дете. Види: Deborah S., Freedman, Ronald Freedman, Pascal K. Welpton: Size of Family and Preference of Children of Both Sex, Sourcebook of Marriage and Family, Boston, 1963, стр. 198.

установи конкретната функционална врска меѓу нив. На пр. староста на склучувањето на првиот брак, меѓу другото, зависи и од општествените норми, образованието, вработеноста на жените, условите на живеење (станбените) и сл. Освен тоа, целокупниот збир на социоекономските фактори е многу тешко мерлив. И неговото нумеричко изразување може да биде премногу симплифицирано.¹⁰¹

Употребата на моделот е лимитирана со расположливоста на податоците. Во World Fertility Survey можат да се анализираат односите меѓу главните интермедијарни фактори и другите надворешни детерминанти какви што се: образованието, вработувањето, местото на живеење, религијата, знаењата и прифатеноста на службите за планирање на семејството. Интернационалната компаративна студија покажува дека постојат некои систематски односи меѓу поедините интермедијарни фактори и многуте социо-економски индикатори.¹⁰²

Покрај Davis Blake, Фридман и Симулационен моделот на интермедијарните фактори ќе биде интересно да се спомене и моделот односно шемата за фертилитетното однесување, која произлегува од "теоријата на репродуктивното однесување", иако според мислењето на авторот таа не е многу привлечна за странските истражувачи.¹⁰³

Свртувајќи го своето внимание кон испитувањето на фертилитетот, авторот смета дека само во рамките на оп-

¹⁰¹ Исто, стр. 59

¹⁰² Elise F. Jones: Socio-Economic Differentials in Achieved Fertility, Comparative Studies, ECE Analyses of WSF Survey in Europe and USA, Number 21, December 1982, Geneva.

¹⁰³ Антонов А.Ј.: Introduction into the Theorie of Reproductive Behaviour, UN Fund for Population Activities, Moscow State University, Population Research Center.

штата социолошка теорија можат да се разберат историските промени во личното и семејно репродуктивно однесување, а точноста на научното објаснување на фертилитетот зависи пред сè од јавноста на поимите на социјалната и психолошката регулација на индивидуалното репродуктивно однесување. Теоријата на репродуктивното однесување се јави во СССР околу 1970 год., но се смета дека таа не може да биде "варијанта" на теоријата на демографската транзиција, имено марксистичка варијанта, поради следниве причини: теоријата на демографската транзиција за основно прашање го смета изворот на големото семејство и конверзацијата на високиот фертилитет во текот на целокупната човечка историја сè до 20-от век, а теоријата на репродуктивното однесување ги анализира социјалните и економските промени во барањето на причините за постепеното исчезнување на големото семејство и потребите од него. Теоријата ја потврдува историската неопходност на исчезнувањето на големото семејство, како и историската неопходност од опаѓањето на фертилитетот, сметајќи дека неговите ниски или екстремно ниски нивоа се само момент на континуирано умирање на големото семејство. Второ, наспроти моделот на рационалното лично индивидуално дејствување, исто како и инстинктивниот личен модел користен главно за анализа на предтранзиционите општества присутни во теоријата на демографската транзиција, теоријата на репродуктивното однесување го следи секое социјално влијание врз фертилитетот преку призмата на личното и семејното репродуктивно однесување, преку интеракцијата на сите елементи, без ис-

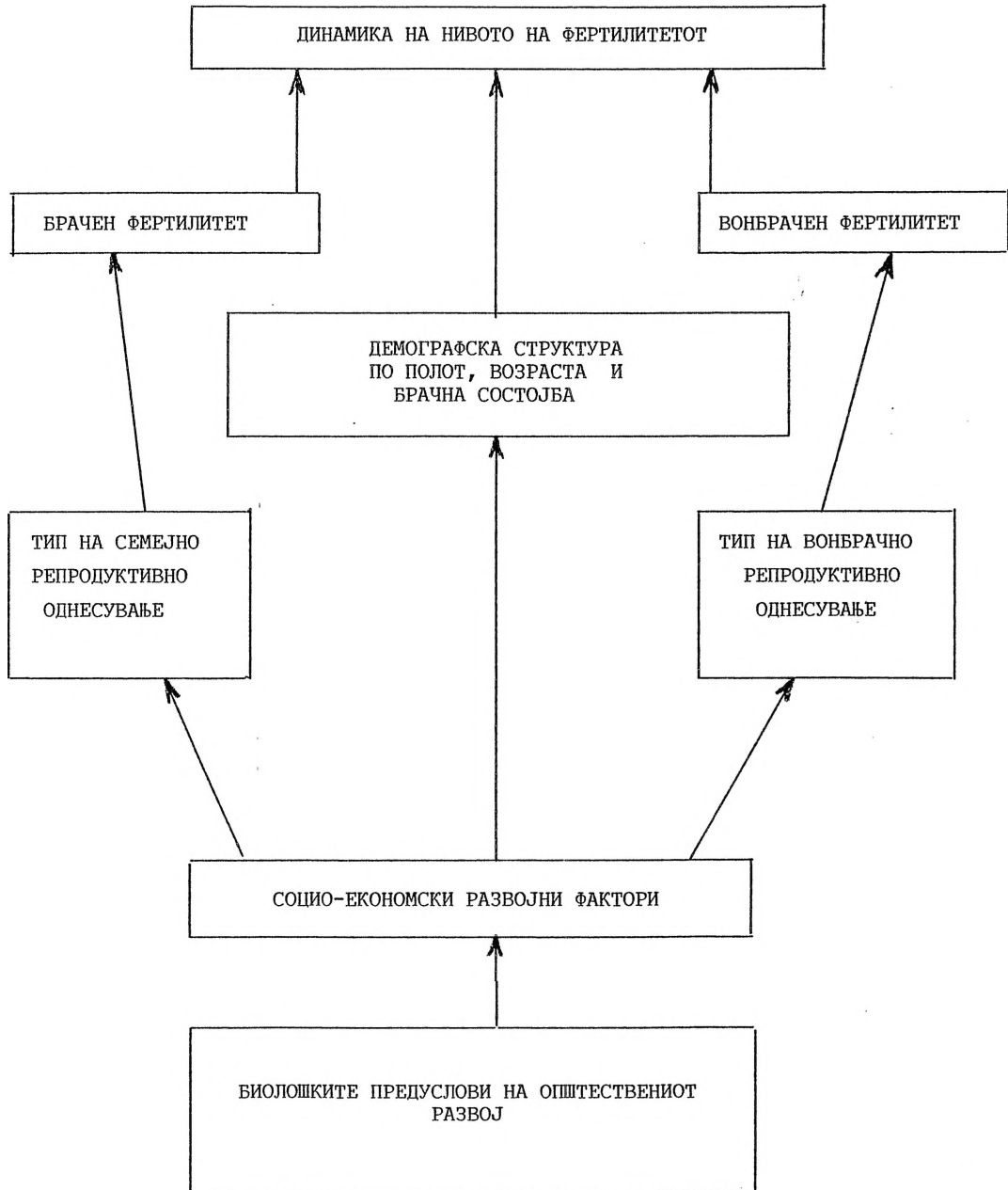
ключок во структурата на репродуктивното однесување користени во најголема мера во социјалната психологија и социологија. Опаѓањето на фертилитетот се случува паралелно со промените на животните услови и начинот на живеење, кој ја намалува вредноста на семејството и децата, развива вонсемејни лични ориентации, интензивира употреба на контрацепција и резултира со рушење на типот на личното и семејното репродуктивно однесување, какво што е карактеристично за егзистенцијата на големото семејство.¹⁰⁴

Теоријата на непродуктивното однесување заслужува внимание и поради фактот што утврдувајќи и откривајќи ги законитостите на исчезнувањето на големото семејство, поврзувајќи ги со законитостите на историското движење на фертилитетот го посочува и решавањето на проблемот на опаѓањето на фертилитетот. Само општеството е тоа што спонтаното опаѓање на фертилитетот како резултат на распаѓањето на традиционалното репродуктивно однесување насочено кон големо семејство може да го прекине на ниво кое одговара на барањата на долгорочна и стабилна репродукција на населението.

Тоа се основните поставки на теоријата на репродуктивното однесување, чие изнесување беше потребно за да се дојде до моделот за испитување на фертилитетот и планирањето на семејството, кој произлегува од неа. Наречен е детерминистичка шема на националното фертилитетно ниво, а сметаме дека, барем што се однесува до социолошкиот пристап на испитувањето на фертилитетот, треба да се спомене.

¹⁰⁴ Исто, стр.6

ДЕТЕРМИНИСТИЧКА ШЕМА НА НАЦИОНАЛНОТО
ФЕРТИЛИТЕТНО НИВО

Извор: А.И.Антонов: Introduction into ... оп.цит.стр.7

СФАКАЉЕТО НА ПЛАНИРАЉЕТО НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ДЕМОГРАФСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Поимот "планирање на семејството" во демографската литература најчесто се среќава заедно со поимот "фертилитет".¹⁰⁵ Со него најчесто се определува начинот на регулирање на фертилитетот, така што "планирањето на семејството" мошне често се употребува како синоним за "регулацијата" или "контролата на раѓањата". Како таков поимот е спомнуван и на подрачјето на популационата политика, во смисла на рационално ограничување на раѓањата во високофертилните средини и во смисла на стимулирање на раѓањата во нискофертилните средини, при постоење на желба на општеството и семејството за усогласување на родноста со социо-економските и други услови на живеење на населението.

При дефинирањето на предметот на испитувањето, тргнуваме првин од дефинирањето на поедините поими, кои се иманентни на испитувањето на различни научни области и нивното пренесување на подрачјето на демографијата, односно, на еден нејзин дел - биолошката репродукција, за да го прецизираме и објасниме во сета негова комплексност, врз основа на неговото третирање во демографската литература.

Ако "планирањето" може да се опише како рационален процес, при што најдобриот начин за постигнување на

¹⁰⁵ Наведуваме само неколку наслови од наша и странска литература: - Група автори: Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији. И.Д.Н., ЦДИ, Београд, 1980; Fertility and Family Planning around 1970: A Comparative Study of Twelve National Surveys, UN, Sales No.E.76.XIII.2; Whelpton and ant.: Fertility, Sterility and Family Planning.-USA, 1960, Princeton, New Yersey, 1966; Freedman, R., Whelpton, K. i dr.: Family Planning, Sterility, and Population Growht, New York, 1959 итн.

извесни цели со расположивите средства е идентификуван и дефиниран"¹⁰⁶, тогаш таквиот процес пренесен на подрачјето на семејството може да се однесува на сите семејни активности, или пак, на извршувањето на сите семејни функции. Поради тоа потребно е да се прецизира дека поимот планирање се однесува всушност само на дел од активностите од семејниот живот, а тоа е репродукцијата или извршувањето на една од семејните функции, а тоа е репродуктивната. Според тоа, попрецизно речено, поимот планирање на семејството се однесува на планирањето на родителството, односно, на планирањето на децата во семејството, односно нивниот број и времето на нивното раѓање и интервалот меѓу нивните раѓања, ако се планира имање на повеќе деца. Што се однесува до идентификацијата на планирањето на детноста во семејството и регулацијата на раѓањата во литературата постојат сфаќања за нивната истозначност, како и за разликата меѓу нив. Слично е и со поимот "контрола на раѓањата". Во повеќејазичниот демографски речник планирањето на семејството се разгледува во врска со родноста на брачните парови, која зависи од нивната способност за создавање на потомство и од нивното прокреативно однесување. Во таа смисла во речникот се прави разлика меѓу малтузијанските парови, кои настојуваат раѓањето да го усогласат со своите желби и немалтузијанските, чија родност зависи само од нивната сексуална активност и нивната физиолошка плодност. "Планирањето

¹⁰⁶ The Determinants and Consequences of Population Trends... стр. 589

на семејството - било привремено - за да се постигне саканиот интервал меѓу сукцесивните раѓања, или постојано - за да се постигне саканиот интервал меѓу сукцесивните раѓања, или постојано - за да се спречи поголемиот број на раѓање од саканиот, се постигнува со спречување на зачнувањето (концепцијата) или со намерен абортус. Со истото значење често се употребуваат изразите "регулирање на раѓањето" и "контрола на раѓањето".¹⁰⁷

Во горната дефиниција има определена контрадикторност, бидејќи според неа планирањето се постигнува со истите средства како и контролата или регулацијата, веројатно поради тоа што е насочено само кон крајната цел - постигнување на саканиот број на раѓањата, а тој се постигнува и со контрацепција и со регулација на контрацепцијата.

Во дел од литературата поимот планирање на семејството се одделува од поимот контрола на раѓањата, но не е дефиниран, што претставува празнина во неговото толкување,¹⁰⁸ додека пак "контролата на раѓањата" експлицитно е дефинирана како "ефикасно средство за планирање на семејството." Со тоа контролата на раѓањата ја сфаќа во потесна смисла од планирањето на семејството, односно контролата на раѓањата е едно од средствата за планирање на семејството, кое ги подразбира "сите средства и методи кои се насочени кон намалување, односно, кон ограничување на фертилитетот."¹⁰⁹

¹⁰⁷ Вишејезички демографски речник, ИДН, ШДИ, Београд, 1971, стр.65

¹⁰⁸ Wertheimer-Baletić Alica: Demografija (Stanovništvo i ekonomski razvitak), Informator, Zagreb, 1973, str.140

¹⁰⁹ Исто, стр. 141

Во дел од тесно-демографско учебничка литература не се зборува за планирање на семејството, туку во рамките на фертилитетот се разгледуваат "личните ставови кон семејството", при што се земаат предвид мислењата на обичните луѓе (мажи и жени) за бројот на децата во семејството, кои според нивното мислење е пожелен за семејството. Така Кокс¹¹⁰ "личните ставови во однос на семејството" ги разгледува како фактор кој влијае врз фертилитетот. Врз основа на извршените емпириски испитувања утврдува дека брачните парови обично немаат такво семејство за кое сметаат дека е идеално, теоретски гледано поради неколку фактори: нивното знаење за контрола на раѓањата, достапноста на контрацептивните средства и нивната способност ефективно да ги користат независно од тоа што тие можат и да го променат мислењето. Без оглед на тоа, авторот смета дека постои голем интерес за идеалната големина на семејството, и дека постои доволна согласност меѓу саканата и фактичката големина на семејството, така што методите за контрола на раѓањата имаат значајно место во постигнувањето на саканата големина на семејството. Сепак, она што според него најмногу влијае врз луѓето се психолошките, економските и моралните сфаќања на луѓето. Од психолошки аспект, едно дете во семејството се смета за незадоволително, две за задоволително, но три или четири дури подобро. Но, од економски аспект, големото семејство се смета за голема пречка, од што веројатно произлегува го-

¹¹⁰ Cox Peter R.: Demography, Fifth Edition, Cambridge University Press, 1976, стр. 84,86,87

лемото преферирање на малото семејство во некои од развиените земји. Инаку влијанието на сите фактори е мошне комплексно иако авторот тежиштето го става на моралните сфаќања, кои се огледуваат пред сè во политиката и религијата. Значењето на религијата се однесува пред се на методите со кои се ограничува бројот на децата. Архаичниот облик на контрола на раѓањата – чедоморството е сеопшто проколнат. Индуцираниот абортус е мошне непожелен, пред сè поради здравствени причини, иако и денес е широко распространет во многу земји. Што се однесува до официјалната доктрина на Римо-католичката црква, таа е против контрацептивите иако не и против ограничување со помош на сексуалната апстиненција, поради што според авторот, фертилитетот има тенденција да биде повисок кај католичкото население отколку кај населението од други вероисповеди. Индивидуалното репродуктивно однесување е под влијание на фактичкиот просперитет со помал број деца, под влијание на чувството за материјалната состојба (дали лично се чувствува богат или сиромашен) и под влијание на грижата од пренаселеност, за што најмногу се грижат политиката и религијата, како што беше посочено погоре.

Иако не се зборува директно за планирање на семејството, "личното однесување спрема семејството" всушност се вклопува во поимањето на планирањето на семејството. Големината на семејството пак, авторот ја смета за добар надомест во испитувањето на минатиот и идниот фертилитет, на кохортната анализа, бидејќи "големина на семеј-

ството" претставува просечниот број на деца на една брачна двојка,¹¹¹ а комплетната големина на семејството варира помалку отколку годишниот фертилитет.

За планирањето на семејството авторот зборува при наведувањето на факторите кои влијаат врз големината на семејството, односно под "Социо-економски и слични влијанија врз фертилитетот". Во претходното издание истото беше разгледувано под наслов "Социолошките аспекти на испитувањето на фертилитетот",¹¹² при што ја наведува значајноста на влијанието на социо-економскиот статус врз фертилитетот откриен во Индианополис истражување на фертилитетот. За посебна заслуга на истражувањето, авторот ја смета поделбата на фертилитетот во четири категории. (1) деца планирани според бројот и интервалот меѓу раѓањата, (2) деца планирани само по број, (3) квази-планирани семејства и (4) ексцесен фертилитет.¹¹³

Авторите од двете подоцнежни испитувања за растежот на американското семејство, при што главната цел била да се испита дали очекуваните раѓања на брачните двојки можат да послужат за предвидување на фертилитетни стапки и за опис на многуте варијабили кои влијаат врз големината на семејството во САД, ја употребиле истата класификација како во Индијанополис-студии, имено: (1) комплетно планиран фертилитет, (2) делумно планиран, (3) делумно непланиран, и (4) ексцесен фертилитет. Мал

¹¹¹ Исто, стр. 88

¹¹² Исто, стр. 118

¹¹³ Класификацијата е преземена од: Whelpton K., Pascal and Clyde V. Kisser eds. Social and Psychological Factors Affecting Fertility, Milbank Memorial Fund, New York, 1958, позната под Indianapolis Study.

дел од брачните двојки спаѓа во првата група, која ги планира сите бремености (21%), а се карактеризира по помал број на очекувани деца (2,4) од другите. Истовремено сакаат да се родат со поголем интергенезички интервал, а протогенезичкиот е исто така планиран. Брачните двојки, од втората група обично раѓаат 1-2 деца пред да почнат да ги планираат раѓањата да (употребуваат контрацепција), а првото дете го родиле околу 1 година порано од претходната група. Тие претставуваат 25% од вкупно. Најголем дел на двојките (37%) и припаѓа на групата "делумно непланиран фертилитет", а тие се карактеризираат со 1 - 2 непланирани бремености, но немале несакани зачнувања. Очекуваат повеќе раѓања од горните две групи (3,4), конечно, 17% од испитуваните имале повеќе зачнувања отколку што ги сакале или мажот или жената или двајцата. Тие спаѓаат во групата на ексцесен фертилитет, а во просек очекувале 4,1 повеќе деца од другите. Имале повеќе раѓања веднаш по склучувањето на бракот и со помал интергенезички интервал.¹¹⁴

Значајно е да се спомене дека авторите на двете компарабилни студии посебно го разгледуваат проблемот на планирањето на забременувањата (зачнувањата) и проблемот на планирањето на родноста со оглед на бројот на раѓањата. Поради тоа поимот на планирањето на родноста не е сосема идентичен со поимот планирање на семејството. Меѓу "комплетно планираната родност" и "ексцесната родност"

¹¹⁴ Whelpton K. Pascal, Campbell A. Arthur, Patterson E. John, Fertility and Family Planning in USA, 1960, Princeton, New Jersey, 1966, стр. 273, 274. Студијата е заснована на резултатите и компарабилна со истражувањето на Feedman Ronald, Whelpton K. Pascal and Campbell A. Arthur: Family Planning, Sterility and Population Growth, New York, 1959.

постојат различни обрасци на планирање на родноста, кои се општо опфатени со поимот "делумно планирана родност". Под комплетно планирана родност авторите ги опфаќаат сите брачни двојки кои употребуваат контрацепција за да не дојде до забременување и оние кои прекинале со употреба на контрацепција за да дојде до забременување. Делумно планираната родност ги опфаќа брачните двојки кај кои последното забременување било сакано, но не било планирано со прекинувањето на контрацепцијата за да би дошло до забременување. Екскесната родност, пак, ги опфаќа брачните двојки кај кои повеќето од бременостите не биле сакани ниту од жената, ниту од мажот. Со оглед на тоа дека авторите под "контрацепција" го означуваат секој односно сите методи со помош на кои се избегнува контрацепцијата, освен целибатот и стерилизацијата, а методите ги вклучуваат: периодичното воздржување (ритамот), долго-трајната апстиненција, коитус интерруптус (прекинат однос), употребата на механички и хемиски средства како и кондом, дијафрагма, гел и испирање, поимот планиран фертилитет може да се идентификува со планирањето на семејството.

Што се однесува до регулацијата на родноста за да се постигне саканата големина на семејството, таа се однесува само на регулацијата на концепцијата со претходно посочените методи, додека за регулација на раѓањата не се зборува во ни една студија, бидејќи абортусот се дефинира и употребува во колоквијална смисла и се означува како илегално извршување на бременоста. Намерниот абортус

се врши за да се избегне раѓањето на несаканото дете поради здравствени или еугенични причини.¹¹⁵

Прашањето на намерниот абортус не е разгледувано ни во низа извештаи или студии на ОН, иако "абортусот, легален или илегален може да претставува широко прифатена алтернатива на употреба на контрацепцијата".¹¹⁶ Фертилитетот, имено, може да се регулира или со природните методи (апстиненција, од контрацептивни или неконтрацептивни причини: стерилитет, исхрана, доење, пост-партум аменореа и сл.) или со употреба на контрацепција, абортус или други методи за контрола на раѓањата.¹¹⁷

Според Гребеник-Хил, планирањето на семејството е дефинирано како "Свесна контрола на фертилноста од страна на двојките кои живеат во стабилна-полова (сексуална) заедница. Нормално, се однесува на контрола на двете - и на бројот и на времето на раѓањата. Може исто така да се однесува и на официјалните програми преземени од страна на владите, локалните авторитети, интернационални организации или доброволни тела. Поимот во потесна смисла се употребува како "контрола на фертилитетот" или како "контрола на раѓањата", а во поширока смисла се употребува т.е. однесува на "контролата на фертилитетот" во рамките на бракот со помош на контрацептивните методи или со "стерилизација" на еден од партнерите; абортусот обично не се смета за метод на планирање на семејството. Поимите со

¹¹⁵ Freedman R., Whelpton и др.: Family Planning ...

¹¹⁶ World Population Trends and Policies, UN, 1981 Monitoring Report, Volume I, Population Trends, стр. 78

¹¹⁷ Ibidem, стр. 64.

слично значење - планирано родителство и одговорно родителство, укажуваат на грижата за доброто на децата.

Контролата на фертилитетот заради зголемување на недостатниот фекондитет може, исто така, понекогаш да биде класифицирана под поимот планирање на семејството и ги опфаќа сите видови на лекување од стерилитет и субфекондитет.¹¹⁸

Според Владимир Требици "планирањето на семејството е детерминирано од сознанието на парот (брачниот) за бројот на децата и за временското растојание на раѓањата. Во современите дефиниции се додава и третирањето на стерилитетот во поглед на реализацијата на бројот на саканите деца. Ова претпоставува соодветна едукација на брачните парови, ширење на потребните сознанија и употреба на соодветни заштитни средства. Планирањето на семејството претставува и културен модел, кој се формира во рамките на одделна популација, во различни социјални групи итн., на определен степен на развојот. Прифаќањето на планирање на семејството претставува проблем на ниво на микро-анализа од страна на државата, преку националните програми за планирање на семејството, тоа претставува предмет на демографска политика. Како последица на апликацијата на планирањето на семејството, семејството еволуира во правец на нуклеарното семејство. Постојат многубројни синоними: "планирање на раѓањата", "контрола на раѓањата", "ограничување на раѓањата", итн., кои во од-

¹¹⁸ Grebenik E., Hill, A.: International demographic terminology: fertility, family planning and nuptiality, International union for the scientific study of population, IUSSP Papers n. 4, World Population Year, 1974, стр. 33.

редени случаи создаваат конфузија меѓу она што се случува на микро-аналитичко ниво (семејството) и она на ниво на макро-анализа (општеството) кое е предмет на демографската политика. Средствата за реализација на планирањето на семејството се сведуваат во две групи: контрацептивни средства или антиконцепциски и абортуси. Покрај нив постојат и доброволната стерилизација и апстиненцијата.¹¹⁹

Во советската демографска литература поимот планирање на семејството ретко се употребува. Поимот како таков, според Демографскиот енциклопедиски речник, е определен како усвојување на доброволни решенија од страна на брачните парови (индивидуи) за големината на семејството во поглед на бројот на децата во него, во поглед на активноста и способноста за реализација на таквите решенија.¹²⁰ Во морална смисла планирањето на семејството се јавува како свесно (сознајно) родителство (мајчинство и татковдство), а во правна смисла како право на семејството да се определи за бројот на саканите деца и за интервалот меѓу нивните раѓања, наречен и календар на раѓањата. "Планирањето на семејството се остварува преку внатрешно семејно регулирање на раѓањата на децата по пат на контрола на репродуктивните дејствија, сврзани со зачнувањето, носењето и зачувувањето на плодот, како и со избегнувањето и прекилот на бременоста. Планирањето на семејството не се однесува само на постигнувањето на сака-

¹¹⁹ Trebici Vladimir: Miča Enciclopedie de demografie, Editura stiintifica si enciclopedia, Bucuresti, 1975, 274

¹²⁰ Демографический энциклопедический словарь, Д.И.Валентии, Редактор, "Советская энциклопедия, "Москва, 1985, стр. 328.

ниот број на деца и нивното зачувување туку и на изборот на времето на раѓање на децата, во согласност со возраста на родителите и нивната социо-економска состојба, како би се регулирале интервалите меѓу раѓањата и избегнале несаканите забременувања. Планирањето на семејството придонесува за намалување на детската смртност, за подобрување на здравјето на мајките и доенчињата и за намалување на секундарната неплодност. Ефективното планирање на семејството зависи од информираноста на луѓето за методите на контрола на раѓањата, од достапноста и прифатливоста на овие методи за различни категории семејства."¹²¹

Под поимот планирање на семејството некогаш се определуваат и објаснуваат и програмите за планирање на семејството спроведувани во различни земји, како и резултатите од нивното спроведување, кои без оглед на општото значење, на планирањето на семејството се однесуваат главно на комплекс на мерки за стимулирање на ограничувањето на родноста во семејството.

Во нашата стручна и популарна литература поимот планирање на семејството се користи за низа појави врзани за човековата репродукција. За ограничување на раѓањата, за контрола на раѓањата со различни методи, регулација на фертилноста, користење на различни начини или средства за избегнување на концепцијата и за свесни индивидуални и групни и општествени акции за обезбедување на определен број на деца во семејството. Најмногу внимание на дефини-

¹²¹ Ибидем, стр. 328

рањето на планирањето на семејството му е посветено по повод прифаќањето и донесувањето на уставното право на човекот слободно да одлучува за раѓањата на децата.¹²²

Она што е карактеристично е дека самиот проблем на дефинирањето главно експлицитно не е изнесен, туку поимот на планирањето на семејството се разгледува како познат и прифатен, а најчесто како можност за користење на средствата за контрацепција и абортусот за постигнување на планираниот број деца. Притоа често се обрнува внимание на тоа што општеството би требало да стори за населението да ја почувствува потребата од планирање на семејството, како и за организирање на здравствените, во почетокот, а потоа и низа општествени дејности за подготвување на населението за проширување на контрацептивната практика на населението, наспроти на абортусот како мошне проширен начин за прекинување на несаканата бременост. Како што е очигледно од изнесеното, некогаш не се прави разлика меѓу проблемот на планирањето на семејството и популационата политика. Сепак ќе изнесеме неколку дефиниции кои се однесуваат непосредно на проучувањот проблем.

Според Поповиќ - Пешиќ, планирањето на семејството како човечко право и значајна хуманистичка вред-

¹²² Сојузниот совет за планирање на семејството организирал редица значајни советувања, сврзани за проблематиката на планирањето на семејството, од кои би ги споменале следниве: "Изграѓивање друштвених ставова о популационој политици у Југославији", Београд, 1973 год., "Сметње у остваривању друштвених начела о слободном одлучивању о раѓању - у области здравства, социјалне заштите и законодавства." Блед, 1974 год. "Правни аспект остваривања уставног права човјека да слободно одлучује о раѓању деце", Охрид, 1977 год. итн. За сите три советувања за планирање на семејството одржани од формирањето на Сојузниот совет до 1980 год. види во книгата: Др. Невенка Петрић: Човјекове слободe, раѓање и самоуправување - НИГРО "Глас", Бања Лука, 1981 г.

ност може да се оствари под претпоставка да се воспостават нови општествени односи меѓу општеството и семејството, особено во областа на вршењето на најразличните семејни функции, какви што се: подигнувањето, образованието и воспитувањето на децата. "Планирањето на семејството во својата најширока смисла подразбира одговорен и општествено активен став на родителите во однос на својот пород, на развојот на децата и нивните шанси оптимално да ги развиваат своите човечки способности. Надминувајќи ги сфаќањата кои го подвлекуваат квантитативниот аспект и овој поим го сведуваат на контрола на раѓањата, ваквата смисла акцентот го става на квалитативно новите односи, како во самото семејство така и меѓу семејството и општеството."¹²³ Всушност за семејството да може да се планира потребно е во општеството да постои висока развиеност на оние општествени дејности и установи кои непосредно би презеле на себе низа семејни функции, а со тоа би овозможиле такви услови за формирање на такво семејство, кое реално би можело слободно и одговорно да одлучува за раѓањето и иднината на своите деца.¹²⁴

И нешто што е мошне значајно: дека самото планирање на семејството е еден од облиците на поопштествување или социјализација на семејството, но облик кој подразбира висок степен на социјализација на низа други семејни потреби и функции. Токму тоа што многу често не е

¹²³ Поповић-Пешић, Весна: Планирање породице и подруштвљавање породичне функции бриге о деци. Правни аспекти остваривања уставног права човека да слободно одлучује о раѓању деце - Савез за планирање породице Југославије, Савезна конференција ССРНЈ, Охрид, 1977 год., стр. 203.

¹²⁴ Ибид, стр. 203.

случај планирањето на семејството да има за претпоставка трансформирани семејни односи и квалитативно нови односи меѓу семејството и општеството, придонесува, според авторот, планирањето често да не е доволно успешно и како практика заостанува зад прокламираните норми и вредности.¹²⁵

Во книгата "Планирање обитељи" планирањето на семејството претставува "... пред сè свесна одлука за раѓање на првото дете, потоа одлука за правилните интервали меѓу раѓањата и конечно одлука за спречување на зачнувањето во случај кога родителите сметаат дека со оглед на сите околности ја извршиле својата природна репродукциска функција. За да се овозможи одлучување за раѓање на дете не е доволно само раѓањето да се одложи и да се спречи зачнувањето, туку раѓањето да се овозможи и во оние случаи кога постојат извесни пречки во остварувањето на функцијата на репродукција.¹²⁶ Со планирањето на семејството, според авторите, некои забременувања ќе се јават порано, или подоцна во фертилната возраст на жената, во зависност од начинот на регулирањето на плодноста или пак како последица на лекувањето на намалената плодност на жената. А со регулација на плодноста се решаваат низа проблеми, какви што се:

1. се одлучува за големината на семејството;
2. се планираат растојанијата меѓу породувањата;
3. се овозможува раѓањето на децата во животен период на мајката кога можноста за компликација е најмала;

¹²⁵ Ибид.стр. 204.

¹²⁶ Рандић Љиљана, Андолшек Лидија: Планирање обитељи. Отокар Кершовани, Ријека - Опатија, 1984, стр. 55.

4. се спречува раѓањето на несаканите деца;
5. се спречува пренесувањето на генетските заболувања на потомството; и
6. се спречува вршењето на илегалниот абортус.¹²⁷

Во дефиницијата и особено во објаснувањето, акцентот се става на медицинските видови на планирањето на семејството и регулацијата на раѓањата. Иако не е експлицитно изнесено, разликата меѓу поимите планирање на семејството и регулација на раѓањата е направена со самото тоа што под регулација на плодноста ги смета начините и средствата за планирање на семејството.¹²⁸

Во разгледувањето на дефинирањето на поимот планирање на семејството би можеле да ги вклучиме и објаснувањата на нашите делегации на светската конференција за населението во Букурешт 1974 год. од кои го наведуваме ставот изнесен од Др.А.Вратуша, според кој, се работи за потреба од таков меѓународен економски поредок кој би бил заснован на рамноправност, сувереност, еднаквост, меѓузависност и меѓусебна соработка за да би можеле државите од различни економски и општествени системи да ги решаваат проблемите на населението. Вниманието се свртува кон ставот дека со едноставното пропишување на "оптималната големина на семејството" и контролата на раѓањата не може да се решава проблемот на развојот на населението, туку тоа може да се стори само со смислена демок-

¹²⁷ Ибид., стр. 56.

¹²⁸ Ибид, стр.91. Под регулација на плодноста на авторите ги сметаат сите видови на контрацепција и вештачкиот прекин на бременоста, како и сите видови на мерки преземени за отстранување на пречките за остварување на функцијата на репродукција.

ратска политика на економскиот, општествениот и културниот развој и хуманизацијата на трудот тргнувајќи од човечкото достоинство и националниот суверенитет со соодветна меѓународна поддршка и соработка.¹²⁹

Непосредно на дефинирањето на планирањето на семејството се однесува излагањето на В.Томшић кое гласи: "Планирањето на семејството онака како што тоа е замислено и остварувано во Југославија претставува основно човечко право, но и обврска за одговорност; меѓутоа, тоа не се разгледува квантитативно, тоа не е став кој оди во прилог на помал или поголем број на деца, туку подразбира примена (на тоа право оп.на АЈ.) во поглед на квалитетот на човечките односи во биолошката репродукција. На становиште сме дека луѓето кон планирањето на семејството ги мотивираат општите општествени услови, додека целта на општествената акција за планирање на семејството е хуманизацијата на односите меѓу половите и преземање целосна одговорност спрема детето, што истовремено претставува предуслов за посрекен и поздрав семеен живот; должност на родителите е да сфатат дека бременоста и раѓањето на детето претставуваат за нив мошне сериозна одговорност."¹³⁰

Според Брезник, дефиницијата на "планирањето на семејството кај нас не е спорна, барем меѓу авторите кои подлабоко се занимавале со оваа проблематика."¹³¹ Се работи

¹²⁹ Говорот на Антун Вратуша на Светската конференција за населението во Букурешт, 1974 год. - Становништво, 1973/3-4 и 1974/1-2, стр. 209.

¹³⁰ Прилози од Вида Томшић. Становништво 1973/3-4 и 1974/1-2, стр. 213

¹³¹ Брезник д-р Душан: Демографски развиток и планирање породице, Правни аспекти остваривања уставног права човека да слободно одлучује о раѓању деца, Совет за планирање породице Југославије, Савезна конференција ССРНЈ, Охрид, 1977 г., стр. 25

за поширокото сфаќање на поимот планирање на семејството кој, според него, можеби е најдобро содржан во дефиницијата на група автори, изнесена на 7-миот Конгрес на лекарите на Србија.¹³² "Поимот на планирање на семејството ја подразбира можноста сопружниците по сопствена волја да го планираат бројот на децата, кој го сметаат за оптимален, истовремено избирајќи го и времето на раѓањето на децата. Според тоа, планирањето на семејството никако не значи ограничување на раѓањето, или само контрацепција, како што тоа често се сфаќа во лаичките кругови, туку свесно и планско родителство, односно раѓање кога во семејството за тоа постојат најпогодни станбени, економски, здравствени и други услови. Истовремено, покрај планирањето на бременостите кај плодните сопружници, планирањето на семејството ги опфаќа и поттикнувањето и лекувањето на субфертилните привремено неплодните брачни другари за во нивниот брак да дојде до родност. Во планирањето на семејството, според тоа, спаѓаат сите видови на контрацепција и намерниот прекин на бременоста, стерилизацијата на жената и мажот, лекувањето на брачните другари во случај на брачен стерилитет, барањето на причини и отстранувањето на субфертилитетот и, најпосле, вештачката инсеминација, како еден од видовите на решавањето на неплодноста ... "Авторите посебно го подвлекуваат значењето на планирањето на семејството за намалувањето на перинаталниот и постнаталниот морталитет на плодот и новороденчето.

¹³² Ибид, стр. 44.

Во написот посебно се разработени демографските аспекти на планирањето на семејството кои ги опфаќаат, пред сè, следниве прашања:¹³³

- промените во фертилитетот и репродукцијата на населението;
- регионалните разлики и диференцијалниот фертилитет на населението според различни карактеристики (возраста, образованието, социо-професионалната припадност итн.) и практиката на планирање на семејството;
- евалуацијата на планирање на семејството (знаење, информираност и примена и, дали по пат на насилан прекин на бременоста или по пат на контрацепција);
- ефикасност на контрацепцијата;
- фекондитетот и фертилитетот на населението;
- репродукциската историја на женското население и планирањето на семејството;
- планирањето на семејството и популационата политика.

При разгледувањето на сфаќањата за поимот планирање на семејството авторот утврдува дека во светот поимот се дефинира во зависност од социјалната и политичката перспектива на оние што го дефинирале. Со оглед на тоа планирањето на семејството некогаш значи специфична техника на контрацепција, друг пат се однесува на програмите за подобрување на физичката и социјалната

¹³³ Ибид, стр. 27 и Брезник др. Душан: Демографија и анализа, методи и модели, Научна књига, II издание, Београд, 1980, стр. 212.

благосостојба на сите семејства; понатаму над доброволните служби со примарна цел на поединците да им помогне да родат толку деца колку што сакаат; национална програма за поттик или спречување на големи семејства или ограничување на раѓањата или контрола на раѓањата.¹³⁴

**Ставот на Организацијата на обединетите
нации за планирањето на семејството¹³⁵**

Во рамките на Обединетите нации "планирањето на семејството" се сфаќа како основно човечко право. Грижата и интересот на ОН за растежот на населението во светот резултирала со долгогодишната заложба на ОН за воведување на планирањето на семејството како основно човечко право, за што нашле основа во Универзалната декларација за човечките права прифатена од Генералното собрание во 1948 год. во членот 25, каде што се определува дека секој човек има право на такви животни услови, кои ќе му обезбедат негово лично здравје како и на неговото семејство. Мајките и децата треба да уживаат посебна грижа и помош. Образованието и воспитанието треба да водат кон целосен развој на личноста и кон сеопшто почитување на човечките права и елементарните слободи.

Од многубројните активности на ОН тука ќе споменеме само некои, што се во непосредна врска со дефинирањето на семејството, бидејќи за тоа постои детална раз-

¹³⁴ Ибид, стр. 41

¹³⁵ ООН му посвети големо внимание на проблемот на населението. Ние тука сосема накусо ќе ги споменеме основните определби за потребите на овој труд.

работка во дел од нашата литература.¹³⁶

Во 1954 година во Рим е одржана првата светска конференција за населението, а втората во Белград во 1965 год. На двете се воделе опширни дискусии за проблемите на населението, контролата на раѓањата, планирањето на семејството, експлозијата на населението, еднаквоста меѓу половите и сл. Значајно е дека токму на последната се надминати спротивностите во врска со планирањето на семејството кои постоеле во рамките на ОН.

Во 1966 год. на Генералното собрание на ОН планирањето на семејството било декларирано како основно човечко право од страна на Генералниот секретар. Истовремено проблемот на неконтролираниот раст на населението бил прогласен за не помалку значаен проблем од проблемот на светскиот мир, иако помалку видлив.

Потпишувачите изразиле верување дека повеќето родители сакаат да располагаат со знаење и средства потребни за планирање на семејството и дека можноста да се одлучува за бројот на децата и растојанието меѓу нивните раѓања претставува нивно право. Како такво тоа е прогласено на денот на човечките права во 1966 година и внесено во Резолуцијата на XVIII Меѓународна конференција за човечките права, одржана во Техеран 1968 година.

Во членот 16 од Техеранската прокламација за човечките права е дефинирано: "Родителите имаат право

¹³⁶ Особено детално активностите на ОН во врска со населението и планирањето на семејството се разработени кај Д-р Невенка Петрић: Човјекове слободи, раѓање, самоуправање, Свјетлост, Сарајево, 1981, стр. 198-238.

слободно и според својата совест да определат колку големо ќе биде нивното семејство и во колкави растојанија ќе ги раѓаат нивните деца"¹³⁷

Значајно за сфаќањето за улогата на ОН за планирање на семејството и за спроведувањето на акциите за реализацијата на правото за планирање на семејството во целиот свет, во демографски различни региони е прифаќањето на Светскиот план за акција, во кој се истакнува неговата најзначајна цел, да се подобри квалитетот на животот на луѓето преку подобрувањето на животниот стандард, бидејќи луѓето се најголема вредност на светот. Во врска со планирањето на семејството се смета дека:

"... сите брачни парови и поединци имаат основно човечко право слободно и одговорно да одлучуваат за бројот на нивните деца и растојанието меѓу нивните раѓања, потоа право на информирање, просветување и на средствата со кои можат тоа да го остварат, одговорност на брачните парови и поединци при користењето на ова право да водат сметка за потребите како на своите родени деца така и за идните деца и за своите обврски спрема заедницата."¹³⁸

За таа цел во него се наведени и посебни препораки за можноста да се раѓаат сакани деца.¹³⁹

¹³⁷ Цитирано според Петрић д-р Невенка: Човјекове ... оп.цит.стр. 207. Резолуцијата донесена во Техеран 1968 год. на 20-то јубиларно заседание на Конференцијата за човечките права. Една од земјите предлагачи била и Југославија.

¹³⁸ Ибид, стр. 222.

¹³⁹ Светскиот план за акција е прифатен во 1974 год. на светската конференција за населението во Букурешт. За да се раѓаат сакани деца во него се препорачува, до сите земји: да се почитуваат и обезбедуваат услови за реализацијата на правото на сите лица, слободно, информирано и одговорно да одлучуваат за бројот на децата и растојанието меѓу нивните раѓања; да поттикнуваат просветување за таа цел, како и обезбедување на совети и средствата за да го постигнат тоа; да обезбедат планирање на семејството, медицинските и други служби да не тежнеат само кон спречување на несаканата бременост туку и поттикнување на елиминирање на недоброволниот стерилитет и намалената плодност, за постигнување на саканиот број деца. Се препорачува и олеснување на постапките за

**ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИТЕ
АКТИ НА СФРЈ И СРМ И РМ**

И покрај промените што се случија во Југославија сметаме дека е потребно при утврдувањето на правото на планирање на семејството да се тргне од Уставот на СФРЈ, донесен во 1974 година, член 191 и од републичките устави, каде што тоа право е сосема идентично,¹⁴⁰ Уставот на СФРЈ чл.191 гласи: "На човекот право е слободно да решава за раѓањето на деца. Ова право може да се ограничи само заради заштита на здравјето." Ова право претставува сложено право и како такво ги вклучува следниве права на човекот: Право на избор на планирање на семејството, односно право на слободно родителство; право на слободен избор на партнер; право на спречување на зачнување (контрацепцијата, стерилизацијата со законот не е забранета, но конкретизирана е само во две бивши републики - Словенија и Хрватска; - во време на важењето на овој устав); право на зачнување; право на лекување на неплодноста или причините за неа; право на прекин на бременоста - исклучиво право на жената и право на раѓање на дете; а кога тоа е веќе родено, тоа е субјект и не е важно дали е сакано или не. Родителите имаат права и обврски кои него и законот

адопција; да се обезбедат информации за планирањето на семејството како и просветување во поглед на сите прашања што се однесуваат на плодноста и нејзината контрола, како и познавање на секој ризик врзан за користењето или некористењето на средствата за контрацепција. Во врска со големината на семејството се смета, дека на неа можат да влијаат стимулативни или дестимулативни планови, но тие не смеат да ги кршат човечките права. Оп.цит., стр. 223 и 411.

¹⁴⁰ Во Уставот на СРМ тоа право е содржано во членот 242, со сосема идентична содржина, разлика постои само во Уставот на СР Словенија, каде што

го заштитува детето. Доста дилеми се воде околу тоа дали правото на раѓање е право на брачниот пар или право на жената. Во крајна инстанца тоа право е индивидуално и претставува право на жената.¹⁴¹ Нив ги наведуваме поради фактот што и Резолуцијата за популациона политика на СРМ, донесена во декември 1987 година е засновано на тоа право во Уставот на СРМ, член 242 и сè уште има правна важност.

Резолуцијата за популационата политика основното внимание му го посветува на природното движење на населението. Поради големите разлики во основните компоненти на природното движење препорачува диференцијален пристап кон решавањето на репродукцијата и менувањето на репродуктивното однесување и ја потенцира потребата од создавање на модел на современо семејство од 2,2 деца во просек. За постигнување на таквата цел во неа се содржани низа предлози за конкретни акции и низа обврски за преземање на конкретните акции и мерки од страна на постоечките општествено-политички заедници, организации и нивните органи.¹⁴²

Она што е потребно да се нагласи е дека мерките и активностите кои ќе се преземаат за остварувањето на популационата политика треба да придонесат кон подоб-

¹⁴¹ Стеванов д-р Милош: Право на слободно родителство, "Правни аспекти остваривања уставног права човека слободно одлучује о раѓању деца, Советовање, Охрид, 1977; стр. 240-263.

¹⁴² Тие се: Извршниот совет на Собранието на СР Македонија, општините и организациите на здружениот труд и други самоуправни организации и заедници од областа на социјалната заштита, воспитнообразовната и културно-просветната дејност, информативно-пропагандната и научноистражувачката дејност. Називите се според Уставот и политичките акти на самоуправниот систем во СРМ. Резолуција за популационата политика во СР Македонија, Скопје, мај 1989 год. (Тројазично издание).

рувањето на квалитетот на живеењето на населението, намалувањето на смртноста и за намалувањето на наталитетот таму каде што е висок и неговото стимулирање таму каде што е низок. Според Резолуцијата, овие цели можат да се постигнат "доколку одговорноста за репродуктивното однесување ја преземаат индивидуите и семејството, односно ако тие станат свесни за агрегатните и демографски последици од своите одлуки. Со оглед на тоа што до ова сознание не може да се дојде спонтано, потребна е организирана општествена активност на сите субјекти со цел, популационата политика да ги доведе во согласност индивидуалните и општествените цели во репродуктивното однесување на населението. Притоа, мерките што се преземаат треба да бидат прифатени и од мажот и од жената и да не го доведуваат во прашање правото на човекот на слободно одлучување за раѓање деца."¹⁴³

Во Уставот на Република Македонија правото на човекот да одлучува за бројот на децата и растојанието меѓу нивните раѓања е содржано во членот 41 кој гласи: "Право на човекот е слободно да одлучува за создавање на деца.

Републиката, заради усогласен економски и социјален развој, води хумана популациона политика."¹⁴⁴

Сметаме дека вториот став, за водењето на популационата политика се однесува на одредбите од Резолу-

¹⁴³ Резолуција за популационата политика во СР Македонија. Извршен совет на Собранието на СР Македонија, Скопје, мај 1989 год., стр. 6 (тројазично издание - македонски, албански и турски јазик).

¹⁴⁴ Устав на Република Македонија, Службен весник на РМ, бр. 82/1991 год.

цијата за популационата политика посочено погоре.¹⁴⁵ Првиот став аналогно на претходниот устав се однесува на индивидуалното право на човекот за раѓање на деца, бидејќи не е инаку објаснето, ние сметаме дека зборот "создавање" на деца не е адекватен на раѓањето. Како таков треба термилошки да се дефинира, бидејќи може да се однесува на повеќе работи, особено во смисла на творење, творештво.¹⁴⁶

ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО И НА НЕКОИ ДРУГИ ПОИМИ ПОВРЗАНИ СО НЕГО

Од социолошка гледна точка не би можеле да се задоволиме само со една од претходните определби за планирањето на семејството, како општествена појава. Сметаме дека проблемот на планирањето на семејството треба да се разгледува пошироко и во нејзиниот развоен тек, за да би можеле да се објаснат разликите кои постојат во самото планирање на семејството во слични општи општествени услови. Затоа планирањето на семејството го сфаќаме како степен на развојот на семејството кој во својот историски тек има тенденција на намалување на големината на семејството односно исчезнување на големото семејство од историската сцена.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Резолуција за популациона ... оп.цит., стр.5.

¹⁴⁶ Речник на македонскиот јазик III, Скопје 1966, стр. 284.

Терминот создавање на деца може да се однесува на концепцијата, а не и на сите оние аспекти на уставното начело што се опфатени со поимот раѓање.

¹⁴⁷ Бойко, Б.В.: Малолетная семл. (Социално-психологический аспект), 2-е изд., "Мисль", 1988, стр. 15.

Како такво, во согласност со општиот социоекономски развој на општеството, пред сè во време на големите општествени пресврти, семејството радикално се менува прилагодувајќи се на новите услови особено економските. Регулацијата на брачната родност станува неопходен услов за прилагодувањето и трансформирањето кон новите форми на семејната организација под влијание на поопштествувањето на дел од семејните функции, особено економската, која бара и промена во општествената улога на семејството и неговите членови, во семејната поделба на трудот, во промената на улогата на жената која за прв пат во историјата добива значајна улога вон од семејството, со нејзиното вработување надвор од семејството. Жената за првпат и истовремено се јавува како учесник во општественото производство на материјалните добра и во производството на луѓето. Најзначајни се токму промените што се одвиваат во врска со двојната улога на жената, која вршејќи ја професионалната започнува да ја редуцира мајчинската. Така, вработувањето на жената се покажува како еден од главните елементи и мотиви за регулација на раѓањето, бидејќи само малото по обем семејство можело да се вклучи во новите општествени услови и да обезбеди економски просперитет во услови на индустријализацијата и урбанизацијата.

Не навлегувајќи во сите услови за трансформација на семејството, бидејќи се наведени порано, овде би го спомнале фактот дека таквата трансформација не се одвивала линеарно, особено не на подрачјата каде што про-

цесот на демографската транзиција започнал подоцна. Истото важи и за случаите кога регулацијата на раѓањата започнала пред да дојде до индустријализацијата и модернизацијата како услов за регулацијата на раѓањата според теоријата на демографската транзиција.¹⁴⁸

Сметаме дека токму затоа е од големо значење да се обрне внимание на улогата на свеста, сознанието за планирањето воопшто, како начин на однесување бидејќи тоа како такво влијае и врз планирањето на семејството. Се работи за општиот однос кон феноменот планирање и неговото значење за човековиот живот, како во неговиот однос спрема природата и светот така и во однос кон самиот себе. "Да се планира значи да може да се гледа напред, да може да се сврти кон иднината и да се има верба во себе и во другите, да се избира меѓу повеќе можности или барем да се има алтернатива".¹⁴⁹ Ако така го разбираме планирањето, тогаш човекот за да може да планира треба да има достигнуто таков степен на развој на кој може да стане свесен за сопствената можност и способност да ја одредува сопствената судбина. Ова значи рационалното да го победи ирационалното, личното и индивидуалното да го победи колективното, а слободата да ја победи зависноста од сите

¹⁴⁸ Во американската литература како основа за критика на теоријата на демографската транзиција се користи фактот дека фармерските семејства започнале да ги регулираат раѓањата пред индустријализацијата, поради потребата од обезбедувањето на соодветен општествен статус за нивните деца, кој според нив требало да остане барем еднаков, ако не подобар од нивниот. Тоа можело да се достигне само со мал број деца, Види: Easterlin, R.A. Factores... оп.цит.

¹⁴⁹ Испитувањата на работничката класа во американското општество укажуваат на недостаток на рационалниот поглед на светот што резултира со преземање на свесни акции за подобрување на сопствената состојба, иако постои сознание за потребата од тоа. Планирањето на семејството е карактеристично за средната класа. Види: Ford Deyong: Social Demographie ... оп.цит.стр.590

видови, вклучувајќи ја традицијата, религијата и слично. Дури тогаш акцијата може да се спроведува во согласност со избраните дејствија за постигнување на целта и желбите можат да станат остварливи.

За планирањето на семејството од основно значење е рационалната ориентација во однесувањето, бидејќи тоа се реализира само во услови кога човекот е убеден дека може да владее со самиот себе, дека може самиот да го креира својот живот, а за тоа да не сноси последици од никого, освен од сопственото однесување. Рационалната ориентација е мошне значајна и за разбирањето на планирањето на семејството, особено поради тоа што тука всушност не се работи за планирање на родителството, туку напротив - се работи за тоа да не се стане родител. Неродителството за луѓето со судбинската ориентација, религиозната, традиционалната или општо со ирационалната ориентација претставува вештачки статус добиен врз основа на вештачки средства и е насочен против делувањето на спонтаните природни сили.

Доаѓаме до вториот проблем, кој според наше мислење е исто така од големо значење за сфаќањето на феноменот планирање на семејството, а тоа е социјализацијата на личноста како чинител на формирање на личноста, способна да го прифати рационалниот начин на размислување и однесување или да не го прифати.

Останувајќи на ниво на семејството, социјализацијата сама по себе би требало да обезбеди таков

начин на размислување и таков поглед на светот кои ќе обезбедат соодветно репродуктивно однесување. Семејната социјализација сфатена како научено однесување тука има главно значење. Според наше мислење, тука е и клучот за разбирање на разликите во репродуктивното однесување во инаку слични општи општествени и економски услови во Македонија. Зошто?

Семејството како основна општествена група и примарна човечка институција и покрај промените во неговата структура и функциите остана примарна група во рамките на која се врши социјализацијата од која зависи и погледот на светот. Оттука и однесувањето на човекот во рамките на кое е и репродуктивното, односно одлучувањето за или против планирање на семејството. Тоа како такво веројатно не е можно во семејството со традиционални односи, со сите негови карактеристики, наведени порано.¹⁵⁰

Ако за главни промени во развојот на семејството од традиционално кон современо, под влијание на индустријализацијата и урбанизацијата ги имаме: изделувањето на конјугалното или нуклеарното семејство од пошироката сродничка група, губењето на функциите, особено на економската која го правеше семејството централна производна единица во поширокиот економски систем и промените во семејните односи во правец на демократизација, се поголе-

¹⁵⁰ Семејството во целина во современото општество го губи своето значење кое што го имало во традиционалните општества. Сепак, социолозите повеќе внимание обрнуваат на некои функции, а зајакнувањето на другите, меѓу кои особено место добива примарната социјализација и психичката (емотивната) стабилност на членовите на семејството. Види: Голубовић Зага: Породица како ... Оп.цит., стр. 142,143.

мата еднаквост меѓу брачните другари како и меѓу родителите и децата, тогаш тие се од големо значење за планирањето на семејството. Ако процесот на трансформацијата на семејството се аплицира на трансформацијата на репродуктивната функција на семејството тогаш таа може да се манифестира преку родноста како преминување од "високо" кон "ниско" ниво на родност. Според Леитон ван Норт, се работи за преминот од "биолошкиот" модел кон "економскиот" модел на фертилитет, при што со првиот се мисли на идеално-типска ситуација во која фертилитетот повеќе или помалку е детерминиран со биолошките фактори, а условен со комплекс на социјалните и психолошките фактори, карактеристични за прединдустриско општество. Со економскиот модел пак се мисли на идеално-типска ситуација во која фертилитетот е детерминиран со одлуките засновани на рационалното насочување на материјалните средства, решавајќи се притоа за остварување на желбите кои обично се означени како економски или пак за децата, при што одлуките исто така се условени со комплексот на психолошки и општествени фактори, кои се специфични и карактеристични за модерните индустриски општества.

Транзицијата, во тој случај, го означува постепеното ограничување на биолошките детерминанти на фертилитетот поради процесот на рационалното донесување на одлуки под влијание на јакнењето на социо-економските и социолошките детерминанти.¹⁵¹

¹⁵¹ Leighton van Nort: Biology, Rationality, and Fertility: A Footnote to Transition Theory, Ford DeYong; Social Demography ..., Оп.цит.стр. 635.

Врз основа на изнесените разгледувања во врска со дефинирањето на планирањето на семејството може да се даде дефиниција за планирањето на семејството која би ги опфатила елементите содржани во нив. Како таква дефиницијата би можела да биде поширока. Во неа планирањето на семејството претставува степен на развојот на семејството кога под влијанието на процесите на индустријализацијата тоа започнува да ја менува својата улога во глобалната општествена структура, кога ја менува својата основна дејност, производната и станува постепено сè повеќе потрошувачка единица, пренесувајќи го делот на семејното производство на општественото, при што производството на животот останува исклучиво во семејните рамки. Поради обезбедувањето на материјалната егзистенција надвор од семејството, потребата на семејството од голем број деца се менува а многудетноста не е повеќе фактор на просперитет на семејството. Предимство во можностите за просперитет добиваат малудетните семејства, со променета семејна организација и променети семејни односи, во согласност со променетите економски и општествени услови. Процесот на трансформација на семејството не е линеарен, иако се одвива во слични општествени околности. Поради тоа, значаен фактор за планирање на семејството претставува сознанието на родителите за предимството на малудетното семејство, иако и тоа секогаш не е доволно за спроведување на акцијата за постигнување на целта. Постоењето на свест за желбите, потребите и можностите за постигнување на са-

каната бројност на децата е во голема зависност од решеноста на родителите за преземање на акции за да ја постигнат целта – саканиот број деца. Користењето на средства за регулација на бројот на децата во семејството зависи од свесната одлука на родителите или родителот, да го регулира или планира бројот на децата во семејството со помош на постоечките начини или средства за регулација на плодноста или родноста.

Ефикасноста на планирањето или регулацијата зависи од развојот и достапноста на современите средства, а пред сè од постоењето потреба за нивна употреба. При постоењето потреба значаен фактор претставува информираноста за нив. Од особено значење е спремноста за општеството прашањето на репродукцијата на населението и планирањето на семејството да го прифати како основно човечко право, но не само формално туку и да преземе соодветни акции, за создавање на таква општествена основа и клима, тоа право да стане и практично остварливо.

Во овој обид за дефинирање на планирањето на семејството се трудиме да го одвоиме овој поим од поимите регулација и контрола на раѓањето. Сметаме дека двата поими се потесни и дека за нив основна претпоставка е постоењето на физиолошката плодност на родителите, за да можат да ја регулираат или контролираат според својата свест и потребите. Можеби во демографска смисла можат и да се идентификуваат. Сметаме дека идентификацијата не е можна во социолошка смисла, бидејќи може да се планира и во недостаток на физиолошката плодност, со преземање мерки за неј-

зиното лекување, а исто така и со можноста за планирање на децата не врз основа на биолошкото туку врз основа на социолошкото родителство.

Во таа смисла, на поимот планирање на семејството му е близок поимот планирање на родителството, чија цел е секое родено дете да е сакано, што претпоставува свесно, одговорно планирано родителство.

Во трудот често се употребуваат поимите кои се непосредно поврзани со планирањето на семејството, заради што чувствуваме потреба да го дефинираме и нивното значење за потребите на овој труд. Така, поимите на регулација и контрола на раѓањата се веќе дефинирани, додека поимите демографско и репродуктивно однесување и родноста бараат дополнително објаснување.

Репродуктивното однесување во овој труд означува однесување кое непосредно се поврзува со системот на дејствија и односи во врска со раѓањето или откажувањето од него, без оглед дали во брак или вон него. Често се идентификува со поимите "регулација на раѓањето", "внатрешно-семејна контрола на раѓањата", "контрацептивно однесување" или "генеративно однесување" и сл. Во трудот поимот го има потесното значење од планирањето на семејството, а се однесува непосредно на раѓањето или откажувањето од него пред се преку контрацептивната заштита заради што основната претпоставка за него е плодноста.

Поимот "демографско однесување" е со пошироко значење и претставува однос на населението кон значајни демографски настани во врска со раѓањето какви што се

склучување на брак, формирање на семејство и донесување на одлуки за нив врз основа на севкупните постоечки општествени услови и културни норми во даденото општество.¹⁵²

Поимот "родност" претставува македонски термин за фертилност со англосаксонското значење, а се однесува на раѓањето на живородените деца на жените од плодната возраст, значи на ефективната родност без оглед на нејзиното мерење. Слично на тоа и поимот плодност се однесува на физиолошката плодност, способност за раѓање и се користи заедно или во замена за "фекондитет", исто така со англио-саксонското значење.¹⁵³

Поимот "детност на семејството" како што е веќе означено воведно го подразбира бројот на децата во семејството. Во врска со планирањето на семејството и класификацијата на семејствата со оглед на бројот на децата, поимот детност е мошне погоден бидејќи прецизно го дефинира поимот на малото семејство како малудетно, и големото како многудетно семејство.¹⁵⁴ Во врска со родноста и плодноста на населението мораме да обрнеме внимание дека во општествата во кои не се ограничува родноста разликата меѓу плодноста и родноста не е голема, речиси е незначајна. Но, во современите општества таа е значајна бидејќи малиот број деца во семејството не зборува за плодноста

¹⁵² Опширно за нив да се види во: Борисов В.А.: Перспективи рождаемости, Москва, 1975, Антонов А.И.: Социологија рождаемости, Москва, 1980 и Демографически словарь, Оп.цит. стр. 119 и 369.

¹⁵³ Во француската литература значењето на двата поими е спротивно: Фертилитет значи плодност, а фекондитет родност. Види: Sauvy A.: Théorie générale de la Population, Vol.II... оп.цит.и Dictionnaire de démographie, Roland Pressat, Presse Universitaires des France, 1979, стр. 75-78 и 79. Во литературата од српски јазик се употребува терминот плодност за родност и фекондитет за физиолошката плодност. Види: Вишејезички демографски речник ... оп.цит.стр. 60.

¹⁵⁴ Терминот "детност" се користи и во руската и во полската литература. Детноста се користи како синоним за големината на семејството или бројот на децата. Види: Борисов В.А.: Перспектив и... Оп.цит.стр.9, Kłozowa K.: Społeczno-demograficzne... Оп.цит.стр.7.

на брачните другари, зашто таа може да е висока како и кај брачните другари кои имаат повеќе деца. Се работи за проблемот на ограничувањето на плодноста поради што родноста може да е различна. Тоа исто така се однесува на разликата меѓу "бездетност" и "неплодност" или "многудетност" или "висока плодност". Во општествата каде што се практикува контрола на раѓањата или ограничувањето на плодноста двете категории не се совпаѓаат.

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НА ДЕФИНИЦИЈАТА ЗА ПЛАНИРАЊЕТО НА СЕМЕЈСТВОТО

Односот на рационалното и ирационалното е мошне комплексен. Планирањето на семејството, земено строго научно, не е можно сосема да се испита бидејќи не е можно докрај да се измери. Самиот начин на планирање не е строго рационален. Заснован е на низа околности коишто се од сосема инаква природа. Така, често утврдуваме дека планирањето на потомството е со мноштво варијации меѓу планираното и случајното и некогаш е тешко да се открие дали определениот број деца и интервалите меѓу нивните раѓања се резултат на планирањето или пак и последица на делувањето на некои други фактори кои во испитувањето не се измерени (на пр. останување на помал број деца не поради планирање на детноста туку поради евентуална секундарна неплодност и сл.). Поради тоа при оперативното дефинирање на планирањето на семејството не се задржуваме на строго

научно дефиниран поим на планирањето - строго планирана родност преку строго планирани бремености со цел да се роди планираниот број деца.

Оперативното дефинирање се однесува на односот меѓу ставовите за детноста во семејството односно големината на семејството преку ставовите на очекуваниот, саканиот и идеалниот број деца при склучувањето на бракот. Согласноста постигната меѓу очекуваниот и фактичкиот број деца ќе укаже на ефикасноста на планирањето на семејството, додека расчекорот меѓу нив укажува на непостоење на конзистентна решеност на брачниот пар (поединецот) да ја планира (регулира или контролира) детноста во семејството по пат на регулација на физиолошката способност за раѓање, без оглед на кој начин или со кои средства.

При таквата операционализација постои опасност од неможноста на мерењето и разликувањето меѓу усогласеноста на очекуваниот и фактичкиот број деца поради планирањето на детноста или пак поради неможноста за раѓање поради физиолошка неспособност. Во тој случај можно е да се заклучува погрешно, ако изворите на податоците не даваат можност за разликување. Ризикот ќе го прифатиме, сметајќи дека нема значително да влијае врз заклучоците, а онаму каде што е можно ќе се изврши проверка. Исто така, не значи дека само малиот број деца ќе го сметаме за планиран. Планирана детност ќе претставува бројот на децата за кои родителите или родителот се изјасниле, без оглед на неговата големина, согласно дефиницијата на планирање на семејството.

ОСНОВНИТЕ ПРЕТПОСТАВКИ, ЦЕЛИТЕ И ИЗВОРИТЕ НА ПОДАТОЦИ

Од основната определба на проблемот на планирање на детноста во семејството како социолошки проблем произлегува и основната претпоставка, која се провлекува преку целокупното досегашно објаснување на поврзаноста меѓу социолошкото и демографското, меѓу семејството и родноста. Таа во основа се состои од тврдењето дека родноста на населението покажува таква тенденција на намалување до такво ниво кое можеби нема да биде достаточна за просто обновување на населението за идните поколенија. Основните причини за таквото намалување не треба да се бараат во особеностите на возрасната и брачната структура на населението, иако тие се од големо значење, туку пред сè во историските промени на функциите на семејството и улогата на децата во него. Планирањето на детноста во семејството до која дојде спонтано во определени услови зависи од потребите на семејството од деца, кои се менуваат согласно со промените на типот на семејството. Со оглед на тоа што немаме чисти типови, а и развојот на семејството не се одвива линеарно разликите во детноста на семејството се резултат на постепено менување од традиционален кон современ тип на семејството, под влијание на процесите на индустријализацијата и урбанизацијата, кои не секогаш се манифестираат директно врз планирањето на семејството како што е случајот на испитуваното подрачје.

Основниот пресврт во традиционалното семејство се случи со вработувањето на жената вон од семејството. Поради тоа степенот на традиционалното и современото претпоставува низа посебни ситуации со оглед на положбата на жената во семејството, а во врска со раѓањето деца и планирањето на семејството. Објективната положба на жената ја детерминира нејзината улога и нејзините ставови спрема планирањето на семејството, како и нејзината решеност за спроведување на акции за реализација на нејзините ставови.

Посебните претпоставки кои произлегуваат од основната се однесуваат на објективните карактеристики на жените преку кои ќе се проверуваат нивното посебно влијание врз планирањето на семејството. Една од првите е вработеноста на жената, која за прв пат во историјата на жената и нуди алтернатива на нејзината семејна улога, мајчинската. Остварувањето на алтернативната улога оди на сметка на мајчинската, поради што сметаме дека на ниво на семејството, вработувањето на жената претставува основен фактор на редукцијата на репродуктивната функција на семејството и главен фактор на опаѓањето на родноста на ниво на населението. Паралелно со таа се поставуваат и другите посебни претпоставки во врска со објективните карактеристики на жените од кои зависи нивната слобода на одлучување, нивната свест за потребите за одлучување и дејствувањето на раѓањето деца и начинот на кој се однесуваат во врска со планирањето на семејството. Тие се: покрај вработувањето и образованието – занимањето, народноста, религиозната припадност, религиозноста.

Целта на трудот е да се утврди општата состојба на родноста на населението на подрачјето на Македонија, со посебен осврт врз диференцијалната родност, за да можат да се утврдат факторите кои имаат посебно влијание врз регионалните разлики во родноста. Согласно со основната хипотеза ќе се направи проверка на посебни хипотези, за да се утврди кои од факторите имаат основно значење за планирањето на семејството.

За постигнувањето на целта на испитувањето користени се различни извори на податоци. За дескрипцијата на родноста и диференцијалната родност користени се податоците од редовната статистичка евиденција и пописните податоци. За утврдувањето на хипотезите и дескрипцијата на појавата на планирање на семејството и ставовите во врска со детноста во семејството користени се податоците од следниве истражувања:

Анкета за фертилитетот и планирањето на семејството во Македонија 1970 година, спроведена од страна на Републичкиот завод за статистика во рамките на истражувањето за фертилитетот и планирањето на семејството во Југославија, изработена и организирана во Центарот за демографските испитувања при ИДН во Белград.

Анкета за фертилитетот и планирањето на семејството во Македонија, во 1976 година во рамките на истражувањето за Југославија, спроведено и организирано од страна на Сојузниот, републичките и покраинските заводи за статистика.

Општествено-економските, социолошките и медицинските детерминанти на репродуктивното однесување, на знаењата, ставовите и практиката во однос на планирањето на семејството на селското население во стопански недоволно развиените краишта во СР Македонија и програма за неговото оспособување за планирање на семејството, спроведено во 1987 година од страна на Економскиот факултет во Скопје.

Основните детерминанти на демографскиот развој во градските населби на Република Македонија, спроведено од страна на Економскиот факултет во Скопје во 1990 година.

Општествената структура на современото македонско општество, во рамките на југословенскиот проект: Класното битие на современото југословенско општество и дејствувањето на Сојузот на комунистите, спроведено во Македонија од страна на Марксистичкиот центар "Мито Хаџи Василев - Јасмин" во Скопје.

Во трите последни истражувања учествуваше и авторот на овој труд. Покрај овие податоци кои, се однесуваат главно на мажените жени во фертилниот период, користени се и други извори, посебно од литературата за дополнување на анализата и посестрано разгледување на појавите.

За објаснување на движењето на регулацијата на раѓањата користени се податоците прибирани од страна на Републичкиот завод за здравствена заштита во Скопје и Институтот за социјална медицина, организација, економика и информатика во здравството - Скопје.

П Л А Н И Р А Њ Е Н А С Е М Е Ј С Т В О Т О В О Р Е П У Б Л И К А М А К Е Д О Н И Ј А

НАТАЛИТЕТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ПРЕД ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Македонија во рамките на Југославија се наоѓа меѓу подрачјата за кои речиси немаме никакви податоци за родноста на населението, покрај Црна Гора (освен делот што бил во рамките на Далмација) и помалиот дел на Србија (делот приклучен кон неа после балканските војни). Поради недостаток на какви и да е други извори, што би овозможиле барем приближна проценка на родноста на населението, за неа може да се заклучува само врз основа на познатите социјално-економски услови во кои живеело населението во тоа време. Всушност, турските власти воделе евиденција за населението во Македонија, но податоците се внесувале само за машкото население, а квалитетот на податоците бил мошне слаб, така што не можат да послужат за проценка.¹⁵⁵

Со оглед на тоа што се работи за доцен почеток на индустрискиот развиток на тлото на Македонија, со сигурност може да се усвои хипотезата за високата родност

¹⁵⁵ Кондев, Тодор: Развој на населението на територијата на македонија во последните шест децении. Географски разгледи, Скопје, 1961, стр.41.

на населението во Македонија во целокупниот период, се до завршувањето на Првата светска војна.¹⁵⁶ Како било нејзиното ниво во споредба со другите подрачја на Југославија е тешко да се утврди, но се смета дека секако било под физиолошките можности.¹⁵⁷ И покрај тоа и со оглед на состојбата на други подрачја на Југославија за кои постојат податоци, а за кои општата стапка на родноста (наталитетот) била мошне висока,¹⁵⁸ се смета дека и стапката на родноста во Македонија изнесувала 47% или 58%, што е помалку веројатно.¹⁵⁹ Иако општите услови на живеење во Македонија во тоа време биле во прилог на високата родност, таа поради нередовните прилики не дошла до полн израз и вкупниот број на населението бележи опаѓање, иако е тешко да се утврди колкав дел од човечките загуби би биле резултат на војните, болестите и епидемиите, а колкав дел резултат на емиграциите на македонското и турското население.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Рашевић, Д-р Мирослав: Детерминанте фертилитета становништва у Југославији, ИДН, Центар за демографска истражувања, Београд, 1971, стр. 79.

¹⁵⁷ Исто, стр. 79.

¹⁵⁸ Исто, стр. 80 "Во 1890 општата стапка на наталитетот за потесното подрачје на Србија, Војводина, Словенија, Хрватска и Славонија, Далмација и Истра изнесувала 41,5 промили. Со оглед на тоа што во тоа време на ова подрачје живеело 73% од вкупното население во сите југословенски земји, таа во голема мера влијае врз југословенскиот просек."

¹⁵⁹ Вогелник, Д-р Долфе: Развој родности југослованскога пребивалства в задњих шестдесетих летих. Зборник знајствених расправ, XXVI летник, Љубљана, 1956 и

Рашевић, Д-р Мирослав: Детерминанте ... стр. 81.

¹⁶⁰ Според пописот на населението во Кралството СХС од 1921 год., во Вардарска Македонија тогаш живееле 728.286 жители, просечно 31 жител на км², што ја покажува слабата населеност во споредба со другите југословенски земји, каде просекот изнесува 49,1 жител на км². Рашевић го наведува податокот за бројот на населението на подрачјето на Македонија во 1890 година од година од 850.000 жители. Проретчувањето на населението во Вардарска Македонија е последица на општата лоша социјално-економска положба на населението, огромните материјални штети и човечки загуби во Балканските војни и во Првата светска војна.

Територијата на Македонија во релативно кус временски интервал (1912-1918) била поприште на жестоки судири на бројни и разнородни војски. Голем број Македонци изгинале на боиштата, а присутни биле и гладот, разни болести и епидемии. За време на војните и непосредно по нив од Македонија заминале многу семејства - турски. Голем дел од активното население настрадало за време на војната, а илјадници Македонци емигрирале во подалечните или соседните земји. Општата опустошеност и разурнување во текот на вој-

Оценките се однесуваат на периодот од почетокот на секуларниот тренд на опаѓањето на родност на населението, за кој се смета дека во Југославија започнал во последната деценија на 19-от век, во однос на Европа 40 - 50 години подоцна. Поради големите регионални разлики, опаѓањето на наталитетот има многу различен почеток и интензитет. Се оценува дека во овој период се уште не може да се зборува за опаѓање на раѓањата во Македонија, (Црна Гора и Босна и Херцеговина), поради доцното и бавното продирање на капиталот (а и во мал обем)¹⁶¹ така што не може да се зборува за менување на начинот на живеење, нема влијание врз менувањето на традиционалните социјални норми, па според тоа не постоеле и причини за менување на однесувањето ниту на подрачјето на репродукцијата.

Во споредба со другите подрачја во Југославија, започнува подоцна согласно со развитокот на капитализмот, за кој се врзува процесот на опаѓањето на родноста во нашите краишта. Во врска со тоа се спомнуваат два вида на влијание.¹⁶² Првиот се врзува за развојот на индустријата

ните уште повеќе ја зголемиле стопанската опустошеност. Пространи комплекси земја останале необработени, сточарството како значајна стопанска гранка претрпело, исто така, големи загуби заради исхраната на војските и населението, оштетени биле и онака оскудните сообраќајни и стопански објекти, во паричниот промет владеел хаос и сл. Работното население, а пред сè селанството како најбројно, очекувало подобрување на социјално-економската положба од аграрната реформа, која се преплетува со колонизација, при што домашното население страдало од недостиг на земја. Илустрацијата за положбата на населението во Македонија во она време е направена врз основа на:

Историја на македонскиот народ, книга втора и трета, периодот меѓу двете светски војни (1918 - 1945), ИНИ, Скопје, 1969, стр. 7 и

Зографски Данчо: Карактеристике економског стања, социјалне структуре и националног питања у Македонији 1918-1941 година. Акта историко економике Југославије, вол.7 (1), Загреб, 1980, стр. 181-192.

¹⁶¹ Зографски, д-р Данчо: Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Култура, Скопје, 1980.

¹⁶² Рашевић, д-р Мирослав: Детерминанте ... стр. 84.

и други неземјоделски дејности кои повлекуваат и зголемување на бројот на градското население, проширување на писменоста на населението, зголемување на животниот стандард, подобрување на здравствената заштита на населението, намалување на смртноста, посебно на доенчињата, што сè заедно се одразува и врз менувањето на начинот на живеење и нормите во врска со големината на семејството и бројот на децата во него, во насока на намалување на саканиот број деца. Другиот вид влијанија врз родноста на населението потекнува од нерамномерниот развој на капитализмот со порастот на населението, кој во овој период во Македонија е голем. Неусогласеноста на развојот на капитализмот и порастот на населението доведува до аграрна пренаселеност во Македонија, чија последица е масовното иселување на населението во 19-от и почетокот на 20-от век. Иселувањето е карактеристично за младото машко население, што има за последица нарушување на возрасно-половата структура на населението, нарушување на брачните заедници, а што се одразува и во промените на родноста на населението. Недостатокот на податоци за родноста на населението во тоа време во Македонија оневозможува сигурно заклучување и дава можност на посредно заклучување и оценување врз основа на општите услови на живеењето на населението во тоа време, што остава место за извесна резерва при заклучувањето.

НАТАЛИТЕТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ ВОЈНИ

Во овој период во Југославија се вршени два пописи на населението врз основа на кои може посредно да се заклучува и за раѓањата на населението на подрачјето на денешна Македонија. Посредно поради тоа што квалитетот на и онака оскудните податоци не само што не одговара за потполна и доследна анализа, туку и бројот на прашањата во врска со репродукцијата во тие пописи е мошне мал, така што врз основа на нив може повеќе да се зборува за тенденции и оценување на состојбите отколку тие да се анализираат. Освен тоа податоците се однесуваат на Југославија, а подрачјето на денешната територија на Македонија докрај не се поклопува со тогашната.¹⁶³

Се оценува дека општата стапка на наталитетот била над 40 живородени на 1000 жители, што е се уште на високо ниво во споредба со другите подрачја во Југославија. Но веќе во овој период почнува опаѓањето на стапката на наталитетот, се до Втората светска војна кога ја постигнува стапката од 32,8 промили, кога стапката на ната-

¹⁶³ Пописите на населението во 1921 година и 1931 година не обезбедуваат податоци за родноста на населението по подрачја, туку само за целата земја. Во врска со податоците за Македонија проблемот е и во тоа што територијата на Македонија не се поклопува со сегашната. Бројната состојба на населението е утврдена врз основа на 29 срезови во Вардарска Македонија, во кои бројот на жителите во 1921 година изнесувал 798.286, а во 1931 година 933.339 жители, со издвојување на неколку населби кои после војната се приклучени кон Србија.
Види: Соколов, д-р Лазар: Промени и структури становништва на територии Македоније (1921-1953 године као одраз економског развоја. Скопје, 1962 (докторска дисертација), стр. 30.

литетот за Југославија изнесува 25,9 промили.¹⁶⁴ (Таб. бр.1).

Табела 1.

ДВИЖЕЊЕ НА СТАПКИТЕ НА НАТАЛИТЕТОТ НА ПОДРАЧЈЕТО НА
МАКЕДОНИЈА И ЈУГОСЛАВИЈА ВО ПЕРИОДОТ ОД 1921 - 1939 ГОД.

ГОДИНА	МАКЕДОНИЈА	ЈУГОСЛАВИЈА
1926-1930	43,1	35,8
1931	37,6	33,6
1934	39,6	31,6
1935	37,8	29,9
1936	36,8	29,1
1937	34,6	28,0
1938	32,5	26,7
1939	32,8	25,9

ИЗБОР: Фертилитет становништва у Југославији, ШДИ, Београд, 1972, стр. 52.
Рашевић, д-р Мирослав: Детерминанте ... стр. 93

Според расположивите податоци, наталитетот во овој период во Македонија е сè уште над југословенскиот просек и е мошне висок, посебно поради дејствувањето на компензационите фактори веднаш после војната за кои се смета дека во Македонија дејствувале подолго време.¹⁶⁵ Веднаш после војната се забележува (податоци нема) пос-

¹⁶⁴ Кај овие податоци треба да се земе во предвид и објаснувањето за слабиот квалитет на податоците на предвоената статистика, при што се работи за непотполно регистрирање на родените кое е поголемо во Вардарската бановина (покрај Врбска, Дринска и Зетска) од другите.

Вогелник, Долфе: О питању квалитета података југословенске предратне демографске статистике, Статистичка ревија, 1952, бр. 2-3.

Брезник, Душан: Наталитет и морталитет према виталној статистици и пописи становништва 1921 - 1931 и 1948 - 1951 година, IV састанак југословенског статистичког друштва, Љубљана, 1956 година.

¹⁶⁵ Податоците се земени од книгата "Фертилитет становништва у Југославији", Београд, 1972 година до 1954 година, Завод за статистику СР Србије.

Рашевић Мирослав: Детерминанте фертилитета у Југославији, Београд, 1971 год., стр. 93.

тојано опаѓање на наталитетот што, секако, не е специфична карактеристика на населението во Македонија односно во Југославија. Секуларниот тренд е општа карактеристика на демографскиот развој во светот и се смета дека е непосредна или посредна последица на продорот на капиталистичкиот начин на производство во стопанството, што се одразува во сите други односи во општеството како и во односите меѓу луѓето. Според тоа, може да се претпостави дека различниот степен на развитокот на капиталистичките елементи во стопанството придонесува кон разноликоста во состојбите во врска со демографското однесување на луѓето на подрачјето на Југославија. Всушност, без да се впуштаме во подлабока анализа на факторите кои довеле до тоа, можеме да констатираме дека со оглед на репродукцијата Македонија во тој период се наоѓа на ниво со екстремно висок наталитет, како и другите подрачја во Југославија, кои заедно со Македонија столетија живееле под турската власт. Впрочем, границите на компактното подрачје на високиот наталитет, речиси докрај се поклопуваат со политичките граници кои ја одделувале територијата, која со столетија била под турска власт. Овие граници се распростираат вдолж границите на Б и Х, Санџак, Косово и Метохија, Јужна Србија и Македонија, кои во основа го зафаќаат севкупното хипернаталитетно и екстремно наталитетно население.¹⁶⁶

Со завршувањето на првата светска војна се санкционира и насилната поделба на Македонија меѓу трите бал-

¹⁶⁶ Вогелник, д-р Долфе: Наталитетна и морталитетна подрачја во Југославији, 1957, (сепарат), стр. 229.

кански држави. Јужните приморски краишта заедно со Солун беа доделени на Грција (со Версајската мировна спогодба), источните краишта на Бугарија и северниот и централниот дел околу Повардарието влегоа во состав на новоформирана југословенска држава – кралството на СХС, а тој опфатил површина од 25.731 км^2 . Бројот на жителите во пописот од 1921 година е утврден врз основа на 29 срезови од Вардарска Македонија, а изнесувал 798.286 жители, а во 1931 година исто врз основа на 29 срезови, но од површина од 26.494 км^2 , изнесувал 933.339 жители.¹⁶⁷

Иако во меѓупописниот период бројот на населението на подрачјето на Македонија се зголемил, сепак во споредба со другите подрачја во Југославија Македонија останала ретко населена земја – со 31,0 жител на км^2 во 1921 година и 36,3 жител на км^2 во 1931 година, додека Југославија има 49,1 жител во 1921 година, односно 56,9 жители 1931 година просечно на еден км^2 .

Слабата населеност на Вардарската Македонија е резултат на релативно големата емиграција на словенското население пред 1918 година, пред сè поради економски и политички причини.¹⁶⁸

И во овој временски период Македонија ја карактеризира лошата стопанска ситуација, ослабена со воените разурнувања, со нискиот степен на развиток на производните сили и воопшто, слабата конкурентска способност на

¹⁶⁷ Соколов, д-р Лазар: Промена у структури становништва ... стр. 50, 51

¹⁶⁸ Истите извори како во фуснотата бр. 160.

селското и градското стопанство во Македонија. И онака лошата стопанска ситуација во тоа време во Македонија е влошена и со недостатокот на сообраќајните врски.¹⁶⁹

Населението во Македонија, неговата социјална и квалификациона структура, работните навики и општото културно ниво беше доста ниско, а нерешените проблеми во врска со аграрното прашање, укинувањето на кметството и крупните земјопоседи и отстапувањето на земјата на селаните – обработувачи не придонесе за излезот од општата лоша стопанска состојба во која се наоѓаше македонското население. Чувањето земја и нејзиното отстапување на колонистите од другите краишта на Југославија требаше да служи за целите на великодржавната хегемонистичка политика, за одржувањето на економската заостанатост, за денационализацијата и асимилацијата на македонското население.¹⁷⁰ Голем придонес за влошувањето на стопанската состојба има и кризата во 1929 – 1933/34 година. И покрај мерките и законот за заштита на земјоделците од 1932 година., земјоделството не можеше да напредне и да се спречи пропаѓањето и обезземјувањето на селаните.

Ни положбата на индустријата не беше подобра. Во 1932 година на берзата на трудот во Скопје работа барале 31.000 работници, а берзата посредувала и вработила само 4670 работници. Нагорен пат во својот развој индус-

¹⁶⁹ Железничка врска со Белград за прв пат беше воспоставена во средината на 1919 год.

¹⁷⁰ Апостолов, Александар: Колонизацијата на Македонија во стара Југославија, Култура, Скопје, 1966 год.

Зоографски, Данчо: Карактеристике економског стања, социјалне структуре и националног питања Македонији 1918-1941 акта историко економика Југославије, вол.7/1/, Загреб, 1980, стр.35.

тријата во Македонија започнува дури во време на конјуктурата, во периодот од 1935 - 1940 година, што истовремено значи и најголем подем во развитокот на индустријата во Македонија меѓу двете војни.¹⁷¹

Компликуваните и тешките состојби во кои се наоѓало македонското стопанство, како и тешката општа политичка состојба во која живеело македонското население влијаеле и врз движењето на населението. По бројност поголемо во 1931-та година од 1921-та, пораст бележи населението во некои градови (Скопје, Битола, Куманово, Тетово, Крива Паланка, Гевгелија, Радовиш и др.), најмногу како резултат на механичкиот прилив на населението во Македонија, со цел на пополнување на административни, воени или други стопански служби, а не како резултат на миграции село-град. Од друга страна, во некои градови се работи за намалување на бројот на населението (Велес, Штип, Охрид, Крушево, Берово, Кичево и др.) како резултат на емигрирањето на населението кое е најтесно поврзано со емигрирањето - враќањето на турското население во Турција.

¹⁷¹ Исто стр. 36.

**Наталитетот, морталитетот и природниот прираст
на населението во овој период**

Наталитетот во овој период е сè уште на високо ниво, со оглед на другите подрачја во Југославија. Стапката на наталитетот изнесува 43,1 промил просечно од 1926 - 1930 год., а понатаму опаѓа, така што во почетокот на Втората светска војна изнесува 32,8 промили, кога просечната југословенска стапка изнесува 25,9 промили (Таб.1).

Иако доста висока, стапката на наталитетот не го следи природниот прираст на населението, поради исто така високата стапка на смртност на населението, посебно смртноста на доенчињата. Во периодот од 1934 - 1939 година просечната општа стапка на наталитетот изнесувала 34,9 промили, просечната општа стапка на смртност, 18,8 промили и стапката на природниот прираст 16,1 промили.¹⁷² Во истиот период во Македонија умираше 151,4 на 1.000 живородени доенчиња, додека во Југославија тој број изнесувал 139,7.¹⁷³

Мерејќи ја според стапката на фертилитетот, родноста на населението во Македонија исто така покажува високо ниво во споредба со Југославија. Во 1931 година таа изнесувала 167,8 живородени деца на 1.000 жени во фертилитетниот период, додека во истата година во Југос-

¹⁷² Статистички билтен. Белград, 1955, бр. 32, стр. 41
Статистички годишњак ФНРЈ, 1957, стр. 87-88

¹⁷³ Смртност одојчади 1934-1939, Београд, 1945, Серија II, св.10 и Статистички годишњак ФНРЈ, 1957, стр. 87-88.

лавија таа изнесувала 125,2 на 1.000 жени во фертилниот период.¹⁷⁴

Имајќи ги предвид расположивите податоци за бројната состојба и за движењето на населението на подрачјето во Македонија меѓу двете војни можеме да констатираме дека компликуваната општа состојба – политичка, стопанска, културна итн. ја следи компликувана^{та} демографска состојба. Преплетувањето на ненормални историски воени ситуации, окупациите, поделувањето на територијата и лошата економска состојба чија последица се бедата и сиромаштијата на населението, ја нарушуваат можноста за нормално движење на населението, а покрај тоа и редовното бележење на демографските настани. На тој начин е оневозможено и нивното редовно следење, што ја исклучува можноста за посигурна анализа и заклучоци. Сепак индиректно, со помош на споредба со други подрачја со слично историско минато во Југославија, може да се заклучи дека од демографска гледна точка Македонија во периодот меѓу двете војни може да се нареди во земјите со висок наталитет, висок морталитет и релативно висок природен прираст на населението. Поточно, според типологијата на населението со оглед на наталитетот, таа во тој период е земја со екстремно висок наталитет, висок морталитет,

¹⁷⁵ Статистички годишњак Краљевине Југославије 1931 год. Београд, 1934 стр. 67 и Статистички годишњак ФНРЈ 1935, Београд, стр. 42-43.

и екстремно висок морталитет на доенчињата.¹⁷⁵

НАТАЛИТЕТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Првите повоени податоци ни даваат можност за увид во родноста на населението во НРМ преку општата стапка на наталитетот (живородени деца на 1000 жители средно). И покрај сите слабости таквата нужност постои сè до 1950 година кога во нашата статистика се воведува индивидуално статистичко ливче за раѓањето на подрачјето на цела Југославија, што овозможува трансверзална анализа на родноста на населението во Македонија.¹⁷⁶

КЛАСИФИКАЦИЈА НА НАТАЛИТЕТОТ, МОРТАЛИТЕТОТ, ПРИРОДНИОТ ПРИРАСТ И МОРТАЛИТЕТОТ КАЈ ДОЕНЧИЊАТА

Промили	Наталитет	Морталитет на доенчињата
До 19,9	посебно низок наталитет	31,0‰ екстремно низок
20,0 - 24,9	низок	13,0 - 49,9‰ низок
25,0 - 29,9	среден	50,0 - 69,9‰ средно висок
30,0 - 34,9	висок	70,0 - 99,9‰ висок
35,0 - 29,9	посебно висок	100,0 и повеќе екстремно висок
40,0 и повеќе	екстремно висок	

ЗАБЕЛЕШКА: Во услови на општиот низок наталитет во современите општества со ниска општа родност основата за разликување е различна. Како висок веќе се смета наталитетот со општа стапка над 20 живородени на 1000 жители.

ИЗВОР: Вогелник, Долфе: Наталитетна и морталитна поддрочја... стр. 220.
Населението и општествено-економскиот развој на Македонија до 2000-та година,
Прва книга, - Економски факултет - Скопје, 1980.

¹⁷⁶ На недостатоците на заклучувањето врз основа на општите наталитетни стапки укажува Брезник во Демографија/ анализа, методи и модели.-Научна книга, Београд, 1980, стр. 103.

Поради тоа и поради континуитетот на излагањето за родноста на населението во СРМ, таа и понатаму ќе се проследи преку општата стапка на наталитетот, а после и преку општите, специфичните и диференцијалните стапки на фертилитет.

По втората светска војна родноста на население-то во СРМ повторно покажува карактеристики на нерамно-рен развој. Заради ненормалните услови во текот и веднаш по војната, до израз доаѓаат големите влијанија на компензационите фактори, за кои се смета дека одиграле значајна улога и после I-та светска војна, а се манифести-рале во зголемените стапки на наталитетот, кои ја преки-нуваат започнатата тенденција на секуларниот тренд. Нив-ното влијание не може временски сосема да се уточни, но се смета дека посебно во Македонија тие имаат подолго-трајно влијание.¹⁷⁷ Со оглед на висината и варирањето на наталитетните стапки, оценуваме дека тој завршува околу 1953 година, кога стапките се стабилизираат односно пов-торно започнува тенденција на опаѓање која е постојана и трајна. Увидот во висината на наталитетните стапки да-ва можност за споредба со предвоениот период и укажува на првобитната насока на зголемување на стапките во спо-редба со предвоената состојба, со забележителни варија-ции до 1953 година кога започнува тенденцијата на опаѓа-ње која трае сè до сега и според која РМ ја вбројуваме во средно-наталитетните подрачја, со стапка на наталитет

¹⁷⁷ Брезник, Мојић, Фашевић, Ранчић: Фертилитет становништва у Југославији - ИДН, ШИИ, Београд, 1972, стр.59

ТАБЕЛА 2.

ПРЕГЛЕД НА ДВИЖЕЊЕТО НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО СРМ 1931 - 1990

Година	Бр. на нас. во средината на годината во 1000	Живородени на 1000 жители	Н број на живородените	Ум. на 1000 жители	Прир. прир. на 1000 жители	Склучиле брак	Умрени доенчиња на 1000 живородени
1	2	3	4	5	6	7	8
1931	954	37,6	35.907	22,3	15,3	9,8	175,9
1939	1068	32,8	35.004	19,0	13,8	8,5	-
1947	1133	35,0	39.690	13,7	21,3	13,1	-
1948	1162	40,7	47.352	13,4	26,3	11,9	-
1949	1190	39,6	47.082	16,1	23,5	10,7	136,1
1950	1229	40,3	49.560	14,7	25,6	11,5	136,7
1951	1262	35,9	45.329	16,4	19,5	10,8	161,3
1952	1280	39,9	51.054	14,0	25,9	10,0	129,8
1953	1310	37,9	49.665	14,8	23,1	9,0	138,0
1954	1338	38,1	50.984	12,5	25,6	9,0	130,4
1955	1355	36,2	49.093	13,2	23,0	8,9	144,3
1956	1357	35,0	47.486	11,3	23,7	8,7	111,5
1957	1364	33,8	46.107	12,7	21,1	8,4	136,0
1958	1366	32,7	44.619	10,2	22,5	9,0	114,6
1959	1377	32,4	44.638	10,9	21,5	8,6	123,9
1960	1392	31,7	44.059	10,1	21,6	8,6	114,6
1961	1411	29,9	42.182	9,3	20,6	8,4	112,1
1962	1431	28,4	40.615	11,3	17,1	8,3	137,6
1963	1453	28,4	41.284	9,1	19,3	8,1	108,6
1964	1480	29,0	42.897	9,0	20,0	9,1	116,5
1965	1506	28,2	42.433	8,5	19,7	8,9	105,8
1966	1531	27,1	41.434	8,0	19,0	8,5	98,7
1967	1557	26,3	40.763	8,1	18,1	8,4	97,7
1968	1581	25,4	40.123	7,9	17,5	8,6	88,7
1969	1606	25,1	40.342	8,2	16,9	9,0	91,4
1970	1630	23,2	37.862	7,6	15,6	9,0	87,9
1971	1653	22,9	37.904	7,5	15,4	8,9	82,2
1972	1677	22,7	38.187	7,8	14,9	8,9	75,5
1973	1703	22,0	37.478	7,2	14,8	8,9	67,5

1	2	3	4	5	6	7	8
1974	1729	22,2	38.382	7,0	15,4	8,7	66,0
1975	1755	22,5	39.579	7,2	15,3	8,9	65,1
1976	1782	22,3	39.809	6,9	15,4	8,4	60,7
1977	1809	21,5	38.930	7,1	14,4	8,6	60,1
1978	1835	21,1	38.790	6,9	14,3	8,6	54,1
1979	1863	21,2	39.407	6,8	14,4	8,7	51,0
1980	1889	21,2	39.787	7,2	13,9	8,5	54,2
1981	1916	21,0	39.488	7,1	13,9	8,5	51,1
1982	1942	20,5	39.789	7,0	13,5	8,6	48,3
1983	1968	19,9	39.910	7,3	12,6	8,3	48,7
1984	1993	19,5	38.861	7,1	12,4	8,1	44,3
1985	2017	19,2	38.722	7,1	12,1	8,1	43,4
1986	2041	18,7	38.234	7,1	11,7	8,0	43,6
1987	2065	18,7	38.572	7,1	11,6	8,1	41,9
1988	2089	18,1	37.789	7,0	13,2	7,8	39,8
1989	2111	17,0	35.927	6,9	10,1	7,5	36,7
1990	2131	16,6	35.401	6,9	9,7	7,4	31,6

ИЗВОР: Годишник на СРМ 1981 и 1982 година. Демографска статистика, 1978, Београд, 1980 и Рашевиќ, М.: Детерминанте фертилитета ... таб.бр. 13, стр. 93. Природно движење на населението, Статистички преглед бр. 211, 193С, Скопје, 1991 година.

од 21,1‰, односно во ниско-наталитетните со стапка помала од 20‰ после 1983 година (да се види табела бр. 2). Состојбата од 1939 година е постигната дури во 1958 година. На тој начин развитокот на родноста на населението после прекилот од 10 години го бележи натамошното опаѓање започнато во периодот меѓу двете војни.

Појавата на привремениот прекин на секуларниот тренд, во демографската литература познат како компензационен период во СРМ ги има сличните карактеристики како и во другите подрачја на нашата земја после Првата и Втората светска војна. Неговите карактеристики се изразуваат во зголемениот наталитет, кој започнува набрзо по завршувањето на војната, а неговото

траење не би можело сосема точно да се утврди, но се смета дека изнесува околу 10 години. Се смета дека компензациониот период во поглед на репродукцијата на населението трае подолго во Б и Х, Црна Гора, Македонија и Косово, отколку во другите републики и Војводина.¹⁷⁸

За Македонија е тешко нешто повеќе да се каже за компензациониот период после Првата светска војна, поради недостаток на точни податоци за природното движење на населението воопшто, а посебно за подрачјето на денешна Македонија.

Што се однесува пак до периодот после Втората светска војна, тука веќе постојат подобри можности за проучување на неговите влијанија. Порастот на наталитетот во овој период се должи пред сè на промените на следните варијабли: нупцијалитетот, брачната структура на женското население, просечната возраст на жените при првото склучување на брак, старосната структура на жените и намалувањето на смртноста на доенчињата.

Нупцијалитетот кај населението во Македонија е мошне висок после војната поради бројните новосклучени бракови, кои поради воената состојба и нередовните околности биле одложени за период од 4 (четири) години (1941 - 1945). Просечниот број на склучени бракови во годините 1947 - 1950 изнесувал 11,8 (во Југославија 12,2) на 1000 жители и тоа: 1947 - 13,1; 1948 - 11,9; 1949 - 10,7 и 1950 - 11,5. Веројатно во бројот на склучените бра-

¹⁷⁸ Рашевић, Мирослав: Детерминанте фертилитета ... стр. 110.

кови лежи и причината за високиот наталитет во овие години, кој во 1948 година изнесува 40,7‰, 1949 изнесува 39,6‰ и 1950 изнесува 40,3‰. Веќе неколку години подоцна стапката на нуѓцијалитетот се намалува и постојано се движи околу стапката 8,9. Подолг временски период таа е доста стабилна, а наталитетот и понатаму опаѓа, што не наведува на постоењето и на други фактори што влијаат врз движењето на наталитетот. Во последните години опаѓањето на стапката на брачност веројатно ќе има позначаен одраз на опаѓањето на наталитетот.

Брачната структура на женското население е непосредна демографска варијабла со мошне големо значење за испитувањето на родноста на населението, бидејќи во наши услови репродукција на населението се врши пред сè во брачните заедници. Поради тоа учеството на жените во брак во време на нивниот фертилен период во голема мера влијае врз висината на родноста.

Брачната структура на жените во повоениот период постојано се менувала во правец на зголемување на учеството на жените во брак, чија последица е зголемената можност за зголемување на родноста на населението. Со оглед на тоа што од 1948 година наваму бележи постојан пораст, зголемениот наталитет во компензациониот период не може да се должи на влијанието на оваа варијабла. (Види: Проблеми на демографскиот развој стр. 187.)

Просечната старост при првото склучување на бракот исто така дава можност за директно влијание врз

наталитетот во смисла на неговото зголемување, ако таа е помала и неговото намалување, ако таа е повисока, поради зголемувањето, односно намалувањето на брачниот слој на мажените жени во фертилниот период. (Види: Драгољуб Тасић: Женидбено становништво Југославије, Статистичка ревија бр. 3/1953, Београд).

Просечната возраст при првото склучување на брак во Македонија речиси не се променила, така што не може да има некое позначајно влијание врз зголемувањето на наталитетот во компензациониот период, а исто така и врз неговото подоцнежно постојано опаѓање.

Старосната структура на жените како фактор на зголемување на бројот на родените деца може да има значајно влијание. Но иако во целина таа не се менувала многу, нејзиното влијание се манифестира првин во порастот на родноста во компензациониот период, а понатаму во нејзиното опаѓање. Посебно тоа не се однесува на целокупниот контингент на женското население, туку на учеството на возрасната група жени од 20 - 34 години.

Смртноста на доенчињата е еден од најзначајните фактори за родноста на населението кај нас, бидејќи е во директна корелациска врска со бројот на раѓањата. Во согласност со променетите услови: социјал-^{но}економски, здравствени, хигиенски, просветни, кои се во директна врска со намалувањето на смртноста на доенчињата во подолг временски период, имаат за последица и намалување

на наталитетот. Во СРМ по војната морталитетот на доенчињата е висок, со големи внатрешни варијации, но сè до 1965 година тој е екстремно висок и како таков влијае врз одржувањето на високото ниво на наталитетот. Во споредба со Југославија, во поглед на смртноста на доенчињата Македонија отстапува од југословенскиот просек нагоре, што е карактеристично за сите подрачја кои се одликуваат со висок општ наталитет (Косово и Метохија, Б и Х).¹⁷⁹

Инаку движењето на морталитетот на доенчињата во Македонија, односно РМ бележи тенденција на опаѓање, но се до 1965 год. стапката на доенечкиот морталитет ја вбројува во подрачја со среден наталитет (според наведените класификации на стр. 10). Вториот квалитативен скок се бележи во 1973 година, кога СРМ преминува во подрачја со средно-висока смртност на доенчињата, каде се наоѓа сè до 1982 година кога следи преминот во подрачја со низок морталитет на доенчињата. Таб.бр. 1 (во истиот временски период од средниот наталитет преминува во подрачје со низок наталитет, така што денес се карактеризира со низок наталитет и низок морталитет на доенчињата, со тоа што и денес е повисок (во споредба со деловите од Југославија) освен Косово.

Секуларниот тренд на наталитетот е само делумно под влијание на споменатите демографски варијабли следејќи го во подолг временски период, со тоа што нивното влијание е нешто поизразено во компензациониот период.

¹⁷⁹ Исто, стр. 117

Досегашниот приказ се однесува на целата Република, но треба да се обрне внимание на тоа дека во републичкиот просек се кријат редица специфичности во движењето на наталитетот и факторите што влијаат врз него, така што коефициентот на варијација е често висок. Имено стапките на наталитетот по општини во СРМ се движат од мошне ниски до високи.

Регионалниот пристап кон анализата на наталитетот во СРМ ги покажува разликите во поединечните подрачја - општини што се манифестираат со оглед на наталитетот, морталитетот на доенчињата и природниот прираст, а деференцијата помеѓу нив е сè поголема. Наспроти општата тенденција кон намалување, наталитетот во определени општини во СРМ е низок, а во другите екстремно висок. Коефициентот на варијација на регионалниот наталитет се зголемува во поновите пописни години до 1971 година, а во 1981 година се очекува регионалниот варијабилитет на стапките на наталитетот да се намали, поради процесот на изедначување на општите социо-економски и други социјални услови. Екстремни вредности на стапките на наталитетот бележат следните општини:

Во 1953 година највисока стапка од 40% има Дебар, а најниска Ресен 28%. Стапката на СРМ во истата година е 37,9%, а коефициентот на варијацијата изнесува 12,6%.

Во 1961 година највисока стапка од 50,4% има Дебар, а најниска Демир Хисар 18,8%. Стапката на СРМ во истата година е 29,9 промили, а коефициентот на варијација изнесува 21,5%.

Во 1971 година највисока стапка 34,5% има Дебар, а најниска Ресен 9,7%. Стапката на СРМ во истата година е 22,9%, а коефициентот на варијација изнесува 25,3%.¹⁸⁰

Во 1981 година највисока стапка од 20,8% има Дебар, а најниска Демир Хисар 7,9%. Стапката на СРМ во истата година е 21,0%, а коефициентот на варијација изнесува 21,95%.

Во 1961, покрај Дебар и Тетово бележи зголемен наталитет во однос на 1953 година, додека во сите други општини тој е намален, а во 1971 година се забележува извесно варирање во насока на пораст и опаѓање, но тоа е мало.

Во 1981 година сè уште се забележува општо опаѓање на наталитетот со поумерен регионален варијабилитет. Во споредба со претходните пописни години, општините во СРМ според класификацијата на наталитетот во поединечните пописни години би се распоредиле на следниот начин:¹⁸¹

ТАБЕЛА 3

БРОЈОТ НА ОПШТИНИТЕ ВО СРМ СПОРЕД СТАПКИТЕ НА НАТАЛИТЕТОТ ВО ПОПИСНИТЕ ГОДИНИ

Наталитет во ‰	Пописни години			
	1953	1961	1971	1981
Посебно низок до 19,9	0	1	13	19
Низок 20,0 - 24,9	0	7	11	7
Среден 25,0 - 29,9	2	11	3	4
Висок 30,0 - 34,9	8	6	3	0
Посебно висок 35,0 - 39,9	11	3	0	0
Екстремно висок 40,0 и повеќе	9	2	0	0
ВКУПНО:	30	30	30	30

¹⁸⁰ Коефициентите на варијација се преземени од студијата "Населението и општествено-економскиот развој на СРМ до 2000 год.", Економски факултет, Скопје, 1980 год., а за 1981 година коефициентот е пресметан од авторот.

¹⁸¹ Класификацијата на наталитетните стапки е преземена од Д.Волгелник "Наталитетни и морталитетни подрачја во Југославија", стр. 22, 1957 год.

Во 1953 година ниедна општина во СР Македонија нема низок или посебно низок наталитет со стапка до 24,9 промили.

Средна стапка на наталитетот имаат општините Гевгелија и Ресен.

Висока стапка бележат осум општини: Берово, Брод, Демир Хисар, Кавадарци, Охрид, Прилеп, Пробиштип и Свети Николе.

Посебно висок наталитет имаат општините: Битола, Валандово, Кичево, Кратово, Крушево, Куманово, Неготино, Тетово, Титов Велес и Штип.

Екстремно висок наталитет имаат општините: Винаца, Гостивар, Дебар, Делчево, Кочани, Крива Паланка, Радовиш, Струга и Струмица.

Во 1961 година општините на СРМ се распределени вдоль сите варијанти на наталитет, имено:

Посебно низок: Демир Хисар.

Низок: Берово, Битола, Брод, Гевгелија, Охрид, Пробиштип и Ресен.

Среден: Валандово, Кавадарци, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Неготино, Прилеп, Свети Николе, Скопје и Титов Велес.

Висок: Винаца, Делчево, Кичево, Куманово, Струмица и Штип.

Посебно висок: Радовиш, Струга и Тетово.

Екстремно висок: Гостивар и Дебар.

Во 1971 година бројот на општините се концентрира околу пониските стапки на наталитетот.

Посебно ниска стапка бележат општините: Берово, Битола, Брод, Гевгелија, Демир Хисар, Кратово, Неготино, Охрид, Прилеп, Пробиштип, Ресен, Свети Николе и Штип.

Ниска стапка имаат општините: Валандово, Виница, Делчево, Кавадарци, Кочани, Крива Паланка, Крушево, Радовиш, Скопје, Струмица и Титов Велес.

Средна стапка: Кичево, Куманово и Струга.

Висока стапка: Гостивар, Дебар и тетово.

Посебно висока и екстремно висока стапка на наталитетот во оваа година не е присутна веќе кај ниедна општина во СРМ.

Во 1981 година општините во Македонија се распоредени според варијантите на низок и среден наталитет, имено:

Посебно низок наталитет имаат општините: Берово, Битола, Брод, Виница, Гевгелија, Делчево, Прилеп, Пробиштип, Радовиш, Ресен, Свети Николе, Демир Хисар, Кавадарци, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Неготино и Охрид.

Низок наталитет: Скопје, Валандово, Струмица, Титов Велес, Штип, Кичево и Куманово.

Среден наталитет: Гостивар, Дебар, Струга и Тетово.

Висок, посебно висок и екстремно висок наталитет нема веќе ниедна општина во Македонија во 1981 година.

Кои се причините што доведуваат до општо опаѓање на наталитетот во Македонија и до зголемување на регионалната диференцијација? Општо земено, намалувањето на наталитетот се должи на смирувањето на наталитетните стап-

ки по Втората светска војна, по отселувањето на турско-то население кое е најинтензивно во меѓупописниот период 1953 - 1961 година, а кое има повисока стапка на наталитет од македонското население и нешто пониска од албанското. Меѓу општите влијанија врз намалувањето на наталитетот, секако, се вбројуваат миграциите, при што се работи пред сè за работоспособно население, што е истовремено и фертилно, а како што е констатирано, мигрантското население во просек постигнува понизок наталитет.¹⁸² Меѓу сите овие општи влијанија, едно од значајните места му припаѓа на променетиот однос на населението спрема сопствената репродукција, односно менувањето на вреднувањето на бројот на децата во семејството, што е повторно последица на целокупниот економско-општествен развој на СРМ, а најнепосредно поврзан со процесите на индустријализацијата и урбанизацијата, и нивното влијание врз трансформацијата на семејството односно со промените во социјалните и демографските структури на населението до кои тие доведуваат.

Разликата во висината на наталитетните стапки во Македонија се манифестира во согласност со развиеноста, односно неразвиеноста на определени општини, со националната хетерогеност, со образовната структура на женското население и проширеноста на традиционалните норми за положбата и улогата на жената во семејството и општеството, како и односот кон планирањето на семејството.

¹⁸² Д-р М.ранчиќ: "Фертилитет аутохтоног и мигрантског становништва у Југославији, ИДН, ИДН Београд, 1973.

ТАБЕЛА 5

НАСЕЛЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЈА ПО НАРОДНОСТИ СПОРЕД ПОПИСОТ ОД 1981 ГОДИНА
НАТАЛИТЕТ И ПРИРОДНИОТ ПРИРАСТ

	Макед.	Албан.	Турци	Роми	Други	Вкупно	Н	ПП
СРМ	67,01	19,76	4,54	2,26	6,46	100	20,6	13,6
Берово	93,19	0,05	2,63	3,01	1,12	100	16,3	7,4
Битола	89,76	3,88	2,54	0,40	3,42	100	13,4	6,4
Брод	74,26	0,02	16,95	0,08	8,69	100	17,9	8,5
Валандово	80,54	0,52	11,57	0,12	7,25	100	20,1	13,1
Виница	90,88	0,00	5,64	2,00	1,48	100	19,5	12,8
Гевгелија	92,07	0,41	2,00	0,04	5,48	100	19,6	13,2
Гостивар	18,20	62,51	10,88	1,53	6,88	100	26,6	19,6
Дебар	11,38	45,82	22,91	4,58	15,31	100	28,8	22,8
Делчево	95,47	0,04	0,96	2,33	1,20	100	19,2	12,4
Демир Хисар	96,42	0,76	0,12	1,77	0,93	100	7,9	0,9
Кавадарци	93,03	2,71	0,59	1,14	2,53	100	19,8	13,4
Кичево	41,21	45,38	6,50	0,63	6,28	100	24,1	17,0
Кочани	94,36	0,00	2,40	1,08	2,16	100	17,4	10,5
Кратово	97,88	0,01	0,19	0,98	0,94	100	16,7	6,5
Крива Паланка	96,90	0,00	0,05	1,27	1,78	100	17,4	7,8
Крушево	60,41	6,85	0,48	11,53	20,93	100	19,2	11,9
Куманово	50,59	31,41	1,82	3,61	12,57	100	22,5	14,5
Меготино	88,79	0,62	3,27	0,16	7,16	100	18,7	11,8
Охрид	84,48	5,58	4,18	0,80	4,96	100	18,5	12,1
Прилеп	87,94	0,36	4,53	2,51	4,66	100	17,2	9,3
Пробиштип	97,86	0,00	0,11	0,01	2,02	100	16,4	9,1
Радовиш	84,52	0,18	14,23	0,10	0,97	100	19,9	13,5
Ресен	69,30	14,54	12,54	0,15	3,47	100	12,0	4,2
Свети Николе	94,05	0,68	0,95	0,41	3,91	100	17,1	9,5
Скопје	63,49	17,12	4,07	4,76	10,56	100	20,6	14,2
Струга	53,32	41,85	1,71	0,76	2,36	100	27,4	21,2
Струмица	92,35	0,02	6,31	0,04	1,28	100	21,2	15,2
Тетово	23,68	69,85	2,88	1,21	2,38	100	26,4	19,1
Титов Велес	81,45	4,03	0,33	5,89	8,30	100	20,8	13,7
Штип	85,48	0,16	5,33	2,28	6,75	100	20,7	13,9

ИЗВОР: Основни податоци на населението по општини, Конечни податоци, попис на населението, домаќинствата и станавите, 1981 год., Статистички преглед 126, Скопје, 1982. Статистички годишник на СРМ, 1982.

ЗАБЕЛЕШКА: Земени се предвид четири поголеми (национални) етнички групи во Македонија.

Во понеразвиените општини стапките на наталитетот се повисоки иако оваа демографска законитост не може со сигурност да се воопшти за сите општини во Македонија, бидејќи забележуваме ниска стапка на наталитет и во неразвиените општини. Проблемот секако бара посестрана анализа, пред да се донесат релевантни заклучоци. Се повеќе изгледа дека регионалната диференцијација сесмирува (коефициентот на варијација во 1981 година е помал од претходниот), а поголемо значење добива диференцијацијата на наталитетот според етничката припадност на населенијата.

Имено, следејќи ги податоците за наталитетот по општини се забележува дека тој е повисок во оние општини каде што е пониско учеството на македонското население (Табела 5). И оваа претпоставка бара натамошна и попродлабочена анализа, вклучувајќи ги во неа и сите други непосредни и посредни фактори на наталитетот. Потребно е да се утврди дали им соодветствува и етничката припадност. Врз основа на стапките на наталитетот и врз основа на податоците за смртноста на доенчињата по општини, може да се претпостави дека односот спрема човековата репродукција и планирањето на семејството е различен кај различните национални групи во Македонија, што е всушност предмет на разгледување на вториот дел од овој труд, каде што фертилитетните стапки се разгледуваат во зависност од активната, образованието, занимањето и националната припадност на населението во фертилниот период и нивниот став во врска со планирањето на семејството.

И во стопански развиените општини, стапката на наталитетот е над 20 промили имено во 6 од 16, а во недовољно развиените над 20 промили стапката изнесува во 5 од 15. Гледајќи во подолг временски период од 1953 година наваму, стапките на наталитетот и стапките на смртноста на населението се во постојана тенденција на опаѓање. Иако процесот почна на приближно еднакво ниво - високо ниво на наталитетот, опаѓањето е со различен интензитет. Иако се очекува тоа да биде побрзо и во согласност со стопанскиот развој на одделни подрачја, стапките на наталитетот не ја

НЕРАЗВИЕНИ ОПШТИНИ

	1971		1981		1986	
	Живородени на 1000 жители					
~	Натал.	Прир.п.	Натал.	Прир.п.	Натал.	Прир.п.
Берово	17,9	10,5	16,3	7,4	14,0	5,6
Брод	18,4	10,1	17,9	8,5	16,1	5,6
Д.Хисар	11,6	3,9	7,9	0,9	9,3	1,2
Кратово	15,6	8,9	16,7	6,5	13,8	4,7
Кр.Паланка	20,2	11,6	17,4	7,8	16,2	7,6
Радовиш	24,6	18,0	19,9	13,5	21,0	15,9
Ресен	9,7	2,2	12,0	4,2	10,8	3,7
Виница	22,1	15,8	19,5	12,8	16,9	10,9
Дебар	34,5	25,1	28,8	22,8	26,8	20,0
Гостивар	31,9	22,9	26,6	19,6	25,1	18,7
Кичево	24,9	16,5	24,1	17,0	21,0	13,7
Крушево	23,6	15,2	19,2	11,9	16,0	7,9
Струга	28,7	19,4	27,4	21,2	24,8	17,6
Тетово	31,5	21,7	26,4	19,1	24,9	17,9

РАЗВИЕНИ ОПШТИНИ

	1971		1981		1986	
	Живородени на 1000 жители					
	Натал.	Прир.п.	Натал.	Прир.п.	Натал.	Прир.п.
Битола	14,4	7,4	13,4	6,4	13,0	5,8
Валандово	21,5	12,9	20,1	13,1	18,2	10,6
Гевгелија	19,7	12,9	19,8	13,2	17,2	10,0
Делчево	24,9	18,2	19,2	12,4	16,9	10,6
Кавадарци	20,1	13,2	19,8	13,4	16,9	9,9
Кочани	20,4	13,8	17,4	10,5	15,5	9,0
Неготино	19,7	13,6	18,7	11,8	16,8	8,6
Охрид	17,4	10,3	18,5	12,1	15,2	8,0
Прилеп	18,8	11,1	17,2	9,2	15,6	7,3
Пробиш.	17,9	11,1	16,4	9,1	15,2	7,3
Куманово	25,9	16,7	22,5	14,5	20,6	12,6
Св.Николе	18,6	13,8	17,1	9,5	18,0	10,4
Скопје	24,7	17,9	20,6	14,2	18,4	11,9
Струмица	21,8	15,5	21,2	15,2	18,2	11,9
Т.Велес	20,9	13,9	20,8	13,7	17,2	9,1
Штип	18,9	12,6	20,7	13,9	18,8	11,5

ИЗВОР: Статис. години. на СРМ за 1974, 1982 и 1987 г. РЗС, Скопје; Соопштение бр.80, РЗС, Скопје, 1987 год.

покажуваат ова законитост. Во определени општини опаѓањето на наталитетот е побрзо од другите без оглед на стопанската развиеност, и е побрзо од намалувањето на смртноста на населението што посебно се однесува на неразвиените општини со понизок наталитет, каде што веќе се забележува процес на стареење на населението и неговото влијание врз наталитетот, а тој е проследен и со отселувањето на младото и средновеќното население.

Диспропорцијата на наталитетот според етничката припадност, без оглед на развиеноста на општините се утврдува и низ мерењето на учеството на поедините етнички груп-

пи во вкупното население по општини и нивното учество во вкупниот број на живородените деца. Податоците укажуваат дека учеството на македонското население во вкупното е по правило поголемо отколку неговото учество во вкупно живородените. Учеството на албанското, турското и ромското население пак е по правило поголемо во вкупно живородените отколку во вкупното население. Така на пример во неколку општини, што се дадени во табелата се споредени податоците за учеството на вкупното население и учеството во живородените, од каде е воочлива посочената констатација.

Разликите во големината на учеството во наталитетот според националноста се значителни. Така на пример стапката на наталитетот на Албанците во Македонија во 1981 година изнесува 29,4 а природниот прираст 22,1. Вкупната стапка на наталитетот во истата година е 20,6 а на природниот прираст 13,6. Албанците во Македонија сепак бележат побрзо опаѓање на наталитетот и природниот прираст отколку Албанците на косово и Метохија.¹⁸³

¹⁸³ Интерпретацијата е изведена врз основа на податоците од написот на м-р Светлана Радовановић: Нека карактеристике становништва Југославије према националној припадности, "Статистичар", Приштина, 1989.

ТАБЕЛА 6.

УЧЕСТВОТО НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО ВКУПНИОТ БРОЈ НА НАСЕЛЕНИЕ И ВО ВКУПНИОТ БРОЈ НА
ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА СПОРЕД ЕТНИЧКАТА ПРИПАДНОСТ ВО НЕКОЛКУ ОПШТИНИ НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА ВО 1991 ГОДИНА

ОПШТИНИ	УЧЕСТВОТО ВО ВКУПНОТО НАСЕЛЕНИЕ				УЧЕСТВОТО ВО ВКУПНО ЖИВОРОДЕНИ			
	М	А	Т	Р	М	А	Т	Р
РМ	64,6	21,0	4,8	2,7	52,5	32,3	5,4	4,9
Битола	89,2	3,6	2,6	0,9	88,4	5,2	2,5	5,7
Гостивар	16,9	62,7	10,8	1,8	11,0	67,5	9,4	2,3
Кичево	39,3	49,5	7,7	1,2	27,7	55,0	10,0	4,8
Крушево	57,8	7,6	12,8	0,5	43,4	17,3	21,7	1,3
Струга	52,7	42,9	1,6	0,8	43,5	53,0	1,6	0,8
Скопје	61,8	17,6	4,1	5,3	49,5	30,0	4,3	8,9
Тетово	22,1	71,1	4,8	1,5	12,4	81,8	2,0	2,1

ИЗВОР НА ПОДАТОЦИТЕ: Природното движење на населението, РЗС на РМ, "Статистички преглед број 211", Статистички билтен број 1934, СЗС, Београд, 1992.

ЗАБЕЛЕШКА: Пресметката е приближна поради тоа што податоците не се однесуваат на сосема ист временски период. Податоците за живородените се од 1990 година.

РЕГУЛАЦИЈА НА НАТАЛИТЕТОТ

Врз перманентното опаѓање на наталитетот во Македонија влијаат многу фактори, а еден од нив е и регулацијата на раѓањата за планирање на семејството или решавање други проблеми во врска со прекумерната или несаканата бременост. Тие се вршат со помош на превентивна заштита од несакано забременување или со намерен прекин на бременоста со помош на вештачки предизвикан абортус. Соодносот меѓу двата вида на регулација укажува на распространетост на свесното и планско регулирање на раѓањата, со превентивната заштита која несомнено претставува попогоден начин за регулација и лично поприфатлив, особено од здравствен аспект на жената, но и од општествен аспект, заради здравјето на населението и можностите за натамошното планирање на репродукцијата, како и од економски аспект. Податоците за превентивната заштита се однесуваат на ординираните средства за контрацепција во временскиот период од 1983 година до 1991 година од страна на советувалиштата за планирање на семејството, а не на контрацептивните средства ординирани во други здравствени установи.

Прекините на бременоста се однесуваат на сите прекини во Републиката, а во анализата се изделени намерните, поради посебниот интерес за целите на трудот. Анализата на регулацијата на раѓањата е ограничена поради неможност на сеопфатноста со контрацептивната превентива и поради неможност на утврдувањето на фактот, колку од ординираните контрацептиви се користени и поради фактот

што податоците се однесуваат само на вкупната бројна состојба и не се подредени според некои демографски, социоекономски или социолошки карактеристики на корисниците. Податоците за абортусите се подредени според возраста и брачната состојба на жените. Споменатите недостатоци ќе бидат надополнети со анализа на анкетните податоци.

Распространетоста на контрацептивните средства

Табелата број 7 ги покажува податоците за ординираните контрацептивни средства во советувалиштата за планирање на семејството. Во периодот од 1983 година до 1991 година ординирани се просечно годишно 38155 контрацептивни средства. Меѓу нив најзастапени се оралните, околу 80%, по нив следат интраутерините, дијафрагмата и сите други локални контрацептивни средства.

Линеарниот тренд укажува на тенденција на опаѓање на ординираните контрацептиви. Нивниот меѓусебен однос, пак, покажува дека опаѓањето на оралните средства е проследено со зголемување на интраутерините и дијафрагмата, а другите локални имаат тенденција на опаѓање, како и вкупните.

Податоците за ординираните контрацептивни средства по општините во Македонија покажуваат хетерогена состојба. Некаде нема податоци или пак нема посети во советувалишта за целите на планирањето на семејството. Нас не интересираше каква е состојбата со посетите и ординирани-

ТАБЕЛА 7.

ПРЕГЛЕД НА ПОСЕТИТЕ И ОРДИНИРАНИТЕ КОНТРАЦЕПТИВНИ СРЕДСТВА ВО СОВЕТУВАЛИШТАТА
ЗА ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО МАКЕДОНИЈА

ГОДИНА	БРОЈ НА ПОСЕТИ	БРОЈ НА ОРДИНИРАНИ КОНТРАЦЕПТИВНИ СРЕДСТВА				
		ВКУПНО	ОРАЛНИ	ИНТРАУТЕРИНИ	ДИЈАФРАГМА	ДРУГИ
1983	81925 мм	49986	41121	3550	69	4146
1984	78694	49433	43637	2035	199	3562
1985	78079	41812	34509	2337	78	4888
1986	68884	37148	31451	2987	202	2508
1987	69781	31184	25529	2764	216	2675
1988	71653	34893	30391	3030	608	864
1989*	73173	39373	21288	4043	242	3800
1990	-	-	-	-	-	-
1991	54474	27755	18988	3327	365	5075

ИЗВОР: Републички завод за здравствена заштита, Скопје, Институт за социјална медицина, организација и економика и информатика во здравството, Скопје.

* Од 1989 година поради промените во задолжителната здравствена заштита и поради променетата методологија за прибирање на податоци, тие можат да не се сосема прецизни.

те контрацептивни средства во високо наталитетните општини, кои имаат природен прираст над 15 промили. Тие се: Гостивар, Дебар, Тетово, Струга, а Скопје во податоците не е поделено по општини и го издвојуваме само заради споредување, односно како подрачје со најголемо учество во ординираниите контрацептиви во Републиката.

За општина Гостивар нема податоци, а за општините Дебар, Тетово и Струга податоците не се поволни. Какво е нивното учество во посетувањето на советувалишта за планирање на семејството и нивното учество во барањето на средствата за контрацепција може да се види од следниов преглед:

Во периодот 1983 - 1991 учеството на општините во посетувањето-П на советувалиштата за планирање на семејството и ординирањето контрацептивни средства - ОКС е следното:

Година	Дебар		Тетово		Струга		Скопје	
	П	ОКС	П	ОКС	П	ОКС	П	ОКС
1983	1,7	2,8	18,5	5,3	0,3	0,5	44,7	38,8
1984	1,4	2,5	17,6	6,6	0,7	1,1	42,5	32,4
1985	0,7	1,3	20,6	7,6	0,5	0,8	44,8	37,7
1986	0,7	1,3	21,5	2,6	0,2	0,4	45,2	36,5
1987	13,9	3,1	27,1	3,4	0,2	0,4	49,2	52,0
1988	1,8	3,6	24,0	2,7	0,2	0,3	48,0	49,6
1989	2,2	4,0	21,6	2,6	-	-	50,4	47,9
1990	-	-	-	-	-	-	-	-
1991	1,3	0,0	34,4	2,2	0,6	1,0	51,3	57,4

Објаснувањето на состојбата со посетувањето на советувалиштата за планирање на семејството во општините со висок природен прираст и нивното репродуктивно однесу-

вање е недоволно само врз основа на овие податоци. Но, ниското учество, како на посетите така и на ординираните контрацептивни средства укажува на несогледувањето на демографската состојба од страна на населението и некористењето на можностите што ги нуди општеството за нејзиното решавање. Учесството на живородените деца во овие општини во вкупно живородените во Македонија во 1990 година изнесува, на пример: Гостивар 7,9%, Дебар 1,7%, Струга 4,4%, Тетово 12% и Скопје со сите општини 26,1%. Учесството во смртноста на доенчињата, пак, во истата година изнесува: во гостиварска општина 9,2%, дебарската 2,7%, струшката 2,9%, тетовската 15,0% и во Скопје со сите општини 28,4%. Треба да напоменеме дека три скопски општини имаат натпросечен наталитет (податокот се однесува на 1986 година).¹⁸⁴

Распространетоста на прекилот на бременоста, како начин на регулација на раѓањата во Македонија

Во периодот од 1983 - 1988 година во Македонија се извршени 29832 прекини на бременоста просечно годишно. Намерните прекини изнесуваат 28411 просечно годишно во истиот временски период. Намерните абортуси покажуваат зголемување сè до 1987 година, после која тие започнуваат да се намалуваат. Општо земено, во периодот од 1983 - 1991 година тие покажуваат тенденција на опаѓање.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Статистички годишник на Македонија 1987, Соопштение бр. 80, 1987 год.

¹⁸⁵ Податоците од 1989 год. понатаму не се собирани по истата методологија, поради што недостасува податокот за вкупниот број абортуси, а истовремено не е проверен и нивниот квалитет.

Според податоците во табелата број 8, намерните абортуси претставуваат преку 90% од сите, а споредени со бројот на живородените деца во истите години состојбата е следната:

Во 1983	година на едно живородено дете имаше	0,71	намерен абортус
Во 1984	година на едно живородено дете имаше	0,73	намерен абортус
Во 1985	година на едно живородено дете имаше	0,74	намерен абортус
Во 1986	година на едно живородено дете имаше	0,76	намерен абортус
Во 1987	година на едно живородено дете имаше	0,80	намерен абортус
Во 1988	година на едно живородено дете имаше	0,68	намерен абортус
Во 1989	година на едно живородено дете имаше	0,82	намерен абортус
Во 1990	година на едно живородено дете имаше	0,70	намерен абортус

ТАБЕЛА 8.

БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ И БРОЈОТ НА АБОРТУСИ ВО
МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ОД 1983-1991 ГОДИНА

Година	Живородени	Вкупно	А б о р т у с и		
			Намерни	Во проценти	
1983	39210	29802	27738	100,0	91,1
1984	38861	29731	26311	100,0	95,2
1985	38722	29753	28590	100,0	96,1
1986	39234	30465	29101	100,0	95,5
1987	38572	32150	30962	100,0	96,3
1988	3787	27089	25762	100,0	95,1
1989	35927	-	29345	-	-
1990	35401	-	24726	-	-
1991		-	23166	-	-

ИЗВОР: За живородените: Демографска статистика 1989, СЗС, Београд, 1990 и Статистички преглед број 211, РЗС, Скопје, 1991 година.

За абортусите: Републички завод за здравствена заштита, Институт за социјална медицина, организација и економика во здравството, Скопје

ЗАБЕЛЕШКА: Од 1998 година не се прибирани податоци според истиот критериум, поради што не се располага со податоци за вкупниот број на абортуси. Податоците за нив се прибирани врз основа на пријавите за абортуси.

**Прекин на бременоста според брачната состојба
и возраста на жените во Македонија во
периодот од 1983 - 1988 година**

Прекините на бременоста во Македонија се подредени и според брачната состојба и возраста на жените. Карактеристично е дека најголем број абортуси извршиле жените кои биле во брак. Во 1983 година нивното учество изнесува 89%, во 1984 година 90%, како и во следните две години, а во 1987 и 1988 година 92%. Ако податоците ги проследиме и по возраст, забележуваме определена правилност во соодносот меѓу брачната состојба и прекилот на бременоста. Учеството на немажените жени во вршењето на абортус е поголемо од 19-тата година, со тоа што во последните три години нивното учество е скоро изедначено со мажените. По 20-тата година од возраста на жените во сите категории по возраст учеството на мажените доминира со висок процент. Така возрасната група од 20 - 29 години учествува со 85% во 1983 година, со 86% во 1984 и 1986 година, со 87% во 1985, а со 88% во 1987 и 90% во 1988 година. Во повозрасните групи учеството на мажените е над 90% во сите набљудувани години. Од податоците за учеството може да се претпостави дека во возрасните години до 19 години, прекините на бременоста главно се вршат како последица на несаканата бременост, повеќето кај немажените жени, додека кај мажените жени во повисоките возрасни групи прекините на бременоста се користат како метод за планирање на семејството. Во секој случај и двете појави се карактеристични за регулацијата на родноста, а помалку за пла-

нирањето на родноста. Заклучокот е хипотетички, поради тоа што податоците според брачната состојба се однесуваат на сите абортуси - спонтаните и намерните (Табела бр. 9). Поради тоа абортусите по возраст ќе ги анализираме посебно врз основа на податоците од табелата 10, кои се однесуваат само на намерните абортуси.

Споредувањето на податоците за намерните абортуси според брачната состојба укажува дека и мажените жени за возраст до 19 години го планираат семејството со помош на абортус. Така на пример, во 1984 година од вкупно 9 абортуси сите се намерни, кај возраст од 14 години, иако 5 од жените беа во брак. Слична е состојбата и кај возраста од 15 - 16 години.

Особено внимание заслужува генерацијата жени од 20 - 29 и 30 - 39 години возраст. Жените од таа возраст, како што видовме и порано, за регулацијата на родноста најмасовно користат абортус. Нивното учество во сите извршени абортуси е високо, речиси 90% во текот на сите набљудувани години и стабилно, со мошне мали варијации по години.

Со оглед на тоа што на истата возраст жените најмасовно учествуваат и во раѓањата, над 90% од сите во секоја година, исто така со мали варијации, можеме да констатираме дека, прекинот на бременоста претставува главен начин на регулација на родноста. Детноста не се планира преку планираните бремености со очекуваното завршување, туку преку регулацијата на ексцесните бремености. Во прашање е или недовербата спрема превентивната контрацептивна

ТАБЕЛА 9.

ПРЕКИН НА БРЕМЕНОСТА СПОРЕД БРАЧНАТА СОСТОЈБА И ВОЗРАСТА НА ЖЕНИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА
ВО ПЕРИОДОТ ОД 1983 - 1988 ГОДИНА

ВОЗРАСТ ВО ГОДИНИ	ГОДИНА И БРАЧНА СОСТОЈБА											
	1983		1984		1985		1986		1987		1988	
	Вкупно	Мажени	Вкупно	Мажени	Вкупно	Мажени	Вкупно	Мажени	Вкупно	Мажени	Вкупно	Мажени
	Н	%	Н	%	Н	%	Н	%	Н	%	Н	%
До 14	34	62	9	56	18	39	7	14	11	45	74	80
15 - 16	118	38	132	43	133	37	93	20	88	51	114	32
17 - 19	989	43	941	47	1125	44	1010	50	940	55	876	53
20 - 29	14015	85	13839	86	14187	87	13805	86	14455	88	12746	90
30 - 39	12629	96	12860	97	12684	97	13690	96	14553	97	11596	98
40 - 49	1948	94	1890	98	1582	98	1839	97	2073	97	1582	98
50 и повеќе	56	96	60	93	24	100	20	95	30	93	101	90
Непознато	13	77	-	-	-	-	3	100	-	-	-	-
ВКУПНО:	29802	89	29731	90	29753	90	30465	90	32150	92	27089	92

ИЗБОР: Републички завод за здравствена заштита, Институт за социјална медицина, организација, економика и информатика во здравството, Скопје

ЗАБЕЛЕШКА: вкупно се однесува на сите абортуси и е изразено со апсолутен број, додека учеството на мажите со процент. Учеството на немажените е 100 - процентот на мажените.

ТАБЕЛА 10.

НАМЕРЕН ПРЕКИН НА БРЕМЕНОСТА СПОРЕД ВОЗРАСТА НА ЖЕНИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА
ВО ПЕРИОДОТ 1983 - 1988 ГОДИНА

ГОДИНА	ВКУПНО	ВОЗРАСТ НА ЖЕНИТЕ							
		До 14	15 - 16	17 - 19	20 - 29	30 - 39	40 - 49	50 и повеќе	Непознато
1983	27738	31	104	841	12932	11936	1828	53	13
1984	28861	9	118	853	12992	12490	1834	60	-
1985	28590	14	115	1007	13508	12364	1544	24	-
1986	29101	6	79	916	13034	13265	1779	20	2
1987	30962	10	78	842	13821	14167	2215	29	-
1988	25962	67	98	755	12002	11234	1506	95	-

ВО ПРОЦЕНТИ

1983	100	0,1	0,4	3,0	46,6	43,0	6,6	0,2	0,1
1984	100	0,0	0,4	2,9	45,0	43,3	6,4	0,2	-
1985	100	0,1	0,4	3,5	47,2	43,2	5,4	0,1	0,0
1986	100	0,0	0,3	3,1	44,8	45,6	6,1	0,1	-
1987	100	0,0	0,2	2,7	44,6	45,8	7,2	0,1	-
1988	100	0,3	0,4	2,9	46,6	43,6	5,8	0,4	-

ИЗВОР: Републички завод за здравствена заштита, Институт за социјална медицина, организација, економика и информатика по здравството, Скопје.

заштита, или пак непреземање на свесна акција, во очекување да не се случи екцесна бременост. Последица од ова е мошне неповолниот сооднос меѓу бројот на раѓањата и бројот на абортусите во посочената возрастна група на фертилни жени, а се манифестира со нивното учество во вкупно живородени и нивното учество во прекините на бременоста (Табела бр. 11).

ТАБЕЛА 11.

УЧЕСТВОТО НА ЖЕНИТЕ НА ВОЗРАСТ ОД 20 - 39 ГОДИНИ ВО ВКУПНО
ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА И НАМЕРНИТЕ АБОРТУСИ ВО 1983-1988 ГОДИНА

ГОДИНА	ВОЗРАСТ	ЖИВОРОДЕНИ		АБОРТУСИ		АБОРТУСИ НА 1 ЖИВОРОДЕНО ДЕТЕ
		Вкупно	%	Вкупно	%	
1983	20-29	27937	71,2	12932	48,8	0,5
	30-39	6563	22,5	12992	43,0	2,0
1984	20-29	27586	71,0	12498	45,3	0,5
	30-39	6666	17,2	12490	43,3	1,9
1985	20-29	27518	71,1	13508	47,2	0,5
	30-39	6633	17,1	12362	43,2	1,9
1986	20-29	27375	71,6	13034	44,8	0,5
	30-39	6573	17,2	13265	45,6	2,0
1987	20-29	27417	71,1	13821	44,6	0,5
	30-39	6557	17,0	14167	45,8	2,2
1988	20-29	26959	71,2	12002	46,6	0,4
	30-39	6361	16,8	11234	43,6	1,8

Извор:

Односот е уште понеповолен ако го одземеме бројот на жени стари од 35 - 39 години. Тие во раѓањата учествуваат во мал број. Така, на пример, во 1983 година тие се 1489, во 1984 се 1510, во 1985 се 1482, во 1986 се 1506, во 1987 се 1497 и во 1988 се 1475. Податоците за абортусите не се класифицирани во интервал од 5 години, така што не сме во

можност да го утврдиме точниот сооднос. Сепак, земајќи ги предвид само броевите за раѓањата можеме уште еднаш да го потврдиме заклучокот за планирањето на семејството со помош на регулација на екцесните бремености како доминантен начин, особено во периодот на возраста на жените кога тие веќе го постигнале очекуваниот број деца.

Причините за таквата состојба во врска со начините и средствата и методите на регулацијата на раѓањата и планирањето на семејството ќе се обидеме да ги утврдиме преку анализата на анкетните податоци.

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНАТА РОДНОСТ ВО МАКЕДОНИЈА

Утврдувањето на нивото, разликите и трендовите на родноста на населението претставува примарен објект на набљудување во истражувањето на родноста. Според тоа дескрипцијата и идентификацијата на насоките, големината и значењето на разликите во родноста се од суштествено и основно значење за разбирањето на детерминантите на родноста. Со оглед на тоа што веќе се утврдени големината и нивната регионална разноликост како и регулацијата на раѓањата, во овој дел ќе обрнеме внимание на големината и разликите во родноста на ниво на жените стари 15 и повеќе години, каде што како единица на испитување се јавува една жена, а нејзината родност се утврдува преку просечната

ефективна стапка на родност, изразена со просечниот број на живородените деца на една жена.¹⁸⁶

Бидејќи родноста во овој труд се испитува во функција на испитувањето на планирањето на семејството, сметаме дека разгледувањето на ефективната родност преку просечниот број деца најмногу одговара за потребите на анализата. Таквата мерка ни овозможува увид во историјата на родноста на жените сè до времето на испитувањето. Бидејќи податоците се однесуваат на пописот на населението од 1981 година, тоа значи дека тие ја одразуваат состојбата од севкупното искуство сè до критичкиот момент на пописот. Податоците се подредени по возраста на жените, поради што преку нив можеме да го проследиме искуството во родноста речиси од почетокот на овој век. Според пописот од 1981 година во СРМ биле родени 2,46 деца по една жена стара над 15 години. По возраст просекот се движи од 0,07 кај жените на возраст од 15-19 години до 5,11 деца кај жените стари 75 и повеќе години во моментот на попишувањето. Во разгледувањето треба да земеме предвид дека показателот за вкупната родност е просекот кај жените стари над 49 години, при завршувањето на периодот на родноста кај жените.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Вкупниот фертилитет се однесува на вкупниот број родени деца-живородени и мртвородени, додека ефективниот се однесува само на живородените. Најчесто стапките на фертилитетот се однесуваат на живородените деца, ако тоа не е инаку нагласено. Напоменуваме дека просечниот број на живородените деца не е идентичен со просечниот број деца во семејството.

¹⁸⁷ Возраста од 49 или 50 години е општата граница за завршување на фертилниот период, иако таа поединечно може да биде и повисока.

Некогаш може да се работи и за квалитетот на статистичките податоци.

Родноста според брачната состојба на жените

Општо гледано ^{вон}брачната родност има ниско учество во вкупната родност, најчесто околу 10%, поради што за неа обично и се има помал интерес во анализата на родноста. Во Македонија таа е уште пониска и изнесува 7% во 1989 година. Но, нашето внимание го заслужува не поради нејзината големина туку поради нејзината специфичност, која се огледува во нејзината стабилна присутност кај жените од сите возрасни групи. Таа е дури повисока кај постарите жени. Имајќи предвид дека се работи за средина во која економската независност на жените и нивната еманципација на традиционалните сфаќања и услови на живеење не е распространета до таа мера, вонбрачната родност да биде последица на "модернизацијата", што го потврдува и ниската стапка на разводите на бракови, објаснувањето го бараме токму во традицијата и обичаите.

Дополнувајќи ги податоците за вонбрачната родност со нивната регионална распределеност, утврдуваме дека таа е повисока во високородните региони. Разгледувајќи ги по националната припадност, во вонбрачната родност во 1990 година, жените од македонската народност учествуваат со 24,3%, од албанската со 37,5%, од турската 8,1% од ромската етничка припадност со 24,1% и жените од останатите националности со 6,0%.

Таквото разгледување на податоците укажува на фактот дека вонбрачната родност може да биде фактор на

планирање на семејството кај населението, кое според обичајното право може да склучува брак со повеќе жени, чии деца пак според позитивното право добиваат статус на вонбрачни деца, што се изразува и преку статистичката евиденција. Бидејќи нивното учество е повисоко во повисокородните региони, сметаме дека нивното проучување е од интерес за разгледувањето на проблемите во врска со планирањето на семејството и популационата политика.

Вториот фактор, кој исто така, заслужува внимание во врска со родноста, е разводот на бракот, и е мошне значаен за родноста на разведените жени. Нивната родност е скоро двапати помала од родноста на мажените жени што укажува на поретко склучување на вториот и натамошен брак после разводот. Податоците за 1990 година во Македонија покажуваат дека 3,5% од браковите отпаѓа на претходно разведените жени, 0,7% на вдовици и 95,8% на немажените.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Статистички преглед бр. 211, РЗС на РМ, Скопје, 1991 година.

ТАБЕЛА 13.

ЖЕНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ СТАРО 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ СПОРЕД ВОЗРАСТ,
БРАЧНАТА СОСТОЈБА И БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА

Б Р А Ч Н А С О С Т О Ј Б А						
ВОЗРАСТ	ВКУПНО	НЕМАЖЕНА	МАЖЕНА	ВДОВИЦА	РАЗВЕДЕНА	НЕПОЗНАТО
ВКУПНО	2,46	0,05	2,06	4,26	1,63	0,67
15-19	0,07	0,00	0,54	0,88	0,56	0,00
20-24	0,68	0,01	1,18	1,21	0,82	0,00
25-29	1,60	0,06	1,87	1,64	1,06	0,00
30-34	2,25	0,17	2,42	2,18	1,23	0,00
35-39	2,76	0,32	2,88	2,79	1,43	2,00
40-44	3,07	0,47	3,19	3,02	1,68	0,00
45-49	3,36	0,59	3,46	3,30	1,78	0,00
50-54	3,68	0,73	3,79	3,63	2,05	0,00
55-59	4,00	0,78	4,12	3,93	2,41	0,00
60-64	4,49	0,00	4,68	4,16	2,84	0,00
65-69	4,72	1,22	4,98	4,40	2,85	0,00
70-74	5,00	1,17	5,30	4,77	2,84	0,00
75 и повеќе	5,11	1,59	5,51	4,97	3,38	0,00

ИЗВОР: Саопштење Савезног завода за статистику, Изведене статистике, СФРЈ, СР и
САП, 31.03.1981 година.

Родноста според образованието на жените

Образованието е фактор кој влијае врз нивото на родноста. Негативната корелација меѓу нивото на образованието и вкупниот фертилитет е потврдена со многубројните испитувања во светот и кај нас.¹⁸⁹ При компаративното ис-

¹⁸⁹ Фертилитетот становништва и планирање породице у Југославији, ИДН, ШЦИ, Београд, 1980, стр. 88 (група автори).

питување на родноста во 14 европски земји, организирано од страна на ОН, меѓу кои беше и Југославија, се покажа исто така големото влијание на образованието врз нивото на родноста во сите испитувани земји, освен во Белгија.¹⁹⁰

Во Македонија се потврдува големото влијание што го врши образованието на вкупниот фертилитет на женското население. Разликите се значајни и според податоците од Пописот 1981 година. Тие се покажуваат, како според нивото на завршеното образование, така и според возраста на жените (Табела бр. 14). Така, податоците од табелата сосема јасно укажуваат на асоцијацијата меѓу нивото на образованието и просечниот број деца на една жена на возраст над 15 години. Правилноста на намалувањето на бројот на децата со зголемувањето на нивото на образованието е очигледна не само при ефективната родност воопшто туку и при специфичната родност и тоа за секоја возрасна група. Мошне силно е изразена и тенденцијата на намалувањето на просечниот број деца кај жените со еднакво образование паралелно со нивната возраст. Карактеристично е дека просечниот број деца опаѓа кај жените од сите нивоа на образование, ако податоците се разгледуваат почнувајќи од најстарата група жени кон помладите. Ако се споредат жените од 50-54 години со оние од 75 и повеќе години, разликата во просечниот број деца изнесува 0,47 кај жените без школска подготовка, 0,52 кај неписмените жени, 1,08 кај жените со непотполно основно образование, што истовремено претставу-

¹⁹⁰ Elise F. Jones: Socio-Economic Differentials in Achieved Fertility ECE Analyses of WES, Survey in Europe and USA, Comparative Studies, N.21, December, 1982.

ва и најголема разлика во просечниот број деца во периодот од приближно 34 години. Поголема разлика постои уште кај жените со завршено 1 - 3 одделение основно училиште, која изнесува 0,91 кај оние со завршено 4 - 7 одделенија 0,93, кај оние со завршено основно училиште 0,78 и кај жените со виша школа 0,95. Кај сите други степени на образование разликата е помала и изнесува: 0,12 кај жените со средно образование, 0,34 кај жените со училиште за КВ и ВКВ работници, 0,15 кај жените со гимназиски степен на образование и 0,02 кај жените со високо образование. Најголема е разликата кај жените во двете возрасни групи со непотполно основно образование, а најмала кај жените со високо образование.

Согледувањето на тенденцијата на опаѓањето на фертилитетот во врска со образованието е мошне значајна за СРМ бидејќи укажува на навистина големо влијание што образованието го имало и сè уште го има врз фертилитетот токму во оваа република во која учеството на необразованите жени е сè уште високо, а со тоа и на значењето што тоа треба да го има при вклучувањето на сите жени во образовниот систем при водењето на популационата политика, односно како дел од општествената интервенција во популационите движења. Од овие податоци можеме да заклучиме дека малите разлики кај жените без образование и неписмените произлегуваат од побавното опаѓање на родноста кај овие жени, и тоа на високо ниво, слично како и кај високо образованите жени, но на ниско ниво на родноста.

Споредувајќи ги податоците за родноста на овие две кохорти жени со податоците од Пописот од 1961 година воочуваме дека таквата тенденција е потврдена уште во тој период, иако веројатно започнала порано.¹⁹¹

Ако образованието го набљудуваме како еден од индикаторите на општествениот статус, тогаш преку овие податоци можеме да ја потврдиме претпоставката дека регулацијата на раѓањата во Македонија започнала првин кај повисоките општествени слоеви.¹⁹²

Родноста на жените во Македонија според активноста и вработеноста

Поврзаноста на активноста на женското население и родноста е исто така од големо значење. Имено, излегувањето на жените од куќа и нивното ангажирање во дејностите вон куќата претставува пресвртница во репродукцијата на населението и нејзин премин од традиционален кон современ тип на репродукција поради потребите од женска работна сила во периодот на индустријализацијата.¹⁹³ Во таа смисла и во денешно време, според наше мислење, активноста и вработувањето на жените е од навистина големо значење за тенденцијата на намалувањето на родноста. Сметаме дека разли-

¹⁹¹ Брезник, Мојић, Рашевић, Ранчић: Фертилитет становништва у Југославији, ... оп.цит. стр. 160.

¹⁹² Во литературата е познат ставот за започнувањето на опаѓањето на родноста кај повисоките општествени слоеви, кои ги имитираат пониските, ако ги осознале можностите за нагорната општествена подвижност, остварлива со мало семејство. Испитувањата ова и го потврдуваат. Види: Думон: За општествената капиларност и светските испитувања за родноста на населението: WFS, Scientific Reports.

¹⁹³ Malašić, J.: Sodobno ... op.cit.

ките што постојат во родноста меѓу жените од земјоделските и неземјоделските дејности, како и разликите меѓу вработените и невработените, активните и неактивните, произлегуваат токму од тоа. Така, земјоделската работа обезбедува поголема можност за соединувањето на вршењето на домаќинската и мајчинската функција на жената, бидејќи земјоделската работа не ја одделува жената од семејството, а во таквиот случај постои поголема поврзаност на вршењето на улогите во семејството, пред сè на мајчинската и домаќинската па дури и земјоделската. А што се однесува до потребите од деца во земјоделските семејства, тие се поголеми од оние на индустриските и други семејства, пред сè градските, а нивното издржување е поврзано со помалку време и помалку трошоци.

Од друга страна, жените кои се активни, особено оние кои својата професионална дејност ја вршат вон куќата и семејството и при што вршењето на улогата на мајката и професионалната улога се одделени и физички и временски, обично мајчинската улога ја редуцираат за сметка на професионалната улога.

Според податоците за активноста на жените во Македонија постојат разлики во родноста на жените. Така, активните имаат понизок просечен број деца од неактивните: 2,05 во споредба со 2,77 деца. Во рамките на активните, жените кои го вршат занимањето имаат во просек 2,22 деца додека активните кои не го вршат занимањето имаат 0,98 деца. Разликата која на прв поглед изгледа спротивна на претходните објаснувања во врска со делувањето на вработувањето (вршењето на занимањето) врз родноста, всуш-

ТАБЕЛА 14.

ЖЕНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ СТАРО 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ ВО МАКЕДОНИЈА СПОРЕД ВОЗРАСТА И
ШКОЛСКАТА ПОДГОТОВКА ВО 1981 ГОДИНА

ШКОЛСКА ПОДГОТОВКА	В О З Р А С Т													
	Вкупно	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	80-74	75 и п
Без школска подгот- товка	4,58	0,10	1,12	2,40	3,36	4,14	4,66	4,76	4,91	5,11	5,28	5,29	5,42	5,38
Неписмено	4,84	0,28	1,24	2,53	3,55	4,34	4,78	4,82	4,98	5,16	5,31	5,32	5,45	5,40
Непотполно основно образование	2,90	0,16	1,06	2,19	2,95	3,25	3,24	3,12	3,30	3,50	4,01	4,12	4,18	4,38
1 - 3 оделенија	3,79	0,24	1,23	2,50	3,30	3,70	3,03	3,63	3,91	4,15	4,42	4,61	4,71	4,82
1 - 7 оделенија	2,80	0,15	1,05	2,18	2,94	2,23	3,18	3,01	3,20	3,55	3,96	3,99	3,95	4,13
Основно образо- вание	1,25	0,04	0,76	1,66	2,11	2,33	2,37	2,38	2,64	2,99	3,23	3,14	3,23	3,92
Училишта за КВ и ВКВ работници и останати стручни кадри	1,29	0,09	0,64	1,34	1,73	1,83	1,88	2,07	2,17	2,21	2,39	2,52	2,60	2,51
Гимназија	0,80	0,03	0,23	0,89	1,53	1,70	1,74	1,70	1,82	1,79	2,15	1,85	1,96	1,97
Средни училишта за стручен кадар	1,11	0,07	0,41	1,18	1,67	1,82	1,78	1,87	1,90	1,86	1,05	1,79	1,67	1,90
Средни училишта за насочено образова- ние	1,04	0,12	0,44	1,44	1,71	2,33	2,43	2,25	1,67	4,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Вишо образование	1,47	0,17	0,35	1,01	1,64	1,70	1,78	1,81	1,87	1,73	2,04	1,91	1,45	2,82
Високо образование	1,16	0,00	0,20	0,66	1,84	1,65	1,62	1,48	1,55	1,35	1,73	1,42	1,99	1,57
Непознато	1,37	0,00	0,00	1,10	1,97	2,17	2,52	3,49	2,80	4,19	3,08	2,94	2,63	1,90
ВКУПНО:	2,46	0,07	0,68	1,60	2,25	2,76	3,07	3,36	3,68	4,00	4,49	4,72	5,00	5,11

ИЗВОР: Саопштење Савезног завода за статистику, Изб. стат., Београд, 1985

ност ја потврдува претходната претпоставка за влијанието на вработувањето или вршењето на занимањето врз намалувањето на родноста, само гледана од друг агол. Имено, се работи за тоа дали намалувањето на родноста е последица на вработувањето на жените или пак таа се намалува токму поради намерата на жената да се вработи. Во тој случај намалувањето на родноста е причина, а вработувањето последица.¹⁹⁴ Во услови на голема невработеност таквите демографски последици се чести, што е воочливо кај нас, особено преку одложувањето на склучување на браковите и одложувањето на раѓањето на првото дете кај активните жени кои чекаат на можноста да го вршат занимањето.¹⁹⁵

Во нашето општество податокот за просечниот број деца на активните жени кои не го вршат занимањето може да укажува токму на тоа, посебно што тој број е помал кај нив, отколку кај жените кои го вршат занимањето и тоа по сите возрасни групи. Веројатно тука се работи за цел комплекс на прашања околу материјалната сигурност на активните жени кои не го вршат занимањето.

Контингентот на неактивни жени е со просечен број деца - 2,77. Во тие рамки, жените кои и припаѓаат на групата "Лица со лични примања" имаат највисока ефективна родност од 3,66 деца просечно, а "издржуваните" 2,66 деца просечно. Разликата во родноста меѓу овие две групи на неактивни жени постои и според возраста (Табела бр.15).

¹⁹⁴ Податокот нуди поддршка на размислувањето на Фридман за природата на делувањето на вработеноста врз родноста, во смисла дали вработеноста е причина за намалената родност кај вработените жени или пак последица на амбицијата на жените кои сакаат да се вработат, поради што го одложуваат раѓањето или пак раѓаат помал број деца. Види: Freedman R.: The Sociology of ... op.cit.

¹⁹⁵ Статистичките податоци укажуваат на повисока просечна старост при првото склучување на брак во Македонија, додека протогенезичкиот интервал може да се провери преку истражувањето.

Анализата на родноста ќе добие во јасност ако ја проследиме и преку процентуалното учество во родноста воопшто и според бројот на децата и според активноста, чие влијание всушност го мериме. Од сите жени, стари 15 и повеќе години, активни се 43,1%. Активните кои не раѓале се 38,8%, а неактивните кои не раѓале се 61,2%. Учеството на активните жени кои раѓале е најголемо при раѓањето на едно дете и понатаму опаѓа сразмерно со бројот на децата. Најмало е нивното учество во раѓањето на 5 и повеќе деца.

Кај неактивните состојбата е обрната. Нивното учество при раѓањето на едно дете е најмало, а се зголемува со раѓањето на 5 и повеќе деца (Табела бр. 16). Ист правец на движење на учеството од понискиот кон повискиот ред на раѓање е забележан и кај двете групи на неактивни жени, со тоа што постои голема разлика во висината на учеството. Меѓу неактивните кои родиле едно дете (вкупно 40,9%) на жените со лични примања отпаѓаат 5%, а на издржуваните 35,9%. Кај две деца на жените со лични примања е 4,5%, а на издржуваните 34,8%. Кај три деца, состојбата е 8,5%, а на издржуваните 52,2%. Кај четири деца состојбата е 10,6%, кај издржуваните е 57,5% и кај 5 и повеќе деца состојбата е 12,1%, а издржуваните учествуваат со 63,1%.

Важноста на активноста за родноста на населението ја утврдуваме и од посочените податоци, а тоа е од огромно значење и за планирањето на семејството и за водењето на популациона политика. Со оглед на тоа дека наше-

ТАБЕЛА 15.

ЖЕНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО МАКЕДОНИЈА, СТАРО 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ СПОРЕД АКТИВНОСТА, ВОЗРАСТА И БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА ВО 1981 ГОДИНА

БРОЈ НА ЖИВОРОДЕНИ ДЕЦА И АКТИВНОСТИ	В О З Р А С Т													
	ВКУПНО	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75 и повеќе
Активности	2,05	0,10	0,62	1,36	1,88	2,29	2,60	2,94	3,45	4,20	4,94	5,15	5,54	5,23
Активни кои вршат занимање	2,22	0,09	0,68	1,40	1,89	2,30	2,61	2,95	3,46	4,21	4,95	5,15	5,54	5,30
Активни кои не вршат занимање	0,98	0,11	0,51	1,17	1,82	2,13	2,37	2,57	2,87	4,11	3,25	3,50	1,00	0,56
Неактивни	2,77	0,06	0,75	1,99	2,92	3,47	3,63	3,72	3,82	3,93	4,36	4,63	4,93	5,11
Лица со лични примања	3,66	0,25	0,74	1,57	2,17	2,82	2,82	2,90	2,03	3,08	3,40	2,69	4,38	4,80
Издржувани	2,66	0,06	0,75	1,09	2,93	3,49	3,67	3,80	3,98	4,18	4,70	2,91	5,24	5,33

ИЗВОР: Саопштење Савезног завода за статистику, број 365, год. XXVIII, 10.09.1984.: Попис становништва, домаќинства и станова у 1981 години

ТАБЕЛА 16.

ЖЕНСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО МАКЕДОНИЈА, СТАРО 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ СПОРЕД АКТИВНОСТА И БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА, УЧЕСТВО ИЗРАЗЕНО ВО ПРОЦЕНТИ

А К Т И В Н О С Т					
БРОЈ НА ЖИВОРОДЕНИ ДЕЦА	ВКУПНО ЖЕНИ СТАРИ 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ	АКТИВНИ	НЕАКТИВНИ	ОД НИВ: ЛИЦА СО ЛИЧНИ ПРИМАЊА	ИЗДРЖУВАНИ
Вкупно	100,0	43,1	56,9	6,5	50,4
Не раѓала	100,0	38,8	61,2	3,2	58,1
Раѓала	100,0	44,8	55,2	7,8	47,4
Родила 1 дете	100,0	59,1	40,9	5,0	35,9
Родила 2 деца	100,0	60,6	39,4	4,5	34,8
Родила 3 деца	100,0	39,3	60,7	8,5	52,2
Родила 4 деца	100,0	31,9	68,1	10,6	57,5
Родила 5 и повеќе деца	100,0	34,8	75,2	12,1	63,1

ИЗВОР: Ист како и во табелата бр. 15

то општество се залага за среднодетно семејство, со својата резолуција за популациона политика која е донесена подоцна и е помлада од овие податоци, сепак преку нив можеме да го прикажеме учеството на многудетните семејства (над 4 деца) според активност.¹⁹⁶ Меѓу активните, жени со толкав број живородени деца се 15,9%, ако се земаат предвид сите жени над 15-годишна возраст и 21,3%, ако за пресметка се земаат само жените кои родиле. Бидејќи не располагаме со податоци одделно за оние кои вршат занимање и оние кои не го вршат занимањето не можеме да направиме споредба и за нив.

Меѓу неактивните, со истиот број деца се 32,7% жени од сите, а само од тие што раѓале се 46,8%. Од нив, 45,7% од сите жени и со лични примања и 52,8% од тие што раѓале имаат 4 живородени деца. Кај издржуваните процентот на жени со 4 и повеќе деца изнесува 31,1% од сите стари над 15 години и 45,8% од издржуваните што раѓале. Споредувајќи го учеството на многудетните семејства кај активните и неактивните жени повторно го потврдуваме големото значење на вработувањето на жените или пак нивната желба за вработување како детерминанта на родноста, која не може да биде запоставена во изучувањето на родноста.

Што се однесува до социо-професионалната положба и родноста, нашите податоци исто така покажуваат разлики и тоа во согласност со претходната анализа на активност и образованието.

¹⁹⁶ Приказот може да се смета за илустративен, бидејќи податоците се однесуваат на сите живородени деца, што не значи дека сите тие останале живи. Овие податоци се однесуваат на критичкиот момент на пописот.

Социо-професионалната положба и родноста на жените во Македонија

Разгледувањето на родноста според социо-професионалната положба на жените во Македонија нуди можност да се продлабочи сознанието за родноста во врска со комплексот фактори според кои се определува општествената положба. Социо-професионалната положба како еден од индикаторите за општествената положба воопшто (покрај образованието, доходот, угледот итн.) ја дополнува и сликата за врската меѓу родноста и образованието, бидејќи укажува и на слојната издиференцираност на родноста. Особено е значаен фактот за разликите во родноста меѓу жените кои својата социо-професионална па и општествена положба ја обезбедуваат самите, со вршење на сопствено-то занимање и тие кои нивната социо-професионална положба, како и општествената ја обезбедуваат преку нивниот издржавател.¹⁹⁷

Разликите во нивната родност се присутни во сите возрасни групи на жени, што укажува на значајноста на севкупниот комплекс на факторите активност, вработеност, професионална ангажираност и професионална општествена подвижност врз родноста на населението и планирањето на семејството. Заклучувајќи според аналогија, жените на издржавателите имаат главно слично занимање како и тие.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Се работи за општествената подвижност на жените преку склучувањето на бракот како еден од нејзините канали. Имено, со склучување на брак жената не само што обезбедува општествена положба соодветна на онаа на нејзиниот брачен другар, туку ги добива и неговите професионални карактеристики, на пр. "госпога министер", без притоа нешто да се менува во нејзината лична или семејна позиција и улога. Види: Јовановић, Амалија: Брачната подвижност во СР Македонија", Скопје, 1981 год.

¹⁹⁸ Преку 60% од склучените бракови во Македонија се главно хомогени - според белезите образование и занимање, врз основа на што аналогно заклучуваме за сличноста на занимањето на брачните другарки на издржавателите. Хомогамноста е повисока кај белезите националност и вероисповест, каде што изнесува околу 90%.

Поради тоа сметаме дека самото занимање како такво нема толкаво значење за родноста отколку фактот дали тоа занимање се врши за обезбедување на егзистенцијата или не, дали со него се врши професионалната дејност. Социолошкото значење се состои во промените што вработената жена ги предизвикува во семејството, неговата организација, а особено во вршењето на нејзината семејна улога - редукација на нејзината домаќинска, особено мајчинската улога за сметка на професионалната.

Податоците за Македонија недвосмислено покажуваат дека вршењето на занимањето влијае врз редукацијата на родноста. Жените кои не го вршат занимањето, а според занимањето на нивниот издржавател имаат еднаква социо-професионална положба по сите возрастни групи и по сите занимања имаат повисок просек на живородени деца. Највисока родност имаат жените со земјоделско занимање, а најниска жените кои спаѓаат во групата "Раководни" занимања и групата "Стручњаци и уметници". Табелата број 17 сосема јасно укажува на разликите.¹⁹⁹

Следејќи ги податоците за бројот на живородените деца според социо-професионалната положба можеме да констатираме дека и тука доаѓа до израз опаѓањето на родноста, која започнала во повисоките општествени слоеви, ако социо-професионалната положба ја прифатиме како еден од индикаторите на општата општествена положба.

¹⁹⁹ Во обзир се земени само главните групи на занимања, иако истата состојба се констатира и при подетална класификација на занимањата.

ТАБЕЛА 17.

АКТИВНО ЖЕНСКО НАСЕЛЕНИЕ СТАРО 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ ВО МАКЕДОНИЈА ВО 1981 ГОДИНА СПОРЕД СОЦИО-ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОЛОЖБА И БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА

СОЦИО-ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОЛОЖБА	ВОЗРАСТ И БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА													
	ВКУПНО		15-19		20-24		25-29		30-34		35-39		40-44	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Земјоделски и сродни работници	2,11	2,63	0,08	0,06	0,63	1,00	1,47	2,33	2,12	3,13	2,47	3,64	2,68	3,36
Рудари, индустриски работници, градежни и сродни работници	1,53	2,23	0,13	0,06	0,73	0,91	1,87	2,05	1,73	2,79	1,92	3,19	2,07	3,28
Работници во сообраќајот, угостителството и срод.раб.	1,91	2,22	0,14	0,06	0,74	0,79	1,87	2,03	1,78	2,80	2,03	3,25	2,23	3,29
Управни, административни, финансиски и срод.раб.	1,45	2,13	0,08	0,02	0,60	0,46	1,14	1,58	1,58	2,64	1,77	3,03	1,74	3,25
Раководни и сродни работници	1,37	1,26	0,00	0,01	0,47	0,12	0,88	1,01	1,36	1,91	1,65	2,42	1,51	2,28
Стручњаци, уметници и срод. работници	1,43	1,57	0,08	0,03	0,49	0,46	1,06	1,55	1,56	2,49	1,79	2,75	1,77	2,77
Здружени земјоделци	3,15	3,77	0,00	0,00	0,40	0,62	1,86	1,43	2,27	2,50	2,13	2,75	3,13	4,25
Здружени занаетчи	1,50	2,07	0,00	0,00	0,25	0,50	0,00	2,00	2,00	2,40	3,00	4,00	0,00	2,00
Индивидуални земјод.и срод.	3,11	3,64	0,08	0,06	0,72	0,68	1,94	2,17	2,76	3,54	3,27	4,47	3,54	4,91
Самостојни занаетчи	1,80	2,69	0,02	0,09	0,45	0,95	1,57	2,27	2,18	3,16	2,56	3,80	2,39	4,13
Самостојни превозници, трговци, угост.и сродни	2,15	2,75	0,27	0,23	1,01	1,88	1,64	2,47	2,24	3,34	2,65	3,38	2,56	4,26
Самостојни вршители на административни, финансиски и други услуги	1,20	2,73	0,00	0,00	0,00	0,83	1,83	0,00	0,00	0,00	0,00	2,00	0,00	0,00
Самостојни стручњаци, уметници и сродни	1,70	2,11	0,00	0,20	0,00	1,17	1,86	2,13	1,31	2,81	1,33	3,36	3,33	3,87
Непознато	1,63	2,68	0,12	0,16	0,59	1,08	1,21	2,23	1,69	3,23	2,08	4,05	2,57	4,19

ИЗВОР: Саопштење Савезног завода за статистику, број 541, Београд, 1985

ТАБЕЛА 17. ПРОДОЛЖЕНИЕ

СОЦИО-ПРОФЕСИОНАЛНАТА ПОЛОЖБА	ВОЗРАСТ И БРОЈ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА													
	45-49		50-54		55-59		60-64		65-69		70-74		75 и повеќе	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Земјоделски и сродни работници	3,04	4,01	3,45	4,16	4,11	4,52	4,81	4,86	4,07	5,24	6,29	5,22	4,00	5,48
Рудари, индустриски работници, градежни и сродни работници	2,12	3,47	2,34	3,69	2,59	4,08	2,97	4,61	2,93	5,15	2,29	5,36	1,91	5,37
Работници во сообраќајот, угостителството и срод.раб.	2,53	3,44	2,86	3,62	3,18	3,88	3,87	4,63	3,38	5,12	4,64	5,47	2,52	5,36
Управни, административни, финансиски и срод.раб.	1,74	3,37	1,67	3,62	1,83	3,81	2,44	4,09	2,20	4,76	3,00	4,82	1,50	5,18
Раководни и сродни работници	1,35	2,50	1,57	2,79	1,39	2,91	1,67	3,43	0,00	3,81	0,00	4,19	0,00	4,47
Стручњаци, уметници и срод. работници	1,77	2,78	1,74	3,01	1,61	3,45	1,96	3,92	2,10	4,72	1,60	4,79	2,08	4,76
Здружени земјоделци	2,36	5,45	3,33	4,36	4,38	5,71	6,40	6,46	4,50	6,35	7,50	5,22	7,67	4,89
Здружени занаетчи	0,00	2,38	0,00	3,50	0,00	3,50	0,00	12,0	0,00	0,00	0,00	7,00	0,00	4,50
Индивидуални земјод.и срод.	3,83	5,06	4,18	5,12	4,58	5,15	5,05	5,48	5,21	5,60	5,57	5,61	5,49	5,55
Самостојни занаетчи	2,76	4,16	2,82	4,36	3,13	4,32	3,76	4,77	3,67	5,21	4,69	5,54	5,50	5,12
Самостојни превозници, трговци, угост.и сродни	3,32	4,21	3,80	4,71	3,69	5,04	6,73	4,93	5,55	5,27	5,00	5,82	3,33	5,23
Самостојни вршители на административни, финансиски и други услуги	2,00	2,50	0,00	3,00	0,00	2,00	0,00	10,0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	7,00
Самостојни стручњаци, уметници и сродни	2,50	3,93	0,00	3,91	0,00	2,70	0,00	3,33	12,00	4,75	8,00	5,00	0,00	4,78
Непознато	2,50	4,30	2,72	4,70	3,09	4,55	4,40	5,08	3,33	4,02	2,33	5,27	1,00	5,08

ИЗВОР: продолжение на табелата 17. Пресметката е направена во Сојузниот завод за статистика.

ОБЈАСНЕНИЕ: Колоната под "1" претставува просечен број на живородените деца на жените, активни, кои го вршат занимањето, а под "2" просечниот број на живородените деца на жените кои се активни, но не го вршат занимањето. Нивната социо-професионална положба е определена според занимањето на издржавателот.

Родноста според етничката припадност на жените

Врз основа на испитувањата на родноста на различни етнички групи во Југославија се дојде до заклучок дека во нивната родност постојат мошне изразени разлики.²⁰⁰

Разликите утврдени на тлото на Југославија, важат исто така, и за Македонија. Регионалната разместеност на населението покажува дека постојат големи разлики меѓу регионите, пред сè во зависност од етничкиот состав на населението. Така на пример, во рамките на една општина која е окарактеризирана како економски неразвиена, бележиме разлики во нивото на раѓањата кај различните етнички групи.²⁰¹

Диференцијалната стапка на родноста во Македонија бележи опаѓање кај сите етнички групи, со таа разлика што опаѓањето е мошне брзо кај Македонките, додека кај Албанките, Турчинките, Ромките и Муслиманките е мошне побавно и започна подоцна.

Кога се работи за кумулативната родност, и тука се манифестираат големи разлики меѓу етничките групи во Македонија. Просечниот број живородени деца кај Македонките изнесува 2,46, кај Албанките 3,23, кај Турчинките 3,11, кај Ромките 3,10 и кај Муслиманките 3,24 (Табела бр. 18). Ако просечната родност ја проследиме по возраста на

²⁰⁰ Сентић, М. и Брезник, Д.: Демографске карактеристике етничких, религиозних и расних група. Становништво бр. 3-4/1968, Сентић, М.: Утицај народности и религија на фертилитет становништва Југославије, Становништво, бр. 3-4/1971; Демографска кретања и карактеристике становништва Југославије према националној припадности, ИДИ, ИДН, Београд, 1978; Јовановић, А.: Социјалните аспекти на планирање на семејството во СР Македонија, МАНУ, Скопје, 1985, 123 - 144

²⁰¹ Група автори: Планирањето на семејството во СР Македонија, НИО, Студентски збор, Скопје, 1988.

жените, разликите што ги воочуваме се сè поголеми ако податоците ги набљудуваме во правец од помладите кон постарите жени. Иако се покажува дека родноста се намалува кај сите етнички групи, сепак намалувањето било мошне брзо кај македонското население, а многу побавно кај населението од другите етнички групи, бидејќи почетната состојба на просечниот број живородени деца била речиси еднаква кај сите жени. На возраст "75 и повеќе" години во критичниот момент на Пописот на населението 1981 година, Македонките имале 5,11, Албанките 5,23, Турчинките 5,40, Ромките 5,32 и Муслиманките 5,73 живородени деца просечно.

Во сите возрастни групи постојат големи разлики меѓу жените од различни етнички припадности, а најголеми се токму во возрастните групи кои сè уште се наоѓаат во фертилен период. Разликите сè пред се однесуваат на ниската родност кај жените од македонската етничка припадност од една страна, и високата родност кај жените од албанската, турската, ромската и муслиманската етничка припадност од друга страна. Од табелата може да се воочи дека просечниот број на живородените деца од 5 на една жена се јавува кај Македонките во возрастната група од 70 - 74 години, кај Ромките и Турчинките во возрастната група од 44 - 44 години, а кај Муслиманките и Албанките во возраста од 35 - 39 години во критичниот момент на Пописот 1981 година. Овие податоци укажуваат на разликите во времето на започнувањето на опаѓањето на родноста кај различните етнички групи во Македонија, како и на темпото на опаѓањето кое е, исто така, различно. Временската разлика спо-

ред бројот на живородените деца изнесува над 30 години. Врз основа на податоците може да се констатира извесна разлика и во темпото на опаѓањето со оглед на вероисповеста, бидејќи тоа е слично во етничките групи со еднаква вероисповест, што ќе биде предмет на разгледување подоцна, врз основа на истражувачките податоци.

Продолжувајќи ја анализата на родноста според етничката припадност преку учеството на жените во раѓањето на едно, две или повеќе деца, забележуваме различна застапеност на жените од различни етнички групи во редоследот на раѓањата. Учеството на Македонките е најголемо кај две живородени деца (39,1%), додека кај сите други е кај 5 и повеќе живородени деца. Кај Албанките е 49,7%, кај Ромките 38,0%, кај Турчинките 43,7% и кај Муслиманките 45,4%.

При разгледувањето на состојбата за учеството на жените по етничката припадност по редот на раѓање на живородените деца, забележуваме: по едно живородено дете во моментот на Пописот имале 75% Македонки што раѓале, 2 живородени деца имале 81,1 од нив.²⁰² Нивното учество систематски опаѓа ако се оди во правец на повисок ред на раѓање. Кај жените од сите останати етнички групи правецот е спротивен. Нивното учество се зголемува тргнувајќи од едно кон 5 и повеќе живородени деца, при што Албанките учествуваат со 31,6%, Ромките со 2,9%, Турчинките со 6,8% и Муслиманките со 3,3%. (Податоците се изнесени во табелите бр. 18,19 и 20).

²⁰² Од вкупниот број жени, стари 15 и повеќе години издвоени се жените кои воопшто не родиле, заради прецизност на изнесените показатели.

ТАБЕЛА 18

ЖЕНСКО НАСЕЛЕНИЕ СТАРО 15 И ПОВЕЌЕ ГОДИНИ СПОРЕД ЕТНИЧКАТА ПРИПАДНОСТ И БРОЈОТ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА ВО МАКЕДОНИЈА ВО 1981 ГОДИНА

Етничка припадност					
Старост	Македонска	Албанска	Ромска	Турска	Муслиманска
Вкупно	2,23	3,23	3,10	3,11	3,24
15-19	0,05	0,07	0,33	0,11	0,14
20-24	0,59	0,79	1,56	0,88	1,06
25-29	1,36	42,31	2,62	2,14	2,50
30-34	1,85	3,64	3,67	3,24	3,54
35-39	2,18	4,71	4,37	4,27	4,49
35-39	2,18	4,71	4,37	4,27	4,49
40-44	2,44	5,29	4,93	4,88	5,09
40-44	2,44	5,29	4,93	4,88	5,09
45-49	2,79	5,68	5,44	5,32	5,53
50-54	3,19	5,78	5,87	5,50	5,82
55-59	3,67	5,96	6,17	5,70	5,92
60-64	4,19	5,87	6,44	5,88	5,98
65-69	4,54	5,66	5,92	5,83	6,12
70-74	4,91	5,50	5,99	6,06	5,99
70-74	4,91	5,50	5,99	6,06	5,99
75 и повеќе	5,11	5,23	5,32	5,40	5,73

ИЗВОР: Саопштење бр. 546, Савезни завод за статистику, Београд, 17.01.1985.

ТАБЕЛА 19.

РЕД НА РАЃАЊЕ НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА ПО ЕТНИЧКАТА ПРИПАДНОСТ
НА МАЈКИТЕ (ВО ПРОЦЕНТИ)

Ред на раѓање	Македонска	Албанска	Ромска	Турска	Муслиманска	Вкупно	Друга
Прво	14,3	9,9	15,0	11,6	11,5	13,7	17,9
Второ	39,1	13,1	17,3	16,0	14,7	33,4	40,5
Трето	18,4	14,0	16,2	15,8	15,2	17,5	17,5
Четврто	10,3	13,3	13,5	12,9	13,2	11,0	9,3
Петто и повеќе	18,9	49,7	38,0	43,7	45,4	24,4	14,8
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Н	(333615)	(72348)	(8779)	(17690)	(8152)	(464630)	(24046)

ТАБЕЛА 20.

УЧЕСТВОТО НА МАЈКИТЕ ВО РЕДОТ НА РАЃАЊЕТО НА ЖИВОРОДЕНИТЕ ДЕЦА
СПОРЕД ЕТНИЧКАТА ПРИПАДНОСТ НА МАЈКИТЕ

Ред на раѓање	Етничка припадност						Вкупно
	Макед.	Албанска	Ромска	Турска	Муслим.	Друга	
Прво	75,2	11,3	2,1	3,2	1,5	8,2	100,0
Второ	84,1	6,1	1,0	1,8	0,8	7,0	100,0
Трето	75,6	12,5	1,7	3,4	1,5	6,8	100,0
Четврто	67,7	19,0	2,3	4,5	2,1	6,5	100,0
Петто и повеќе	52,2	31,6	2,9	6,8	3,3	7,1	100,0
Вкупно	71,8	15,6	1,9	3,8	1,8	6,9	100,0

ЗАБЕЛЕШКА: Процентите се пресметани врз основа на податоците од пописот 1981 година, Саопштење бр. 546, Београд, 1985

Споредувајќи ги овие податоци со учеството на жените по етничката припадност во вкупниот број жени што раѓале или пак во вкупниот број жени стари 15 и повеќе години, кое за Македонки изнесува 70,5%, за Албански 16,8%, Ромки 1,9%, Турчинки 1,3% и Муслиманки 1,8%, можеме да ја потврдиме значајноста на анализата на родноста во Македонија според етничката припадност на населението. Исто така се потврдува потребата од испитување на родноста преку два типа на родност, кои постојат во Македонија - ниска и висока родност. Ниската родност е карактеристична само за македонското население, додека кај сите останати етнички групи население карактеристична е високата родност. Што се однесува до сличностите, тие постојат; и по вероисповест (а веројатно и по другите белези, значајни за родноста - активност, вработување, образование итн.) и по начинот на живеење, што како што е претходно посочено, ќе биде предмет на разгледување подоцна.²⁰³

²⁰³ Статистички податоци за вероисповеста на населението не се прибирани се до Пописот 1991 година, но тие се уште не се обработени. Исто така, поради апстиненцијата на дел од населението, не се комплетни и податоците по етничката припадност.

ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО СВЕТЛИНАТА НА ИСТРАЖУВАЊАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Трансформација на семејството од традиционално-патријархално во современо-демократско се вршела во период меѓу двете светски војни. Поради нерамномерен продор на капиталистичките елементи на подрачјето на Македонија и процесот на трансформацијата на севкупниот стопански и општествен живот се вршел различно, што мошне го отежнува воопштувањето. Консервацијата на старите традиционални односи особено е забележлива на село и во семејството. Не навлегувајќи подлабоко во процесите на трансформацијата на самото семејство, на ова место, бидејќи ова е сторено во воведниот дел, тука ќе обрнеме внимание само на дел од процесот на трансформацијата на семејството. Тоа е планирањето на семејството, еден од индикаторите на модернизацијата²⁰⁴ според теоријата на демографската транзиција и еден од индикаторите на трансформацијата на традиционалната родност во современата при кои процесот на репродукција се врши низ преминот од неконтролираната или таканаречената природна родност кон современа, контролирана или планирана родност. Со оглед на висината на родноста, таа се движи од висока или дури екстремно висока традиционална родност кон ниска или екстремно ниска современа родност.

Варијаблите на високата родност произлегуваат од традиционално организираното аграрно општество и семејството, особено од положбата на жената во нив, а варијаблите на ниската родност исто така се поврзани со модерно организираното индустриско општество и семејството, кое како такво може да функционира, но ако го поминат процесот на трансформацијата кон модерното семејство.

²⁰⁴. Модернизацијата е сфатена во најширока смисла. Види: Милош Мацура: Актуелна питања модернизације развита становништва, оп.цит.

Нерамномерниот развој и неможноста на издвојување на чисти типови, како на семејството, така и на родноста резултира со мешани типови на семејството и родноста поради што тие често ги имаат елементите и на традиционалниот и на современиот тип на родноста.²⁰⁵

На подрачјето на Македонија, според наше мислење, родноста се манифестира во споменатите два типа – висока и ниска родност – за што свој придонес има и планирањето односно непланирањето на семејството.

Разгледувањето на родноста укажува на опаѓањето на родноста во текот на долг временски период. Еден од факторите кој придонесува за опаѓањето на родноста е и планирањето на семејството. Согласно дефиницијата за планирање на семејството, варијаблите според кои е разгледувана родноста ќе ги вклопиме во семејното милје, при што традиционалниот синдром значи патријархални односи во семејството, а аналогно на тоа строго определена улога на жената чија судбина е да остане во семејството, поради што нема потреба од нејзино образование, вработување и слично поради обезбедување на нејзината егзистенција, бидејќи таа е обезбедена во семејството на родителите односно во семејството на нејзиниот сопруг. Колективниот интерес е претпоставен на индивидуалниот, поради што сè е подредено на интересот на функционирањето на семејството.

Современиот синдром значи, пред сè, индивидуалниот интерес да му е претпоставен на колективниот, поради што го апсорбира целокупниот комплекс на варијабли, кои го претставуваат развојот на личноста од можноста на личното обезбедување на егзистенцијата, а

205. Типовите на родноста врз примерот на родноста во Србија се обработени и издиференцирани во написот на Ружа Петровиќ: Типови фертилитета и репродуктивног понашања у СР Србији 1961–1971 година. Становништво 1987, број 1–4, стр.164–182. За основни ги смета традиционалниот и современиот со преодните типови.

тоа значи образование, вработеност, одделување од куќата и сл.

Историски осврт

За да можеме да обезбедиме континуитет во разгледувањето на проблемот на планирањето на семејството во Македонија, неопходно е да започнеме од првите истражувања, кои иако не целосно, овој проблем го испитуваат и објавуваат барем делумно. Квантитативните показатели сами по себе не нудат доволно квалитетни објаснувања, а социолошкиот пристап треба да понуди основа за причински согледувања за толку различното опаѓање на родноста, утврдено преку квантитативните показатели.

Појдовна основа за таквиот пристап ни овозможува истражувањето на ВерзЕрлих за трансформацијата на семејството во Југославија, спроведено во периодот пред Втората светска војна на подрачјето на речиси цела бивша Југославија. Не е опфатено подрачјето на Словенија, за кое авторката сметала дека процесот на трансформацијата од големо патријархално аграрно семејство во модерно мало индустриско семејство веќе бил завршен во време на нејзиното истражување²⁰⁶.

Драгоцената основа за нашето разгледување нудат особено деловите кои што се однесуваат на репродуктивното однесување, иако и тоа е разгледувано како неодвоив дел од комплексното семејно живеење и однесување. Втората работа која се покажа како мошне погодна за сегашното истражување на планирањето на семејството е класификацијата на семејството на подрачјето на Вардарска Македонија на христијанско и муслиманско македонско семејство. Иако не одговара на

206. Vera S.Erlich: Porodica u transformaciji. Naprijed, Zagreb, 1964.

основните барања на класификацијата на семејството, денес се покажува како диференција специфика за планирањето на семејството во Македонија.²⁰⁷ Основата за класификација на селата и семејствата

на христијански и муслимански, авторката ја најде во фактот што последните сочувале посилни "старински" особини од православните.²⁰⁸

Класификацијата на селата и семејствата на македонски христијански и македонски муслимански и денес наоѓа свое оправдување, најмногу поради конзервацијата на високата родност како резултат на конзервацијата на традиционалните патријархални односи во семејството, како и во неговата организација, особено во поглед на жената. Заклучувањето е само врз основа на аналогича, бидејќи не располагаме со податоци кои би можеле стриктно да го подржат нашиот заклучок. Со оглед на различниот пристап кон истражувањето на проблемот, потребно е наше оградување, иако сметаме дека надоврзувањето со новите состојби во врска со планирањето на семејството ќе добие реален увид во континуитетот на самиот процес, барем кај селското население.

Однос спрема раѓањето на децата

Патријархалната средина е единствена во потребата од деца, желбата тие да се родат без оглед на условите на живеење. Децата претставуваат богатство поради што родноста претставува извор за богатство со други зборови имањето деца значи олеснување на животот и физичките напори во текот на младите и средните години на родителите, а во старост тие се сигурност и безбедност.

207. Во литературата, особено од социологијата на семејството, посочената класификација е прифатена само како помошна класификација. Да се види: Младеновиќ: Увод у социологију...оп.цит. и Ђуриќ: Утицај женине запослености... оп.цит.

208. Зборот "старински" авторката не го употребува во смисла на заостанатост, во негативна смисла, туку како придавка за облик на стара култура, кој под влијание на турската декаденција се конзервирал (стр.23,24).

Во определен период пред втората светска војна Македонија, како што видовме, спаѓа во високо наталитетните подрачја кое се уште се одликува по висока стапка на наталитет и смртност на доенчиња. Се смета дека "модернизацијата" се уште не го зафатила животот на македонското село. Сепак, со продирањето на елементите на стоково-парично стопанство и рационалните ставови кон животот во тоа време започнуваат да се јавуваат и ставови против големиот број деца во семејството, кои полека ги водат луѓето кон практично спроведување на овие ставови. Тие, иако ретко, започнуваат да го ограничуваат породот.

Фактичката родност е висока, иако не највисока во Југославија, поради подоцнежното склучување на брак и отсуство на мајките, особено поради лошите услови во кои жените се пораѓале почитувајќи ги обичаите (стр.248). Се смета дека големата смртност на мајките во "старинските" подрачја била причина за помалиот број жени од мажи, што придонесува и кон повисока родност.²⁰⁹

Ограничување на раѓањата

Познато е, а и претходно изнесено, дека децата се богатство за натуралното стопанисување и ниското техничко ниво на производство, за кое соодветна семејна форма е задругаа или големото семејство. Продирањето на стоково-паричните односи предизвикува промени и на селото во Македонија, а особено влијае врз распаѓањето на семејните задруги. Паралелно со новите односи (стопански) јакнее тенденцијата за ограничување на породот, иако фаталистичкото однесување е присутно кај населението, а исто така и сфаќањето за децата како извор на богатство работна сила се уште е распространето. Така на

²⁰⁹ Половата диспропорција придонесува за непостоење на цели – батоткај жените, поради што брачноста е висока, а со тоа и основата за родноста.

пример, сведочењата за гевгелискиот срез со христијанско население укажуваат на желбата на селаните за поголем број деца, бидејќи во тоа гледаат нов извор на работна сила. Во срезот преспански, пак, исто така со христијанско население, селаните веќе почнале да се "чуваат", а доколку дошло до забременување, жените "пијат лекови". Сето тоа се случувало непосредно пред Втората светска војна додека, според сведочењата, пред војната²¹⁰ родителите имале и по 15 деца, сметајќи дека тоа е "божја работа" (стр.250).

Ист_ражувањето сведочи за почетоците на диференцирањето на македонското христијанско и македонското муслиманско население во поглед на ограничувањето на раѓањето. Во дебарскиот срез со шиптарско население, ограничувањето на породот било строго осудувано, а абортусот се сметал за голем грев. Тука е особено потенцирана улогата на мажот, кој жената сака да ја приврзе кон куќата и да ја направи верна. Чест бил и случајот на непознавање на средствата за ограничување на раѓањата и срамот за нив да се распрашува. Во овој срез немало абортуси ниту пак постоел случај на парница поради абортус (стр.249).

Што се однесува до испитувањето селско население во Македонија, забележано е дека кај шиптарското население немало регистрирано ниту еден случај на ограничување на раѓањата со абортус, додека кај христијанското население било забележано, почесто или поретко, ограничување со помош на абортус во нешто повеќе од 25% села.

Што се однесува до презентивната заштита од раѓања, во шиптарските села тоа се насетувало, додека во христијанските се користела во повеќе од 10% села.²¹¹

210 Периодот пред војната се однесува на периодот пред Првата светска војна.

211 Со испитувањето биле опфатени вкупно 46 села од Македонија и Санџак.

Согласно со вреднувањето на децата како извор на богатство или "божји дар" е вреднувањето на неплодноста кај жената. Неплодноста е вреднувана во негативна смисла и претставува казна од Господ, поради што луѓето спрема неплодите жени се однесувале со потсмев и грубост (што инаку не доликувало на патријархалната средина). Заради тоа за таквите жени често постоеле погрдни прекари какви што се: "бесчедница", "суво дрво", "јаловица" (Овчеполски, Дојрански, Скопски срез, стр.259).

Кај муслиманското население неплодноста се сметала за божја казна, со која населението се помирувало²¹².

Таква била состојбата со планирањето на семејството и ограничувањето на родноста непосредно пред втората светска војна. За ставовите за планирањето на семејството за големината на детиноста во семејството, за желбата и намерата за ограничување на раѓањата и во какви услови, можеме да заклучуваме дури многу подоцна, речиси после 30 години, кога се изведени нови но и поцелосни истражувања на родноста на жените и планирањето на семејството во Македонија, во рамките на југословенските истражувања во 1970 и 1976 година.

212 Нема пошироки објаснувања за фактот на помирувањето на брачниот пар со немање на деца. Веројатно сепак се работи за инакви можности на решавање на неплодноста на жената, со конкубинат кој е дозволен со обичајното право, а и денес е присутен меѓу муслиманското население. Според сведочењата на други извори, истото важи и кога се раѓаат само женски деца. Да се види докторската дисертација на Дјердј Рапи: Брак Албанаца на Косову, одбранета во Приштина во 1986 година, стр.76.

Трансформацијата на семејствата (домаќинствата) со оглед на нивната големина

Порано тврдевме дека еден од факторите кој влијаел врз опаѓањето на родноста е и ограничувањето на раѓањата, односно планирањето на семејството. Ако се осврнеме малку наназад, можеме да утврдиме дека и покрај високата родност бројот на децата во семејството не бил онолку висок, колку што би се очекувало врз основа на раѓањата. Високата смртност на населението воопшто, особено на доенчињата и малите деца, доста придонела за тоа. Така, смртноста се јавувала како регулатор на раѓањата, така што просечниот број на деца во семејството бил помал од бројот на родените деца. Според податоците за домаќинствата јасно се гледа тенденцијата на опаѓањето на бројот на големите повеќесемејни домаќинства, како и намалувањето на бројот на членовите по едно домаќинство. Овој процес е придружен со истовремениот пораст на бројот на домаќинствата воопшто. Бројот на селските домаќинства побавно се зголемува, при истовремен повисок број на раѓањата кај селското население, што повторно упатува на размислување за традиционалната структура на селското домаќинство. Но, ако бројот на селските домаќинства од 1953 година до 1961 година останал речиси непроменет, веќе периодот после тоа, од 1971–1981 година укажува дека трансформацијата не ги заобиколи ни селските домаќинства, така што традиционалното повеќесемејно селско домаќинство, исто така, беше под удар на општите социо-економски, општествено-политички, културни и други промени во општеството. Разлики во бројноста на домаќинствата кај селското население се забележуваат и со оглед на развиеноста на општините. Во неразвиените општини бројот на домаќинствата е помал, но нивниот обем е поголем отколку во развиените.

Големината на домаќинствата

Што се однесува до бројот на членови по едно домаќинство, и тука се забележува тенденција на постојано опаѓање, паралелно со зголемувањето на бројот на домаќинствата. Општата тенденција на опаѓањето има различна насока во поглед на видот на домаќинствата. Изразито намалување се забележува во бројот на домаќинствата со пет, шест, седум, осум и повеќе членови. Најмногу од сите се намалува токму бројот на оние со осум и повеќе членови. Меѓутоа, домаќинствата со два, три и четири члена бележат зголемување на нивниот вкупен број. Всушност, се работи за процесот на одделување на поедини семејства од домаќинствата, со што бројот на домаќинствата се повеќе му се доближува на бројот на семејствата во Републиката. Согласно со тоа просечниот број на членови во едно домаќинство исто така се намалува од Попис до Попис. (Табела бр.21 и 22). Разликите во големината се присутни меѓу градските и селските домаќинства. Просечниот број членови во градските домаќинства се движи околу четири члена, со мали варијации во целокупниот испитуван период, додека селските домаќинства на ниво на Републиката во текот на истиот временски период бележат бавно намалување на бројот на членови – од шест до 1948 година на пет во 1981 година рпросечно.²¹³

Домаќинствата кај селското население во стопански недоволно развиените подрачја на Републиката имаат поголем просечен број членови од селските домаќинства во Републиката, но и тенденцијата на опаѓањето е уште побавна, така што од шесточлено домаќинство од почетокот на испитуваниот период, на крајот, после изминати три и повеќе децении, тоа се намали на 5, 6 члена просечно.

²¹³ Во 1921 година просечниот број членови по едно домаќинство изнесувал 5,53, а во 1931 година 5,79 членови. Види: Статистички годишник на Р.Македонија 1991. Скопје, 1991 год., стр.59

Табела бр.21: Домаќинствата во СРМ според бројот на членовите (во проценти) од пописните години 1948, 1953, 1961, 1971 и 1981

Година на пописот	Вкупно	Б р о ј ч л е н о в и							
		1	2	3	4	5	6	7	8 и повеќе
1948	100	8,36	8,94	11,61	14,30	14,91	13,26	10,05	18,56
1953	100	7,20	8,63	12,01	14,99	15,30	13,46	10,16	18,24
1961	100	6,84	9,63	12,62	17,78	16,78	13,03	8,92	14,39
1971	100	6,33	10,57	13,73	23,63	17,12	11,37	6,89	10,35
1981	100	6,13	12,13	15,20	29,48	14,81	9,31	5,02	7,93

Извор: Статистички годишник на СРМ, 1982, РЗС, Скопје, 1983, стр.60

Табела бр.22: Број на лица во едно домаќинство во СРМ, кај градското и селското население според податоците од пописите

Година на пописот	СР Македонија			Селско население во неразвиени подрачја		
	Вкупно	Градски	Селски	Вкупно	Со висок наталитет	Со низок наталитет
1948	5,27	3,94	6,09	5,90	5,84	5,99
1953	5,30	4,14	6,07	6,00	6,02	5,97
1981	5,02	4,12	5,82	5,94	6,15	5,81
1971	4,68	4,08	5,44	5,93	6,56	4,98
1981	4,38	4,05	4,89	5,56	6,33	4,21

Извор: Основни податоци за домаќинствата и становите по општини, Конечни податоци - Статистички преглед 129, Скопје, 1982, стр.11 (Пресметката е направен од страна на авторот)

Диференцијација во просечната големина е забележлива ако домаќинствата на неразвиените подрачја ги разгледуваме одделно и со оглед на висината на наталитетот. Така, населението од општините со висок наталитет се карактеризира и со големи домаќинства, кои во целокупниот период одржуваат стабилен број на членови, просечно над 6 члена. Општините со низок наталитет, исто така стопански недоволно развиени, се карактеризираат со мошне брзо опаѓање на бројот на членовите во домаќинствата, иако во 1948 година имале еднаков број членови како оние со висок наталитет. Во 1981 година подрачјата со низок наталитет имаат просечно 4,21 број членови наспроти на 6,33 члена кај оние со висок наталитет. Според податоците од пописот во 1981 година тоа се доближи на градското домаќинство во СРМ, а е помало од градското домаќинство во неразвиените општини, кое во просек има 4,33 члена.

Податоците укажуваат на диференциран демографски развој во рамките на еднакви глобални економски карактеристики на регионот, што според наше мислење е последица на дејствувањето на видот и структурата на семејството (домаќинството) врз репродуктивното однесување и планирањето на семејството во рамките на сфаќањето за потребите од деца во семејството кое е обично традиционално.

Семејниот состав на домаќинствата

Податоците од Пописот 1981 година овозможуваат увид и во семејниот состав на домаќинствата, при што на "семејството се смета заедница која се состои само од брачен пар или родители (еден или двајца) и нивните деца кои не се во брак."²¹⁴

²¹⁴ Основни податоци за домаќинствата и становите по општини. Конечни податоци-, Статистички преглед 129, Скопје, 1982, стр.11; Пороdice у СФР Југославији, Подаци по републикама и покрајинама, СЗС, Београд, 1989, стр.7

Во вкупниот број домаќинства доминираат семејните. Нивното учество во сите домаќинства во СРМ изнесува 93,9%. На ниво на Републиката на едно домаќинство доаѓа 1,22 семејства, што укажуваат на процесот на раслолување на повеќесемејните домаќинства. Кај градското население речиси секое семејство претставува одделно домаќинство, додека кај останатото население – селското на едно домаќинство доаѓа 1,25 семејства, што укажува на поголемото влијание на традиционалниот начин на живеење. Соодносот, пак, укажува на присутноста на процесот на разбивањето на големото традиционално повеќесемејно домаќинство. Од податоците за Р.Македонија се открива основната развојна тенденција на развитокот на семејните домаќинства, која води кон назначување на бројот на домаќинствата со бројот на семејствата.

Во стопански недоволно развиените подрачја на Македонија во 1983 година учеството на едносемејните домаќинства изнесувало 66,2%. Тенденцијата на раслојувањето е побавна од онаа на ниво на Републиката од познатите причини, пред сè традиционалното селско производство, кое исто така има влијание врз планирањето на семејството. Притоа, не би требало да изгубиме од предвид дека самото статистичко следење на движењето на домаќинствата како социо-економска заедница на лица кои заеднички произведуваат и заеднички ги трошат средствата за живот не мора да значи и фактички самостојни и сосема одделени заедници само поради тоа што ретко се испитуваат и фактичките односи и фактичкото поврзување и материјалната, како и секаква друга помош од страна на матичното домаќинство. Одделените домаќинства – семејства често живеат во ист стан или куќа, кога таквата помош е секојдневна, па дури и кај оние кои живеат во друг град или друго место, врската со матичното домаќинство може да влијае врз

донесувањето на одлуките, особено за планирањето на семејството (чување деца, материјална помош и сл.²¹⁵

Домаќинството и семејството како фактори на планирањето на семејството

Преку семејството се врши замената на генерациите но и процесот на социјализација на секоја нова генерација деца сè до моментот кога тие сами можат да ги преземаат сопствените обврски и одговорности во семејството и општеството. Самиот процес на социјализацијата е од мошне големо значење за демографското однесување воопшто, а особено репродуктивното, од кое пак зависи севкупниот процес на обновувањето на населението.

Домаќинството и семејството преставуваат и потрошувачки единици, во текот на развојот сè понагласено, поради што тие можат да претставуваат релевантен концепт на анализа на движењето и планирањето на потребите на населението од различен вид – станбените, примарната потрошувачка, животниот стандард итн., кои што имаат непосредно и силно влијание врз демографското донесување и планирањето на семејството

Исто така тие треба да бидат, а не поединците, во центарот на вниманието за анализа и испитувања на економската зависност на населението, заштедите, фертилитетот, миграциите, социјалната заштита, социјалната адаптација и сл., што би понудило и подобра основа за испитување и објаснување на планирањето на семејството.²¹⁶

215 Sussman D. Marvin: The Isolated Family: Fact or Fiction Sourcebook in Marriage and the Family, - Boston, 1963, p.49.

216 Она што е особено значајно за нашиот дел од испитувањето е тоа што трендовите и варијациите во големината и структурата на семејството и домаќинството се усогласени со фазите во семејно животен циклус и факторите што влијаат врз него. Тие преставуваат ново и релативно малку обработено подрачје во демографијата. Види: Determinants and Consequences of Population Trends... p.335.

Структурата и големината на семејството и домаќинството се мошне тесно поврзани со репродуктивното однесување и планирањето на семејството, бидејќи секуларното опаѓање на брачниот фертилитет има силно влијание врз "нуклеаризацијата" на семејството и редукцијата на нивните големини.

Големината на домаќинството и бројот на
родените деца²¹⁷

Истражувачките податоци за градското население во Македонија покажуваат дека големината на домаќинството и бројот на вкупно родени деца се во корелација. Корелацијата е позитивна и висока. Сметаме дека со тоа се потврдува хипотезата дека големината на современите домаќинства главно се должи на бројот на децата, бидејќи процесот на диференцијацијата на традиционалните домаќинства и нивната нуклеаризација скоро го изедначи бројот на семејствата и домаќинствата. Така, детноста претставува основен белег на големината на семејните домаќинства.

Жените кои што живеат во поголеми домаќинства од по пет и повеќе членови имаат родено поголем број деца отколку жените кои живеат во помали домаќинства – од по четири или помалку членови.²¹⁸

217. Податоците се однесуваат на градското население во Македонија, а добиени се преку анкетата за потребите на проектот "Демографскиот развој на градските населби во СР Македонија", реализиран на Економскиот факултет во Скопје, чиј учесник беше и авторот на овој труд. Од други извори немаме податоци за овој белег. Податоците се однесуваат само на жени во брак кои имаат раѓано деца. Кога се работи за анализата на ставите во врска со саканиот, идеалниот и можниот број деца, податоците се однесуваат на сите жени во брак (484).

218. Класификацијата на домаќинствата на мали (помали) и големи (поголеми) е извршена врз основа на просечниот број членови во домаќинствата во неразвиените и развиени земји со цел да се овозможи статистичка анализа. Имено, при широката класификација со интервал од еден член, податоците се толку раздробени што оневозможуваат примена на сакните статистички мерки за зависност, особено хи-квадрат. Со таква типолошка класификација тоа се овозможува. Мали домаќинства се домаќинства со до четири члена, а големи се тие со пет и повеќе членови. Истовремено, малото домаќинство, условно земено, може да биде современо, а големото традиционално домаќинство, со оглед на нивната големина. Да се види: The Determinants and Consequences of Population... p.337.

Скоро половина од нив (41,73) родиле повеќе од три деца, додека тие од помалите домаќинства три деца родиле само во 7% случаи (табела 23).

Така, учеството на жените кои произлегуваат од малите домаќинства со повеќе од три родени деца во вкупниот број жени со над три родени деца изнесува 10%, додека со 90% учествуваат жените од големите домаќинства (Табела 22). Сметаме дека тука не се работи за директна причинско последична врска, туку се работи само за надворешната манифестација на инаку прикриениот однос меѓу социјализацијата на жените од големите домаќинства, обично многудетни, и нивниот однос кон детноста во семејството и раѓањето повеќе деца.²¹⁹ Таквото размислување го потврдуваат и ставовите на анкетираните жени во врска со очекуваниот и идеалниот број деца во семејството.

Големината на домаќинството и очекуваниот број деца при склучувањето на бракот

Мажените градски жени во Македонија за време на нивното склучување на браќа, главно посакувале да родат две деца (79% од нив). Со оглед на големината на домаќинството во кое живеат, оние од малите домаќинства се разликуваат од оние кои живеат во големи домаќинства. Разликите се особено воочливи при очекуваниот број 3-4 деца, при што за него се определиле третина од жените од големите домаќинства – при нивното склучување на брак, и само една десетина жени од малите

²¹⁹ Слична тенденција се покажува и во спротивна насока. Така, истражувањето на жените селанки во 1927 г. во СССР за саканиот број на деца покажало, дека потребите од деца во услови на подолгата малудетност во семејството брзо се намалуваат. Поради тоа би било мошне полезно да се испитува и семејната историја на детноста, дури и во услови кои и претхо на демографската транзиција. Види: Демографический энциклопедический словарь ... Оп.цит.стр.429.

домаќинства го посакале истиот број деца – при нивното склучување на бракот (Табела 24).

Големината на домаќинството и ставот на жените за идеалниот број деца

Во просек најдобар можен број деца во еден брак, според мислењето на анкетираниите градски жени во Македонија, во просек изнесува 2,35. Со оглед на големината на домаќинството во кое живеат, жените се разликуваат во ставот за идеалниот број на деца. Така, жените од големите домаќинства во поголем процент се изјаснуваат за поголем број деца (3-4) како идеален за еден брак. Треба да напоменеме дека зависноста се потврдува на ниво на статистичката значајност од 0,01, но и на ниво од 0,05, каков што беше случајот досега. (Табела бр.25)

Големината на домаќинството и најголемиот можен број деца

Што се однесува до најголемиот можен број деца што би можеле да се одгледуваат без тие да претставуваат економски товар за самото семејство, според мислењето на жените од градските населби, кои досега имаат раѓано деца, тој во просек би изнесувал 2,12 деца. И тука се покажува разлика – со оглед на големината на домаќинството во кое живеат жените. Повеќе од една третина жени (35,2%) од големите домаќинства смета дека тој број е 3-4 деца. За истиот број се изјасниле само 15,3% жени од малите домаќинства. Подетално, 44% жените од петочлените домаќинства сметаат дека би можеле да одгледуваат три деца без да ги почувствуваат како економски товар, 42% од седумчлените и од осумчлените домаќинства 67% жени би можеле да одлгеудваат три деца. Карактеристично е дека поголем број од три деца се јавува само поединечно (се на се во три случаи, Табела 25).

Табела 23: Родените деца според големината на домаќинството на анкетираниите градски жени

Домаќинство	Б р о ј 1-2	Р о д е н и 3-4	д е ц а 5 и повеќе	Вкупно
Мало	03,0	6,6	0,4	100 (315)
Големо	60,3	33,3	6,4	100 (141)
Вкупно:	82,9	14,9	2,2	100 (458)
$M=2,03; \chi^2=91,53 \rangle 0,05; 0,01; 0,001; C=0,39$				

Табела 24: Број на очекуваните деца при склучувањето на брак на анкетираниите жени според големината на домаќинството

Домаќинство	Број на очекуваните (саканите) деца 1-2	3-4	5 и повеќе	Нема мислење	Вкупно
Мало	85,2	10,6	0,3	3,9	100 (338)
Големо	64,3	31,5	0,0	4,2	100 (143)
Вкупно:	79,0	16,8	0,2	3,9	100 (481)
$M=2,16; \chi^2=68,78 \rangle 0,001; C=0,35$					

Табела 25: Став за идеалниот број деца според големината на домаќинството на анкетираниите градски жени

Идеален број деца	Д о м а к и н с т в о Мало	Големо	Вкупно
1-2	68,1	55,9	64,5
3-4	26,2	42,0	31,0
5 и повеќе	0,3	0,0	0,2
Колку што ќе се родат	0,3	0,0	0,2
Колку ќе даде господ	0,3	0,7	0,4
Нема мислење	4,8	1,4	3,7
Вкупно:	100,0 (339)	100,0 (145)	100,0 (484)

$$M=2,35; \chi^2=14,86 \rangle 0,05; C=0,17$$

Табела 26: Најголем број деца кои жените би можеле да ги одлгедуваат без да претставуваат економски товар на нивното семејство со оглед на големината на домаќинството

Домаќин- ство	Б р о ј д е ц а			Нема мислење	Вкупно
	1-2	3-4	5 и повеќе		
Мало	81,7	15,3	0,2	2,7	100 (339)
Големо	62,0	35,2	1,4	1,4	100 (145)
Вкупно:	75,8	21,3	0,6	2,3	100 (484)
$M=2,12; X^2=23,58 \rangle 0,001; C=0,22$					

Знаењата на анектираните жени за планирање на детноста во семејството и големината на домаќинството

Жените во градските населби во Македонија се мошне добро информирани за начините и средствата за планирање на семејството. Така, за начините знаат 93% анкетирани жени, со тоа што процентот на поединечните начини е различен. За прекинат однос знаат 86% од жените, за сигурен период 70% и за промивање знаат 41% жени.

За средствата за контрацепција знаат 95% жени. Од нив: за кондом знаат 78%, за механичките средства 43% за хемиските средства 54%, за орални пилули 76%, интраутерални средства 74%, за инекции 51%, за стерилизација 45% и некои други 6%.

Што се однесува до големината на домаќинството и неговото влијание врз информираноста и знаењата за планирањето на семејството, тоа се покажува како случајно. Исто така, споредбата меѓу процентите на знаењата кај жените од малите и големите домаќинства се покажува како статистички незначајна. (Табела 27). За разлика од тоа, знаењата за контрацептивни средства се во зависност од припадноста на жените на различните по големина домаќинства, иако таа не е голема (Табела 28).

Практиката на анкетираниите жени во врска со начините и средствата за заштита од несаканото забременување

Анектираните жени во голема мера се чуваат од несаканото забременување. Не постои зависност со оглед на големината на домаќинството. Дека традиционалниот начин на заштита од несаканото забременување е многу попоширен од употребата на современите средства за контрацепција и кај градското население се покажува и преку податоците за употреба на контрацепцијата.²²⁰ (Табела 29 и 30).

Интересно е дека при употребата на контрацепцијата, иако во целина ^{покрај тоа} застапена, постои значителна зависност со оглед на големината на домаќинството. Покрај тоа, постои статистички значителна разлика меѓу процентите на жените кои употребуваат контрацепција од малите и големите домаќинства.²²¹ Изненадува фактот што употребата на контрацептивите е попоширена меѓу жените од големите домаќинства. (Табела 30). Веројатно се работи за ефикасноста на средствата за контрацепција при планирањето на семејството, за што ќе се добие увид од прашањето за решавањето на екцесните забременувања.

220. Овде треба да споменеме дека со примерокот се опфатени и приградски населби, а дел од нив се селски, така што 69 (14%) анкетирани жени се од такви населби, што евентуално може да влијае врз резултатите.

221. За пресметување на разликата меѓу процентите се употребува образецот:
$$Z_{p_2 - p_1} = \frac{p_2 - p_1}{\sqrt{\frac{p_1 \cdot q_1}{n_1} + \frac{p_2 \cdot q_2}{n_2}}}$$
; примерокот е голем и случаен

Хи-квадрат се пресметува според образецот; $\chi^2 = \frac{f^2}{f} - N$;

а коефициентот на контингенцијата по образецот: $C = \sqrt{\frac{x^2}{x^2 + N}}$

Максималниот коефициент на контингенцијата: $C_{\max} = \sqrt{\frac{K-1}{K}}$

Vidi: Hubert M. Blalock, Jr.: Social Statistics: McGraw-Hill Book Company, Revised Second Edition, -New York, 1979.

Табели за: Знаењата на анкетирание градски жени за начините и средствата за заштита од несаканото забременување со оглед на големината на домаќинството

Табела 27

Домаќинство	Знаење за начините		
	Знае	Не знае	Вкупно
Мало	94,1	5,9	100,0 (339)
Големо	90,3	9,7	100,0 (145)
Вкупно:	93,0	7,0	100,0 (484)

$$\chi^2 = 1,48 < 0,05; \text{cc}=1$$

Табела 28:

Знаење за средствата		
Знае	Не знае	Вкупно
96,2	3,8	100,0 (339)
93,1	6,9	100,0 (145)
95,2	4,8	100,0 (484)

$$\chi^2 = 2,1 < 0,05; \text{cc}=1$$

Табели за: Употребата на анкетирание жени на начините и средствата за заштита од несаканото забременување со оглед на големината на домаќинството

Табела 29:

Домаќинство	Примена на некој начин		Вкупно
	Применува	Не применува	
Мало	73,26	26,8	100,0 (339)
Големо	75,9	24,1	100,0 (145)
Вкупно	74,0	26,0	100,0 (484)

$$\chi^2 = 0,39 < 0,05; \text{cc}=1$$

Табела 30:

Употреба на средствата		
Употребува	Не употребува	Вкупно
45,1	54,9	100,0 (339)
60,7	39,3	100,0 (145)
49,9	50,2	100,0 (484)

$$\chi^2 = 9,84 > 0,01; \text{cc}=1; C=0,14; z=2,2 > 0,001$$

C max = 0,71

Големината на домаќинството и регулацијата
за ексцесните забременувања

Според горните податоци воочуваме висок степен на планирање на семејството кај жените од градските населби во Македонија. Таквата констатација ја потврдува и високото учество на жени кои немаат извршено абортус – 68,9%. Од сите 23,7% извршиле абортус поради тоа што не планираат повеќе да имаат деца, а 9,8% поради други причини какви што се: блиску до претходното породување 3,7, слабо здравје 1,3% лоши материјални услови 2,6%, лоши станбени услови 0,83%, лоши односи во бракот 0,21%, нема кој да ги чува децата 0,62% и поради некои други причини 1,14%. (Табела 31).

Табела 31: Причини за последниот намерен абортус и големината на домаќинството

Дома- кинство	П р и ч и н и			Вкупно
	1	2	3	
Мало	24,9	10,2	67,9	100,0 (343)
Големо	20,7	7,9	71,4	100,0 (140)
Вкупно:	23,7	9,5	68,9	100,0 (483)

$$\chi^2=1,93 < 0,05; \text{cc}=2$$

Легенда: 1–Не планира да има повеќе деца;

2–Ќе беше блиску до следното породување;

слабо здравје; лоши односи во бракот; лоши станбени услови; лоши материјални услови; нема кој да ги чува децата, и нешто друго.

3–Нема извршено намерен абортус

Од друга страна податоците покажуваат дека и абортус се користи како метод за планирање на семејството, веројатно како последица на неефикасното делување на превентивните начини, или поради нивно некористење. Зашто, причината "не сакаат повеќе да раѓаат деца" е застапена со 71,3% - ако се земаат предвид само жените кои извршиле абортус. Причината несакање повеќе деца може да се интерпретира и како завршување на раѓањето на доволен број деца. Жените од малите домаќинства масовно го користат абортусот за завршување на бременоста, 74,1% од сите жени што извршиле абортус. Тие, според податоците, користат помалку контрацепција, а несаканите забременувања ги регулираат со абортус.²²²

²²² Тука веројатно се работи за непотполно или делумно планирање на семејството, според воведените определби на поимот "планирање на семејството". Тоа значи, дека жените започнуваат да го планираат семејството или да ги регулираат раѓањата дури после постигнатиот број деца, кој го сметаат за доволен. Тоа значи, исто така, дека го планираат само бројот на децата но не и интервалите на нивните раѓања (протогенезички и интергенезички интервал).

Професионална ориентација на домаќинството и планирање на семејството

Професионалната ориентација на домаќинствата се покажува како фактор кој влијае врз планирањето на семејството, иако влијанието е различно, со оглед на испитуваните индикатори.

Анкетираните жени се разликуваат во поглед на бројот на родените деца, иако жените од службеничко домаќинство, како и од работничкото, се карактеризираат со мал број родени деца, под ниво на проста репродукција. Истото се јавува и кај бројот на родените деца во мешовитите, по занимање, домаќинства, со тоа што нивниот просечен број се наоѓа меѓу просеците на работничките и службеничките домаќинства. (Табела 32). Од податоците во табелата се гледа дека истиот сооднос е присутен и при ставот за идеалниот број деца во бракот, како и саканиот број на деца при склучувањето на бракот на жените, од соодветните домаќинства. Идеалниот број на деца кај сите категории домаќинства е највисок, а фактичкиот најнизок. Саканиот број деца се наоѓа меѓу нив. Таквиот сооднос укажува на рационалното однесување при решавањето за раѓањето на деца, иако податоците би требало да се проверат и преку староста на жените, бидејќи анкетираниите жени не се со завршен фертилитет.

Табела 32: Анкетираните градски жени со оглед на занимањето на главата на домаќинството и просечниот фактички, сакан и идеален број деца

Број на деца	Д о м а ′ к и н с т в о		
	Работничко	Службеничко	Мешано
Фактички	2,19	1,85	1,92
Сакан	2,20	2,09	2,14
Идеален	2,38	2,15	2,28
Најголем број деца	2,14	2,07	2,15

Знаењата за планирање на семејството

Професионалната ориентација на домаќинствата на анкетираниите жени се покажува како белег кој влијае и врз знаењето и употребата на начините и средствата за планирање или регулација на детноста во семејството. Жените од службеничките домаќинства масовно се информирани, како за начините така и за средствата за заштита од несаканото забременување. Не цели 2% од нив не се информирани за начините за заштита од несаканата бременост, или пак не цели 3% од нив не се запознаени со средствата за заштита. /Табела 33 и 34).

Жените од работничките домаќинства се најмалку информирани, во споредба со тие од службеничките и мешаните, иако нивната информираност е на многу високо ниво (87,9% знаат за начините и 92,7% знаат за контрацептивни средства).

Контрацептивна заштита

Што се однесува до заштитата на анкетираните градски жени, тука не се покажува зависноста од професионалната определеност на домаќинството во кое живеат. Нивното контрацептивно однесување е слично и во поглед на примената на различни начини за заштита и во употребата на средствата за заштита од несаканото забременување. Сепак треба да се подвлече дека кај сите нив заштитата со различни начини е доста попроширена од употребата на контрацептивни средства. (табела 35 и 36).

Регулација на екцесните забременувања

Помалата употреба на контрацептивни средства веројатно резултира со повеќе несакани забременувања, при постигнатиот број на планирани деца, поради што таквите бремености често завршуваат со абортус, што е констатирано и порано. Во тој поглед нама разлики меѓу жените од различно професионално ориентирани домаќинства. Тие абортусот го користат главно како метод на планирање на семејството, а помалку од некои други причини што претставуваат пречка, бременоста да заврши со раѓање на дете (лоши материјални услови, лоши односи во бракот, лоши станбени услови и слично). (Табела 37).

Пред да преминеме на разработка на семејството како фактор за планирање на семејството треба да споменеме дека и во претходниот дел, домаќинството го користевме речиси како синоним за семејството, од причини што процесот на диференцијацијата на

Табели за знаењата за начините и средствата за заштита од несаканото забременување со оглед на професионалната ориентација на нивното домаќинство и нивната употреба

Табела 33: Знаења за начините

	Домаќинство			
	Работничко	Службеничко	Мешано	Вкупно
Знае	87,9	98,1	95,8	93,1
Не знае	12,1	1,9	4,2	6,9
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0
	/206/	/155/	/120/	/481/

$$\chi^2=16,2 > 0,001; C=0,16; cc=2;$$

Табела 34: Знаења за средствата

	Работничко Службеничко Мешано Вкупно			
	Работничко	Службеничко	Мешано	Вкупно
Знае	92,7	97,4	97,5	95,4
Не знае	7,3	2,6	2,5	4,6
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0
	/206/	/155/	/120/	/481/

$$\chi^2= 6,05 > 0,05; C=0,11; cc=2$$

Табела 35: Употреба на начините: чување на некој начин

	Работничко Службеничко Мешано Вкупно			
	Работничко	Службеничко	Мешано	Вкупно
Се чува	78,2	69,7	71,7	73,8
Не се чува	21,8	30,3	28,3	26,2
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0
	/206/	/155/	/120/	/481/

$$\chi^2=3,67 < 0,05$$

Табела 36: Употреба на средствата

	Работничко	Службеничко	Мешано	Вкупно
Употребува	50,0	46,4	54,2	49,9
Не употребува	50,0	53,6	45,8	50,1
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0
	/206/	/155/	/120/	/481/

$$\chi^2 = 1,61 < 0,05$$

градските домаќинства особено ги сведе на едносемејни домаќинства. Сепак, доследно на разликите меѓу двата поими и поради тоа што самото прашање во анкетата и беше поставено за домаќинство сметавме дека е соодветно така да остане, поради самата дефиниција на домаќинството како социо-економска заедница.

Табела 37: Причини за регулација на екцесните забременувања кај градските жени со оглед на професионална ориентација на домаќинствата (со абортус)

Причина за абортус	Д о м а љ и н с т в о			
	Работничко	Службеничко	Мешано	Вкупно
Не планира повеќе деца	21,8	27,1	20,0	23,1
Други причини	7,8	13,6	5,8	2,1
Немала абортус	67,0	57,4	73,5	65,5
Без одговор	3,4	1,9	0,8	2,3
Вкупно:	100,0	100,0	100,0	100,0

$$\chi^2 = 9,37 < 0,05$$

Забелешка: Други причини се: блиску до последното породување, слабо здравје, лоши односи во бракот, лоши станбени, лоши материјални услови, нема кој да ги чува децата и сл.

Семејството како фактор на планирањето на детноста

Во теоретскиот дел зборувавме за планирањето на детноста во семејството како за појава која се јавува на определен степен на развојот на семејството, кога самото семејство е организирано и структурирано на начин којшто погодува на определена глобална општествена структура, со определена поделба на трудот и определена општествена свест. Семејството како основен општествен систем функционира, повеќе или помалку, самостојно, поради што секогаш не е усогласен со глобалниот систем. Поради тоа како што видовме не можеме да зборуваме за чисти типови на семејство туку за низа варијации кои повеќе тежнеат кон еден или друг тип на семејството. Така, во рамките на општо гледанс индустриско семејство имаме низа вариетети кои семејството го определуваат како традиционално по неговата организација или сфаќањата. Одлуката за раѓање или за нераѓање деца, според тоа, зависи од семејната организација, поделбата на трудот во семејството и семејното разбирање и сфаќање на надворешната средина. Таа преку социјализацијата е интериоризирана кај членовите на семејството – во поголема или помала мера. Некогаш семејството многу повеќе ги негува традиционалните норми на однесување, отколку што се чини на прв поглед. Од друга страна, се чини дека некои семејства повеќето во аграрните, но и во градските средини, преку негување на традицијата се заштитуваат од влијанеито на надворешната средина врз семејството и неговите членови.

Оттука, претпоставивме дека семејството како социолошки систем има влијание врз планирањето на детноста во семејството. Со тоа не се негира меѓузависноста на социо-економските услови и доминантниот модел на репродукцијата, туку се сака да се утврди посилното влијание на некои други фактори врз родноста и планирањето на семејството. Целт на долната анализа е да се утврди дали и во рамките на "модерното" семејство навистина преовладуваат односи и сфаќања карактеристични за такво семејство или во различен степен остануваат традиционални односи

сфаќања кои вршат влијание врз репродукцијата и планирање на семејството. За таа цел се обидуваме преку неколку индикатори за традиционалните односи во семејството да ја провериме нашата појдовна претпоставка. Ова сознание доби на значењето кога согледуваме дека определени слични социо-економски услови на регионите во Републиката населението различно репродуктивно се однесува. Според тоа, се работи за определени внатрешни психолошки или културни разлики во врска со демографското однесување воопшто или пак во врска со внатрешното, семејно сфаќање на детноста во семејството.

Тука се обидуваме да ја провериме претпоставката дали семејството како такво има влијание врз детноста во семејството преку ставот на жените за рамноправноста на жените во семејството и нивниот однос кон раѓањето и информираноста и користењето на методите за планирање на семејството. Истото ќе го сториме и преку мерењето на поделбата на трудот во семејството според полот. Податоците користени за проверката се однесуваат на селското население во недоволно развиените краишта во Македонија и градското население, со временски интервал меѓу двете истражувања од 5 години²²³. Двете истражувања се споредливи така што овозможуваат и следење на евентуалните разлики по резиденталната припадност на жените. Каде што тоа не е можно ќе ги користиме податоците само од истражувањето за градското население.

Сфаќање на раноправноста на жените,
родноста и планирање на семејството

Со повеќе истражувања, а едно од нив е и истражувањето на селското население за неразвиените подрачја на Македонија, се докажа

223. Теренското истражување од научноистражувачкиот проект "Општествено-економските, социолошките и медицинските детерминанти на репродуктивното однесување на селското население во стопански недоволно развиените краишта на СР Македонија и програма за негово оспособување за планирање на семејството" е спроведено во 1983 г., а истражувањето од проектот "Демографскиот развој на градските населби во СРМ во 1989 год.

традиционално сфаќање за односите во семејството и во поглед на потомството влијаат врз планирањето на семејството, иако испитуваните варијабли не покажаа еднаква значајност. Според некои, потврдени се статистички значителни разлики во поглед на бројот на раѓањата, кај некои само случајни.²²⁴ При испитувањето на планирањето на семејството кај селското население, како статистички значајни се покажаа: ставот на жените за улогата на децата во постигнувањето на среќа во бракот и очекувањето на помош на децата во случај кога родителите ќе остарат или западнат во некои тешкотии. Жените со традиционален став, кои својата среќа во бракот и својата среќна старост ја поврзуваат со децата, почесто имаат поголем број деца од другите. Жените со став за помал број деца (1-2) како доволен за среќен брак во својата репродукција, исто така, се однесуваат согласно со нивниот став. Од нив 70,7% навистина родиле до две деца, додека една третина од традиционалните ја продолжиле репродукцијата и по четвртото дете.

Кај градското население, анализирајќи ги подаоците за мажени жени, од посоченото подоцнежнo истражување, состојбата е слична. Тие, доколку би можеле да избираат што најмногу би сакале да им се случи во животот, дали да имаат богатство, лесна и добра работа, работа што причинува задоволство и слично, среќниот брак и семејство би го избрале во 88,3% случаи. Што се однесува до бројот

224. Индикаторите за традиционалните сфаќања и ставови кон бракот и семејството беа земени одговорите на следните прашања: Дали за среќа во бракот е важен бројот на децата; Дали очекувате од вашите деца да се грижат за вас кога ќе остарете или западнете во некои тешкотии? Дали сметате дека жените во се треба да бидат рамноправни со мажите? Дали жените и мажите се еднакво способни? Дали во семејството работите строго ги делите на машки и женски? Дали е голема срамота мажите да работат низ кука? Кој во семејството донесува одлучно врска со воспитувањето и школувањето на децата?

на децата, жените во градските населби во Македонија сметаат дека е важен бројот на децата во 20,7% случаи, додека тој не е важен за 79,3% од жените. Нивното репродуктивно однесување е во согласност со нивниот став, бидејќи тие имаат родено помал број деца од повисокиот ред на раѓање отколку жените за кои бројот на децата е важен за среќен брак. Тие почесто го продолжуваат раѓањето по третото (6%) односно четвртото дете (4%), во споредба со жените за кои бројот на децата не е важен од нив 2,4% раѓале по третото и 1,7% по четвртото дете).²²⁵

Децата и нивниот број се од големо значење, особено во отежнати услови на живот на село. Тешката физичка работа на земјоделското стопанство и намалената способност за нејзиното вршење во старост, од една страна, и сè уште недоволното социјално згрижување на старите лица на село, од друга страна, се веројатно причините за традиционалното вреднување на децата и нивното значење за родителите. На селското подрачје во Македонија повеќе од две третини од жените (68,2%) очекуваат децата да се грижат за нив кога ќе остарат или ќе западнат во некакви тешкотии. Нивното репродуктивно

²²⁵ Прашањата кои служеле за индикатори на традиционалното однесување и сфаќања кај градското население по варијантите на можни одговори не се сосема споредливи со тие кај селското население. Така, при анализираното прашање кај градското население за бројот на децата постојат само варијантите "да, важен е бројот на децата и "не", а ги нема варијантите по бројот, како што е тоа кај селското население. Инаку, кај градското население индикаторите за традиционалното однесување и ставови се одговорите на следните прашања: Што е најважно за среќен брак? Дали сметате дека жените во се треба да бидат рамноправни со мажите? Дали во семејството работите строго ги делите на машки и женски? Кој се грижи за снабдувањето на домаќинството? Кој во семејството се грижи за неа и воспитување на децата? Кој одлучил или ќе одлучи со кого ќе стапат во брак вашите деца? Кој одлучил за вашиот брак?

однесување е детерминирано од таквиот став.

Анкетираните жени што не очекуваат помош од своите деца, репродукцијата ја завршуваат со третото дете. Жените што само донекаде очекуваат помош од децата исто така поретко родиле четврто дете. Меѓутоа, жените кои што во старост очекуваат помош од своите деца, репродуктивната функција ја завршуваат подоцна и имаат значајно поголемо учество во групата жени со четири и повеќе деца. Разликите во репродукцијата меѓу жените што не очекуваат помош од своите деца и жените што очекуваат некаква помош (Да, Донекаде, Не е сигурна) статистички се значителни на ниво од 0,05, а интензитетот на зависноста е низок.

Градските жени во помала мера очекуваат помош или грижа од своите деца во старост, или во случај на евентуални тешкотии (37,4% наспроти на 64,3% кај селските жени). Не очекуваат помош 24,2% градски и 3,9% селски жени. Но, градските жени се побројни во неопределениот став. "Донекаде очекуваат помош" или "не се сигурни" дури во 33,7%, додека кај селските таа неопределеност ја изразуваат 20% жени.

Ставот за рамноправноста на жените со мажите

Ставот за рамноправноста на жените со мажите не се покажа како фактор на влијание врз детноста во семејството ниту кај селските ниту кај градските жени. Иако 55,0% селски жени сметаат дека тие треба да бидат рамноправни со мажите, а 41,6% дека не треба да бидат, или пак само делумно таквото нивно мислење не влијае значително врз бројот на нивните деца.

Слична е состојбата кај градските жени со разлика во самото сфаќање за рамноправноста меѓу половите. Тие во 79,5% сметаат дека треба да бидат рамноправни со мажите. И тука не се покажува значително влијание на таквиот став врз бројот на нивните деца.

Разлика постои во висината на родноста меѓу селските и градските жени. Со 1-2 деца се 53,8% селски и 78,0% градски жени.²²⁶

Од сите индикатори како значајни за родноста се покажаа индикаторите за семејното одлучување кај селското население и за семејната поделба на трудот. Општо земено, донесувањето на одлуките, ценејќи според резултатите на испитувањето на селското население во стопански недоволно развиените краишта во Македонија, не е повеќе привилегија само на таткото, барем што се однесува до воспитувањето и школувањето на децата. Таквите одлуки сè повеќе стануваат заедничка работа на родителите. Процесите на трансформацијата на традиционално, патријархално семејство на испитуваното подрачје ео во тек. Но, донесувањето на одлуките за воспитувањето и школувањето се покажа како фактор кој значително влијаел врз репродукцијата кај селските жени. Жените кои живеат во семејства со традиционален семеен авторитет и на подрачјето на прокреацијата се традиционално ориентирани. Тие поретко од другите остануваат со помал број деца. Изразита во тој поглед е разликата меѓу жените кои живеат во семејства каде што брачните другари рамноправно донесуваат одлуки во врска со воспитувањето и школувањето на децата. Имено, жените во чии семејства мажот ги донесува одлуките во поглед на бројот на деца, во 10,9% учествуваат во групата на жените со 1-2 деца, со 17,8% во групата со три деца и со 25,3% во групата со 4 и

226. Значајноста на разликите во фреквенциите е проверена со хи-квадрат дистрибуција, а меѓу процентите со нормална дистрибуција.

повеќе деца. Нивното учество се зголемува во правец на поголемиот број на деца. Кај жените кои рамноправно донесуваат одлуки правецот е спротивен. Нивното учество опаѓа во правец на поголемиот број на деца²²⁷.

Поделбата на трудот според полот влијаела врз репродуктивното однесување на селските жени. Жените кои живеат во семејства во кои работите не се строго поделени според полот, најчесто родиле 1-2 деца, а нивното учество во групите жени со поголем број деца постепено опаѓа (во групата со три деца тие учествуваат со 42,5% и во групата 4 и повеќе деца со 24,0%).²²⁸

Жените во чии семејства работите се строго поделени на машки и женски, или барем донекаде се поделени според полот, во својата репродукција се однесуваат традиционално. Тие со значително поголем процент учествуваат во групите со поголем број деца. Во групата со 1-2 деца учествуваат со 27,3%, во групата со три деца со 28,8% и во групата со четири и повеќе деца учествуваат со 54,7%.

Што се однесува до анкетираните жени од градските подрачја во Македонија можеме да го констатираме следното: донесувањето на одлуките во семејството и неговото влијание врз родноста на градските жени не можевме да ја споредиме, поради тоа што прашањето за семејниот авторитет во ова истражување беше различно од претходното.²²⁹

227. Пошироко: Јовановиќ Амалија: Традицијата, репродуктивното однесување и планирањето на семејството кај селското население во стопански недоволно развиените краишта во СР Македонија. Зборник на реферати од четвртиот скопско-краковски социолошки семинар: Општествено-економските и културните промени на село во НР Полска и СФРЈ-СР Македонија. – Скоп 1988, стр.123.

228. Прашањето за поделбата на трудот во семејството беше поставено кај Дали во вашето семејство работите строго ги делите на машки и женски? Мн одговори беа: Да, донекаде и нема мислење. Разликите се утврдени врз основа на хи-квадрат од приредената табела, како и во сите други случаи.

229. Прашањето кое служело како индикатор за семејниот авторитет во истражувањето на градското население се однесуваше на склучувањето на брак и гласеше: Кој одлучи или кој ќе одлучи со кого ќе стапат во брак вашите деца со можни одговори: самите тие, таткото, мајката, децата заеднички со родителите, некој друг од семејството, родителите, нема мислење.

А половата поделба на трудот во градските семејства не се покажа како фактор, кој би влијаел врз бројот на децата во семејството. (Да се видат табелите 27 и 28).

Односите во семејството и знаењата на анкетираниите жени за планирање на детноста во семејството

Утврдените разлики во поглед на бројот на децата во семејството на селското население секако се и резултат на различниот

Табела 27: Строга поделба на трудот во семејството според полот и бројот на родените деца кај селските жени

Поделба на трудот	Број на родените деца				Вкупно
	1-2	3	4 и повеќе	Нема деца	
Да	42,6	14,9	29,1	13,5	100,0 (141)
Не	63,7	18,1	10,5	7,6	100,0 (171)
Донекаде	58,8	22,0	15,4	8,8	100,0 (91)
Нема мислење и без одговор	35,5	16,7	33,3	16,7	100,0 (6)
Вкупно:	53,3	17,8	18,3	9,5	100,0 (409)

$$\chi^2=25,86 > 0,001; \zeta=6; C=0,23$$

Табела 28: Поделба на трудот во семејството според полот и бројот на родените деца кај градските анкетирани жени

Поделба на трудот	Број на родените деца				Вкупно
	1-2	3	4 и повеќе	Нема деца	
Да	71,2	15,1	9,6	4,1	100,0 (383)
Не	79,5	10,1	5,0	5,4	100,0 (19)
Донекаде	77,9	10,6	4,4	7,1	100,0 (78)
Нема мислење и без одговор	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0 (3)
Вкупно:	53,8	17,8	18,3	9,5	100,0 (83)

$$\chi^2= 4,45 < 0,05; \zeta=6$$

однос кон потомството, планирањето или непланирањето на неговиот број, растојанието меѓу раѓањето и регулацијата на непланираните бремености кај жените. Тој однос се огледува пред се врз основа на знаењата и употребата на начините и средствата за заштита од несаканата бременост, како и абортус како начин за регулација на несаканата бременост. Нивната поврзаност или зависност од семејните односи ќе ја провериме со помош на индикаторите, каде што таа се покажува како статистички значителна.

Општо земено, жените од недоволно развиените селски подрачја во Македонија се информирани за тоа, како мажот и жената треба да се чуваат жената да не остане бремена. Тие во 63,4% знаат за заштита од несаканото забременување, а 26,9% од нив мислат дека знаат за тоа. Од сите (409) 8,6% не знаат како би се заштитиле од несаканата бременост. Информираните најмногу знаат за традиционалните начини на заштита од кои најпознат е "прекинат однос". За него знаат 79,7% од анкетираниите жени, а средствата за контрацепција им се помалку познати (за орални пилули знаат 48,9%, за спирала 11,0%, кондом 14,9% итн.).

Градските жени се поинформирани од селските. Тие во 85,5% знаат за начините на заштита од несаканото забременување. Нешто за тоа знаат 12,2% од нив, а ништо не знаат 2,1%.

Веќе врз основа на овие показатели се гледа разликата во информираноста меѓу селските и градските анкетирани жени. Мораме да земеме предвид дека постои временската разлика меѓу двете анкети од 6 години (1983-та е изведена во селските, 1989-та во градските подрачја) што секако влијае врз разликите, но не го негира влијанието на традицијата за што ќе зборуваме подолу.

Податоците од двете демографски анкети спроведени во Македонија во 1970 и 1976 година меѓу мажените жени во фертилниот период покажуваат дека за контрацепцијата (начините и средствата) биле информирани 52,4% во 1970 и 75,4% во 1976 година селски жени и 69,7% во 1970 и 92,9% во 1976 година градски жени.²³⁰

Од индикаторите преку кои го меревме степенот на традиционалноста во семејството и семејните односи, само поделбата на трудот според полот покажа влијание врз информираноста на градските анкетирани жени за средствата за заштита од забременувањето и тоа само на ниво на статистичка значајност од 0,05.²³¹ Знаењата за начините се под влијание на донесувањето на одлуката за склучување на брак на децата и тоа на ниво од 0,01.

Семејните односи и планирањето на детноста во семејството (користење на начините и употреба на средствата за контрацепција)

Во истражувањето за контрацептивното однесување на жените во недоволно развиените селски краишта на Македонија е утврдено дека тие традиционално се однесуваат и во тој поглед. Тие повеќето се чуваат од забременување и тоа во 70,6% додека употребата на современи средства за контрацепција се вистинска реткост. Имено, само 8,1% од анкетираниите жени (409) ги употребуваат. Причината за нивната неупотреба лежи во нивното незнаење за контрацепцијата (37,6%) и во стравот дека тие се

230 За малата информираност на фертилните жени во 1970 г. на селс во Македонија по се изгледа е виновна грешката при самото анкетање. Се смета дека тие во своите одговори за информираноста не ги зеле предвид и традиционалните начини за заштита од забременувањето, што било случај во сите други подрачја на Југославија. Заради тоа при разгледувањето на големиот пораст на информираноста во 1976 г. тоа треба да се земе предвид. Да се види: Гордана Тодоровиќ: Идеални и жељени број деца у породици. Становништво, 1971, број 3-4; Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији, ИДН, ЦДИ.-. Београд, 1980.

231 Прашањето за информираноста посебно се анализираше во знаењат за начините за чување од бременост и посебно за знаењата за средствата контрацепција. Статистички значителна разлика е најдена само за знаењат за средствата со низок интензитет на врската. Хи-квадрат на ниво од 0,0 е 7,82, а на ниво од 0,01 изнесува 11,34. Пресметаниот од табелата изнесува 9,27, а коефициентот на контингенцијата 0,14.

штетни за здравјето) (32,3%).

Испитувањето на контрацептивно однесување кај градските жени, 7 години подоцна, укажува, пак, дека тие во 74,0% се чуваат од забременување, а 49,0% од нив употребуваат контрацептивни средства, (во моментот на анкетањето). Најмногу од нив не ги користат поради тоа што сметаат дека се штетни за здравјето (59,0%), а 6,2 од нив не знаат за контрацептивните средства.

Споредувајќи ги податоците од двете понови истражувања со претходните утврдуваме дека во поглед на заштитата од забременување не забележуваме напредок, туку дури назадување. Така, во 1970 година средства за контрацепција користеле 42,3% фертилни жени (35,2% на село и 49,9% во градот) а во 1976 година 66,8% фертилни жени.

Иако може да се забележи на евентуалната коректност на споредливоста на податоците на "целосната" објективност на одговорите на анкетираниите, сепак податоците укажуваат на доминантното традиционално сфаќање и употреба на традиционалните начини за заштита од несакано забременување. Ако порано биле прифаќани современите средства за контрацепција во поголема мера, тогаш враќањето кон традиционалните методи зборува и за другите проблеми во врска со употребата на контрацепцијата, а еден од нив е проширеното сфаќање дека тие се штетни за здравјето на жените (32,3% селски и 59,0% градски жени). Втората по ред, иако многу помала по обем, е причината дека мажот не дозволува жената да користи контрацептивни средства (3,9% градски и 7,8% селски жени). Дека се работи за влијанието на традиционалната подреденост на жената на мажот и на тоа подрачје, потврдува податокот дека жените во многу помала мера не ги употребуваат контрацептивните поради религиозните забрани (0,49% кај селски и

0,41%) кај градски жени).

Што се однесува пак до семејните односи, тие влијаат врз контрацептивното однесување на анкетираниите жени. Така, кај селските жени во стопански недоволно развиени краишта во Македонија, и покрај општото традиционално контрацептивно однесување, постојат разлики со оглед на одделни индикатори за традиционалните односи.

Брачните парови кои што не очекуваат помош од своите деца во старост или во некоја друга незгода, во најголема мера водат сметка за планирањето на потомството. Во групата "не се чуваат од забременување", тие учествуваат со 1,7%, додека кај брачните парови кои очекуваат помош процентот е повисок.

Поделбата на трудот според полот во семејството имала определено влијание врз прокреативно однесување на брачните парови. Во семејството каде што домашните работи се строго поделени на "машки" и "женски" постои разлика во поглед на примената на заштита од несакана бременост. Тие во помала мера се заштитуваат (без оглед на начинот или средството) од брачните парови кај кои домашните работи не се строго поделени според полот, или пак се поделени само донекаде.

Слична е состојбата и кога се проверува влијанието на ставот на брачните парови за тоа, дали е голема срамота мажот да работи во куќата. Брачните парови што сметаат дека е тоа голема срамота во помала мера се чуваат од забременување одошто другите.

Грижата за одржувањето на куќата е исто така индикатор кој укажува на традиционалната поделба на трудот во семејството. Брачните парови со сфаќање дека грижата за куќата е обврска на жената, помалку водат сметка за заштитата од несакано забременување од брачните парови во чии семејства за одржувањето на куќата подеднакво се грижат и мажите и жените.

И, најпосле, детерминанта која врши најголемо влијание врз прокреативното однесување на брачните парови на анкетираното подрачје: донесувањето на одлуки во врска со воспитувањето и школувањето на децата. Имено, заедничкото донесување на овие одлуки, по сè изгледа, укажува и на рамноправното одлучување во врска со планирањето на детноста во семејството. Брачните парови кои заеднички ги донесуваат спомнатите одлуки во поголема мера се одлучуваат и за користење на методи за заштита од несакано забременување на жените.

Разликите меѓу брачните парови кои го планираат семејството, а имаат "современи" ставови и сфаќања и брачните парови кои не ја планираат детноста во семејството со помош на контрацептивни средства, а имаат традиционални ставови и сфаќања и традиционално се однесуваат, се константни, но не се статистички сигнификантни. Сепак, треба да се напомене дека употребата на контрацептивни средства е поголема кај оние брачни парови кои што не се со сосем традиционални ставови и сфаќања.

Брачните парови што сметаат дека е "голема срамота" мажите дома да ги мијат садовите, во помала мера користеле средства за планирање на детноста во семејството од брачните парови за кои миењето садови не е "срамота".

Во семејствата во кои одлуката за школувањето и воспитувањето на децата ја донесува мажот, употребата на контрацептивните средства е трипати помала отколку во семејствата во кои одлуката ја донесуваат заеднички мажот и жената. Несомнено е дека одлучувањето само на мажот е патријархално и традиционално. Но, дали тоа не значи дека жените се потрадиционални во своите однесувања од

мажите? Заклучокот кој може да се изведе од податоците на ова истражување е потврден, но и подложен на нова верификација, бидејќи тоа значи разлика во едукацијата и социјализацијата на женските и машките деца на село, во недоволно стопански развиени краишта на Македонија.

Семејните односи влијаат врз контрацептивното однесување на анкетираните градски жени во Македонија. Тоа се потврдува не преку сите, но преку некои од индикаторите, какви што се: поделбата на работата околу грижата за неа и воспитување на децата меѓу двата родители, (таткото и мајката) на ниво на статистичката значителност на разликите од 0,01 и поделбата на авторитетот во семејството меѓу сопругниците (идните сопругници) и нивните родители околу донесувањето на одлуката во врска со склучувањето на бракот на анкетираните жени на ниво на 0,05. Влијанието се однесува на примената на традиционалните начини на заштита од забременување.

Влијание врз употребата на средствата за контрацепцијата, пак, покажале само индикаторот за донесувањето на одлуката за склучувањето на бракот на анкетираните жени, и тоа на сите нивоа на статистичката значителност на разликите. (Да се видат табелите).

Регулација на раѓањата со абортус

Во сите досега спроведени анкети за фертилното однесување на жените во Македонија беше поставено и прашањето за намерен прекин на бременоста и за причините за таквиот акт. Според добиените податоци, може да се тврди дека најчесто абортусот се користи како метод за планирање на семејството. Од досегашните податоци за презентивните средства за планирање на семејството кои се во голема мера несигурни традиционални методи не зачудува таквата причина, иако абортусот е

помалку проширен емгу селските жени. Така, 78,5% жени од недоволно стопански развиени краишта во Македонија немале извршено абортус. Такви имало 65,3% меѓу градските анкетирани жени. Од тие што извршиле абортус најмногу се оние кои веќе немало намера да раѓаат деца. Меѓу градските жени тие се позастапени отколку кај селските, додека другите причини се доста слични.

Табела 29. Кој одлучил за склучувањето на бракот на анкетираниите градски жени и нивното чување од забременување

Носител на одлуката	Се чува	Не се чува	Вкупно
Самата таа	159	73	232
Заедно со сопругот	155	47	202
Родителите	11	2	13
Брачниот пар заедно со родителите	33	4	37
Вкупно:	358	126	484

$$\chi^2 = 9,57 > 0,05; C=0,14; cc=3$$

$$< 0,01$$

Табела 30. Кој одлучил за склучување на бракот на анектираните градски жени и употребата на контрацептивни средства

Носител на одлуката	Употребува	Не употребува	Вкупно
Самата таа	124	108	232
Заедно со сопругот	82	120	202
Родителите	8	5	13
Брачниот пар заедно со родителите	27	10	37
Вкупно:	241	243	484

$$\chi^2 = 16,74 > 0,01; C=0,18; cc=3;$$

Разликата укажува на постоење на традиционализам кај селските жени, кои поретко се решаваат на абортус. Слична била состојбата и порано. Така, во Македонија во 1970 год., според анкетните податоци, една селска мажена жена имала во просек 0,41 абортус (се работи само за намерните абортуси), во 1976 год. имала 0,58 а во 1983 год. просекот бил 0,33.

Табела 31. Причини за извршувањето на последниот абортус (во %)

П р и ч и н и	Село 1983	Град 1989
Не планира повеќе деца	10,8	23,1
Блиску до последно породување	3,3	3,7
Слабо здравје	1,7	1,0
Лоши односи во бракот	0,0	0,2
Лоши станбени услови	0,2	0,8
Лоши материјални услови	2,2	1,7
Нема кој да ги чува децата	0,0	0,6
Друго и без одговор	3,4	3,6
Нема извршено намерен абортус	78,5	65,3
Вкупно:	(409) 100,0	(484) 100,0

И тука се поставува прашањето, со оглед на нашата појдовна претпоставка за тоа, дали семејните односи, влијаат врз донесувањето на одлуката за примена на абортусот за регулирање на непланираната родност.

Врз основа на податоците за тоа, кој во семејството или брачната заедница донесува одлука за абортус или евентуален абортус, можеме да заклучиме дека градските семејства во Македонија се демократски. Според изјавите на анкетираниите жени, тие во 85,7% случаи заеднички со брачниот другар ја донесуваат одлуката за евентуален

абортус. Постои разлика со оглед на поделбата на трудот во семејството според полот. Жените кои што сами се грижат за снабдувањето на домаќинството со прехранбените артикли во поголем број извршуваат абортуси (особено поради тоа што не планираат повеќе да раѓаат), отколку жените во чии семејства мажите се грижат за снабдувањето на домаќинството. (Види табела 32).

Жените кои сами се грижат за снабдувањето на домаќинството, абортусот го применуваат како начин за регулација на несаканото забременување после завршувањето на раѓањето на планираниот број деца се во значително поголема мера отколку останатите.

Ако снабдувањето на семејството со зема за индикатор на поголема самостојност и рамноправност, тогаш податоците од истражувањето навистина го докажвуваат влијанието на односите во семејството врз планирањето на детноста во семејството.

Табела 32: Поделбата на трудот во семејството и причините за последниот абортус

П р и ч и н и	Снабдувањето на домаќинството			Вкупно
	Само мажи	Повеќето жени	Само жени и повеќето жени	
Не планира повеќе деца	20,5	22,1	34,7	23,7
Други причини	6,3	8,8	17,3	9,5
Нема намерен абортус	73,2	69,1	48,0	66,8
Вкупно:	100,0 (112)	100,0 (285)	100,0 (75)	100,0 (472)

$$\chi^2=15,7 > 0,05; C=0,18; cc=6;$$

Забелешка: Прашањето целосно гласи: "Кој се грижи за снабдувањето во домаќинството (со прехранбени и сл. артикли од продавници)

Ставови на анкетираните жени за детноста во семејството

Ефикасноста на планирањето на семејството се мери пред се преку усогласеноста на планираниот број деца при склучувањето на бракот и фактичкиот број на деца, родени во текот на бракот, доколку постои согласност тогаш можеме да зборуваме за планирана детност со оглед на бројот на децата. Таа некогаш се нарушува поради некои причини или желби, кои брачните другари (жените) не се во состојба да ги планираат ниту контролираат (полот на родените деца на пример).

Во испитувањето за планирање на семејството најчесто се бараат податоци за тоа, каква е проекцијата на брачните другари за бројот на нивните деца, за растојанието меѓу нивните раѓања, колку деца тие би сакале да имаат, доколку би имале услови за нивно одгледување (сакан број деца), колкав број деца тие би можеле да одгледуваат во нивните постоечки материјални услови, колкав број деца е најдобар за еден брак и слично. Степенот на остварувањето на усогласеноста меѓу планираниот и остварениот број на родените деца ја означува ефикасноста во планирањето на детноста во семејството. според истражувачката литература (да се види уводниот дел) таа ретко се остварува, поради што постојат и различни степени во процесот на планирањето на семејството – од потполно планирана детност (по број на деца и растојанието меѓу нивните раѓања) до потполно неконтролирана детност. Во општества, какво што е и нашето, тешко би можеле да зборуваме за потполно планирана детност во секој поглед и бројот на децата и интервалите меѓу нивните раѓања (протогенезичкиот и интергенезичките). Во таа смисла и абортусот се смета за метод на планирање на семејството, бидејќи

тој претставува единствен начин за спречување на раѓањето на дете кое било зачнато несакајќи или пак дете кое било сакано во моментот на концепцијата, а поради промена на животната ситуација на жената престанало да биде сакано.²³³

Разликите меѓу очекуваното и оствареното постојат и веројатно ќе постојат, не само поради тоа што постојат разлики во степенот на остварувањето на планирањето на детноста во семејството, и не само поради тоа што постојат разлики во репродуктивното однесување поради редица објективни и субјективни причини за поголема или помала детност во семејството, туку и поради тоа што зачнувањето и раѓањето на дете веројатно никогаш нема да стане чисто рационален чин кај сите популации и кај сите единки. Оттука и значењето на испитувањето на психолошките фактори за одлуката на личноста: за или против планирањето на семејството, без оглед на социолошките околности.

Малудетното семејство и благосостојбата

Во поглед на благосостојбата на семејството и децата ставот на жените од градските подрачја на Македонија е дека помалиот број деца во семејството претставува можност за подобри услови на нивниот живот и нивниот развој. Дека е тоа така тврдат 76% жени, а дека донекаде е така се сложуваат 12,8% жени, што вкупно значи преку 90% од сите анкетирани градски жени.

Сличен одговор, за поврзаноста меѓу благосостојбата на децата и нивниот број, од анкетираните селски жени, од нив 80% тврдат дека таква поврзаност постои.

²³³ Lieberman, E.Y.: Family Planning Council, Journal of Marriage and the Family, 1968, 30; 303-310.

Потребите на родителите од децата

Од аспект на потребите на родителите од децата, жените сметат дека децата треба материјално да ги помагаат своите родители во 81,5% (да – 33,7%; Донекаде – 8,12%; Зависно од тоа дали им е потребна помош – 39,7%; Не – 17,0%; Нема мислење – 1,6%).

Затоа, во услови кога би биле многу богати, жените би сакале да имаат до 2 деца во 48,6%, три до четири деца во 46,1%, пет и повеќе деца во 3,1%, а да нема дете не би посакала ниту една жена. Ако хипотетичката родност (број деца) во услови на богатство ја споредиме со фактичката родност на жените на испитуваното подрачје ја добиваме следната слика за структурата на семејствата според нивната детност; учеството на семејствата со оглед на бројот на децата и хипотетичкиот број. Под 1. кога жените би биле многу богати и под 2. кога би знаеле дека

Семејствата според бројот на деца та	Фактички Град	број деца Село	Хипотетички		број деца	
			Град ¹	Село	Град ²	Село
Малудетни (1-2)	83,0	39,4	48,6	99,0	53,9	73,9
Среднодетни (3-4)	15,0	30,6	46,1	1,0	40,5	15,6
Многудетни (5 и повеќе деца)	2,0	13,2	3,1	0,0	2,9	0,0

во староста не би имале никакви проблеми и би биле материјално обезбедени и постојано здрави. Кога би ги имале условите под 2 жените од градските подрачја во Македонија би сакале да имаат две деца во повеќе од половина случаи (51,4%), три деца би сакале 33,3% од нив, четири 7,2% и пет и повеќе деца 2,9%. И под такви услови сите жени би сакале да имаат деца. Ниту една не би останала без деца по сопствена желба.

Ставот за "виновникот" за многудетноста во семејството

Некои жени во практика раѓаат многу деца. На прашањето, дали мажите се виновни за тоа некои жени да раѓаат многу деца, градските жени во Македонија сметаат дека токму тие се виновни во 62%, а дека не се тие во 24,6% случаи. дека никој не е виновен за тоа, мислат 4,6% жени и дека така треба да биде сметаат 9,0% жени. Сфаќањата за одговорноста за многудетноста се значајни сами по себе, бидејќи укажуваат на степенот на планирањето и договарањето на брачните другари при нивното репродукциско однесување. Значајни се исто така од аспект на користењето на правото на жените за одлучувањето во врска со планирањето на семејството, како и од аспект на делувањето врз репродуктивното однесување од страна на општеството или државата, кое треба да се насочено ако не и главно кон мажите.²³⁴

Споредувањето на податоците од табелата укажува на големата желба на селските жени од недоволно стопански развиените краишта на Македонија по малудетното семејство под услов, да се многу богати или здрави и материјално обезбедни во староста. Објаснувањето може да лежи во неопходноста за поголем број деца на село во реалните услови на животот, кои се далеку од претпоставените во истражувањето, па таквите одговори укажуваат на безнадежноста за остварување на желбата во постоечките услови, кои што се далеку од хипотетичките и зависноста од децата е пресудна за нивниот поголем број во селското семејство. На неусогласеноста на желбите со потребите

²³⁴ Значајноста на мажите за планирањето на семејството е особено важно во земјите во развој, каде што доминира традиционалното семејство, во кое носителите на одлуките се мажите и на подрачјето какво што е контрацепцијата и воопшто репродуктивното однесување за сметка на нивни мажи. Види: Dr.Nafis Sadik: The State of World Population 1991, UNPFA, United Nation Population Fund, New York, 1991.

укажува и споредувањето на податоците за просечниот фактички, очекуван (сакан во моментот на склучувањето на бракот) и идеален број на деца, фактички очекуван (сакан) и идеален број деца кај анкетираниите жени во Македонија во 1970, 1976, 1983 и 1989-та година.

Споредбата на податоците за фактичкиот, очекуваниот и идеалниот број деца во семејството, од досегашните истражувања пошироко во светот и кај нас, укажува на неколку заклучоци кои можат да се воопштат на ниво на определена правилност, ако не законитост. Како прво, временското следење на појавата ја потврдува тенденцијата на преминувањето на многудетното семејство во малудетно, на што укажуваат податоците за фактичката детност во семејствата, како во градовите така и во селата, иако процесот на село е побавен.²³⁵

Посочената тенденција ја потврдуваат податоците од статистичката евиденција, како и податоците од нашите истражувања, со мала варијација во 1976 година.

Очекуваниот број деца исто така бележи намалување во подолг временски период, со тоа што во 1976 година анкетираниите жени очекувале да родат повеќе деца отколку во 1970 година. Состојбата е речиси еднаква во селото и во градот.²³⁶

235 Се работи за процесот на социјалната адаптација на намалувањето на родноста кон современиот начин на живеење и усвојување на нови лично и општествено, прифатливи норми за детноста во семејството, согласни на новите потреби на семејството и прилагодени на новите услови на организација на општеството на семејството и поединците во него. Види: Бойко, ВВ. Малолетнајсемеја, оп.цит. стр.15

236. Таквата појава е присутна само во Македонија и Косово. Инаку сите други републики на бившата Југославија и во 1976 година бележат намалување на просечниот број на очекувани деца. Да се види: Фертилитет становништва и планирање породице у Југославији, ИНИ, ШДИ, Београд, 1980, оп.цит.

Идеалниот број деца бележи големо намалување од 1970 до 1989 година. Малата варијација нагоре во 1976 година завршува со намалувањето за повеќе од едно дете просечно во 1983 односно 1989 година (Да се види табелата 34).

Табела 34: Фактичка, очекувана и идеална просечна детност на анкетираниите жени

Година на истражување	Д е т н о с т								
	Ф а к т и ч к а			О ч е к у в а н а			И д е а л н а		
	Вкупна	Град	Село	Вкупна	Град	Село	Вкупна	Град	Село
+970	2,73	2,45	3,44	2,51	2,26	2,75	2,72	2,50	2,90
1976	2,78	2,30	3,40	2,80	2,50	3,30	2,74	2,57	2,90
1983		2,59	2,59			2,30			1,80
1989		2,03				2,16		2,35	

Извор: Анкета 1970, Анкета 1976, Прашалник 1983 и Прашалник 1989

Забелешка: Пресметката на просекот е донекаде непрецизна, бидејќи не ги зема предвид фреквенциите кои се однесуваат на немерливи одговори, какви што се на пример: очекуваниот број деца е "толку колку што ќе се родат" и сл. Тие се мошне ретки, така што разликата во пресметката е мошне мала (се забележува во третата децимала).

Второ: Споредувајќи ги податоците за просечниот фактички со саканиот и идеалниот број деца во семејството, утврдуваме дека се потврдува законитоста според која во понапредните, економски и културно поразвиените општества, ставот за идеалниот број деца во семејството претставува модел за детноста во семејството кон кој тежнеат брачните парови во нивното репродуктивно однесување. Така, идеалниот број деца претставува фактор кој мотивира за планирање на семејството и

така влијае врз разликите меѓу фактичкиот, планираниот (очекуваниот, саканиот)²³⁷ и идеалниот број деца всушност тој претставува мерило за степенот на ефикасноста на методите за планирање и регулација на детноста во семејството.

Истовремено, податоците од нашите истражувања укажуваат на разлики во ставовите кон детноста во семејството и нивната фактичка детност меѓу селското и градското население.

Во 1970 година градските жени во Македонија имале малку повисока фактичка родност од предвидената и помала од идеалната. Веќе 6 години подоцна, како и во 1989 година тие родиле помалку деца отколку што посакувале да ги родат во време на склучувањето на нивниот брак. Дури родиле помалку деца од бројот на деца кој што го сметале за идеален (најдобар) за еден брак.

Кај анкетираниите жени од селските подрачја на Македонија состојбата е обратна. Нивната фактичка родност е повисока и од родноста искажана како сакана во време на нивното склучување на бракот, исто так и од родноста која тие ја сметале за идеална за едно семејство (табела 35

Овие разлики се во согласност со општите претпоставки и очекувања за помал степен на планирање на семејството и помала ефикасност на користените начини и методи, како и со претходните заклучоци. Поголемата разлика во податоците од истражувањето од 1983-та година може да се објасни со фактот што податоците не се однесуваат на селското население воопшто, туку на стопански недоволно

²³⁷ Прашањето за саканиот број деца во истражувањата во 1970-та година не беше поставено сосема еднакво. Во анкетата 1970 поставено е директно прашање за тоа колку деца анкетираната жена сака да има во незиниот брак, а во Анкета 1976, колку деца анкетираната жена предвидува да има во текот на бракот, што доведува до мала непрецизност. Во двете истражувања за селското во 1983 и градското во 1989 година прашањето е поставено еднакво, како: "Колку деца сакате да имате кога го склучивте бракот?"

развиените подрачја на Македонија.

Трето, општо можеме да заклучиме дека во ниедна средина во македонија не можеме да зборуваме за неконтролирана родност, барем што се однесува до ставовите на анкетираниите жени.

Табела 35: Односите меѓу фактичкиот и планираниот и фактичкиот и идеалниот број деца во семејството кај анкетираниите жени во фертилниот период според место на живеење

Година на испитување	Град		Село	
	Фактички -планира	Фактички -идеален	Фактички -планиран	Фактички -идеален
1970	+ 0,17	- 0,05	+ 0,69	+ 6,54
1976	- 0,20	- 0,27	- 0,10	+ 0,44
1989	- 0,13	- 0,32	+ 0,29	+ 0,79

Ако досегашниве податоци за фактичкиот, саканиот и идеалниот број деца во семејството го дополниме со податоците на анкетираниите жени за ставот, дали жените треба да раѓаат толку деца колку што можат, ќе добиеме уште еден показател за тоа дали жените се или не се за контрола и планирање на детноста во семејството.

Ако пак контролата на раѓањето ја врзуваме за материјалната основа, тогаш податокот за тоа колку деца анкетираниите жени би сакале да имаат доколку би биле многу богати, ќе ни укаже на значајноста на материјалните фактори за контрола и планирањето на детноста во семејството.

Ставот на анкетираниите жени за контрола на раѓањето е недвосмислен. во 1978 година 77,9% жени се изјасниле против тоа жените да раѓаат толку деца колку што можат. Само 9,6% жени се изјасниле

за неконтролираното раѓање.²³⁸

Градските жени се подецидни во своите ставови од селските. Помал е бројот на оние кои немаат мислење, а поголем е бројот и на оние кои што не се за контрола на раѓањата (разликата е статистички значителна). Во подоцнежните истражувања податоците се различни (Да се види табелата).

Табела 35: Ставот на анкетираните жени за тоа дали жените треба да раѓаат толку деца колку што можат (да не се чуваат односно заштитиуваат од забременување)

Година на истражувањето		Не	Нема мислење	Без одговор	Вкупно
1970 Село	4,5	67,2	27,2	1,1	100,0
Град	10,2	70,0	19,3	0,5	100,0
1983 Село	8,0	77,0	14,0	1,0	100,0
1989 Град	3,9	81,6	14,3	0,2	100,0

Колку контролата на раѓањата и планирањето на семејството кај градското население во Македонија е последица на материјалните фактори, а колку на низа други што се наведуваат, ни покажува одговорот на анкетираните жени за хипотетичкиот број на децата што тие би ги родиле доколку би биле многу богати. Тој во просек би изнесувал 2,65 деца по една жена. За разлика од саканиот број деца кој изнесува 2,16 просечно, идеалниот со 2,35 деца просечно (најдобар број деца за еден брак) и фактичкиот број на родени деца, кој изнесува 2,03 тој е поголем за

²³⁸ Во 1976 год. такво прашање не било поставено. во 1983 год. било поставено како: дали треба мажот и жената да се чуваат од забременување? Предвидени одговори беа: Не треба, да, да донекаде, без одговор. Во табелата одговорите се усогласени.

0,47 просечно (за 0,49 од саканиот, за 0,3 од идеалниот и дури за 0,62 од фактичкиот просечен број родени деца). Тие всушност би можеле да одгледаат и поголем број деца (2,12 просечно) без тоа да преставува економски товар за семејството во сегашните услови. Наведените податоци укажуваат на значајноста на материјалната основа за бројот на раѓањата, кој би бил поголем доколку би постоела подобра материјална ситуација на семејствата на анкетираниите жени. Но, укажува и на влијанието на други фактори кои всушност влијаеле врз помалиот број фактички раѓања од можните во истите материјални услови. Ставовите на анкетираниите градски жени претставуваат значаен податок за популационата политика и програмите за планирањето на семејството.

Семејните односи и идеалниот, саканиот и фактичкиот број деца

При склучувањето на бракот, брчните парови прават проекција за нивната детност во бракот, за бројто на децата и растојанието меѓу нивните раѓања. Во истражувањето за градското население анкетираниите жени во најголем дел се определиле за 2 или 3 деца, со зголемување на концентрацијата на определбите за 2 деца. За разлика од поранешните истражувања. Врз ставот за саканиот број деца при склучувањето на бракот (за 2 деца се определиле 74,5% од жените) влијаело сфаќањето за детноста во семејството. Традиционалното или современото сфаќање, мерено преку ставот за рамноправноста на жените со мажите, укажува дека кај градските жени доминира современо сфаќање, но разлики во врска со бројот на децата постојат и тие се статистички значителни ($\chi^2 > 0,01$; $C=0,32$).

Влијанеито на традиционализмот се манифестира и преку другите индикатори: поделбата на трудот според полот ($\chi^2 > 0,05$; $C=0,24$), поделбата на трудот меѓу родителите, во врска со негата и воспитувањето на нивните деца ($\chi^2 > 0,01$; $C=0,38$).

Влијанеито на видот на сфаќањето се манифестира и при фактичкиот број родени деца во бракот.

Идеален број деца во семејството за мнозинството анкетирани жени претставува 2 деца (63,6%) иако 15,5% се определиле за три деца, како најдобра детност за еден брак. Влијанеито на традицијата постои и се манифестира преку индикаторот за поделбата на трудот меѓу родителите (таткото и мајката) во врска со снабдувањето на домаќинството со прехранбените артикли ($\chi^2 > 0,05$; $C=0,29$)

Идеалниот број деца се разликува и во врска со зависноста од тоа кој во семејството донесува одлуки. Поголем број на деца е карактеристичен за жени за чиј брак одлучиле нивните родители.

Врз основа на поголем дел индикатори за семејните односи кај испитуваните жени можеме да заклучиме дека традиционализмот во односите се манифестира и во традиционалниот однос кон репродукцијата, конкретно кон детноста во семејството, како фактичката така и идеалната и саканата. Со оглед на тоа може да се претпостави и движењето на идната детност во семејството.

Општествениот статус на жената и планирањето на семејството

Досега ги анализиравме податоците за семејната положба на жената и нејзиното влијание врз репродуктивното однесување и планирањето на семејството. Утврдивме, преку неколку индикатори, дека семејната положба на жената статистички значително влијае врз планирањето на семејството.

Семејната положба на жената ја одразува севкупноста на односите на жената во семејството, а општествената положба на жената, аналогно на тоа, ја одразува севкупноста на односите, врските и улогите на жената во општеството. двата статуси можат, но не мораат, да се исклучуваат. Сепак тие се разликуваат со оглед на вредностите кои што доминираат во определено општество. Така, во традиционалното општество повисоко е вреднуван традиционалниот семеен статус на женаа. Нејзината улога како домаќинка и мајка е високо вреднувана, а согласно со тоа и нејзината репродуктивна функција која својата реализација ја постигнува со високата детност.

Ако се навратиме на основните социолошки поими во врска со општествената структура, вертикалната (па и хоризонталната) општествена подвижност, можеме и проблемот на планирањето на семејството да го ставиме во функционална поврзаност со нив, особено со општествената подвижност и да го сметаме како фактор кој влијае врз процесите на општествената подвижност.²³⁹

239. Врз основа на факторите на вертикалната општествена подвижност "Липсетова општа дефиниција за општествената подвижност како "процес" во кој поединците се поместуваат од еден општествен слој кон друг итн., како и Барбер, кој на проблемот на општествената подвижност гледа како на процес во кој поединците и нивните семејства, па дури и цели општествени групи се движат од една кон друга улога, од една кон друга општествена положба, поради тоа што нешто создале, постигнале и поради случаен сплет на околности. Lipset, S. M-Bendix.: Social Mobility in Industrial Society, Berkley, 1963, p.6, Barber, B: Social Stratification: A Comparative Analysis of Structure and Process, Hartcourt Brace and Company, New York, 1967, p.356.

Тргнувајќи од семејството како канал на општествената подвижност мораме да споменеме дека тоа како најстара и мултифункционална општествена група имало и се уште има големо значење за општествената подвижност. Пред сè, семејството ги формира аспирациите на децата во поглед на нивната иднина. Низа испитувања покажале дека повисоките аспирации со кои индивидуумите се здобиваат во процесот на нивната примарна социјализација во семејството имаат вонредно големо значење за нивната нагорна општествена подвижност. Во врска со тоа е и сознанието дека одлуката за определена образовна односно професионална ориентација во најголем број случаи на еден или друг начин, ја носи семејството а не поединецот.²⁴⁰

Оттука и поврзувањето на општествената подвижност и планирањето на семејството. Доколку во семејството се детерминираат аспирациите за иднината на децата, тоа е тесно поврзано и со аспирациите на женските деца во врска со нивната идна улога. Сакајќи да се ориентираат кон постигнување на нивните цели на личен план, нивната активност од раната возраст се насочува кон нивната реализација преку познатите и универзални канали на општествената подвижност, образованието и занимањето на самите нив, или пак преку бракот, каде што успехот се постигнува преку таканаречената пасивна едукација и професионализација преку занимањето и образованието на брачниот другар (госпоѓа судика). Разликата е во тоа што постигнувањето на општествениот статус во првиот случај е обично на сметка на

240. Аргумент за таквото размислување ни се нуди и во воведниот дел на трудот споменатата "општествена капиларност" која е поврзана со можностите за вертикалната општествена подвижност и подобрување на општествениот статус. За тоа, исто така, дава основа Сорокин, за поврзувањето на општествената положба со родноста на селението. Тој наведува три основни фактори на вертикалната општествена подвижност: различниот фертилитет на општествените класи, поголема надареност на некои лица од нивните родители и секоја промена во културната основа или во средината на човекот, која тој самиот ја предизвикува доведува и до промени во општествената положба на определеното население.

мајчинството, што во вториот случај не мора да биде и најчесто не е. Последица на тоа е родноста и планирањето на семејството, што беше опишано и во претходниот дел, при анализа на стаистичките податоци за просечниот број деца со оглед на занимањето и образованието на жените и нивната активност и вработеност.

Без оглед на тоа на кој начин се постигнува, општествениот статус е синтетички показател за положба на поединецот во општеството, мерен најчесто преку индикаторите: образование, занимање, доход, општествен углед и слично. Во демографијата е познато влијанието на образованието врз родноста на населението, дури се мисли дека тоа е еден од примарните фактори за намалувањето на родноста и за прифаќање на планирањето на семејството. Ние сметаме дека тоа е така, особено во традиционалните општества, во кои разликите според полот се уште се големи и каде што постои диспропорција во образованието меѓу мажите и жените. во модерните развиени општества образованието губи на своето значење, бидејќи и учестото на жените во општествените дејности е рамноправно, а се работи и за општо прифаќање на ниската родност и за планирање на семејството, веќе подолг временски период (земјите со завршена демографска транзиција). Исто така сметаме дека образованието ја има таа функција, доколку служи за канал на општествената подвижност, ако е во функција на промена на општествената улога на жената, односно во функција на промена на нејзиниот општествен статус. На тој начин, социолошки гледано, дури и промената на статусот на жената има влијание врз нејзината родност и планирањето на семејството. Поедини елементи на статусот и нивното постигнување се во функција на унапредување на општествената положба на жената, чија последица се силните рефлексии и врз нејзината семејна положба.

Ако родноста и планирањето на семејството го поврземе со вршењето на занимањето доаѓаме до речиси еднакви заклучоци како и кај образованието. При класификацијата на занимањата е земено предвид занимањето на самата жена, но доколку таа не е активна, или не го врши занимањето, тогаш во класификацијата е ставена според занимањето на брачниот другар. Кога жените својот општествен статус го обезбедуваат самите, тие имаат пониска родност отколку кога тие статусот го обезбедуваат преку сопругот. Во таа смисла, сметаме дека е потребно при испитувањето на родноста и планирањето на семејството демографскиот пристап да се замени со социолошкиот, а посебните социо-економски карактеристики на жените како елементи на општествената положба, и како такви да се поврзат со општествената подвижност. Тие имаат улога на канали на општествената подвижност и како такви имаат особено значење за желбата за промена на општествена улога и положба на жената. Досега се покажа и служи како аргумент за определена правилност при заклучување, појавата дека вршењето на секоја друга улога на жената е на сметка на мајчинската. Тоа е особено присутно кога општеството не е во состојба да и помогне на жената и на нејзиното семејство полесно и поедноставно да ги надмине тешкотиите при вршењето на нејзините вековни функции во семејството – грижа и нега на децата и домаќинските работи.

Анкетните податоци за образованието на жените во 1970 и 1989 година и планирањето на семејството ја докажаа оваа врска.

Така повисоко образованите жени имаат помал број деца од оној што го сметаат за идеален, или дури од оној што го планирале при склучувањето на бракот.

Ако ги споредиме податоците за фактичкиот, идеалниот и саканиот број деца кај градските жени во 1970 и 1980 година (располагам со споредливи податоци за нив и ги користиме за илустрација) го

забележуваме следното: во временскиот период од скоро 20 години нема значителни разлики во идеалниот број деца според образованието на жените. Мали разлики постојат кај жените без образование, со тоа што во 1989 год. просечниот број (идеален) деца е нешто поголем, а кај жените со факултет (високо) образование е нешто помал.

Што се однесува до саканиот број на деца при склучувањето на брак тој е исто така во просек повисок кај жените без образование (во 1989 година) и понизок кај високо образованите жени. Инаку се гледа тенденција на намалување на просекот до под две деца.

Најголеми промени сепак се случиле во фактичкиот просечен број деца, каде што при сите образовни групи се бележи намалување на просечниот број деца. (да се види табелата 36 и 37).

Кога се зборува за планирањето на семејството, треба да се земе предвид образованието на жените и нивното вработување за зголемување на семејниот буџет, значи од материјална потреба или поради "професионална" кариера. Имено, според истражувањето на вработените жени во неколку работни организации во Македонија се дојде до податокот дека пониско образованите жени немаат желба да продолжат со нивното дообразување, немаат аспирации за напредување и би останале дома ако нивниот сопруг би добивал надомест за тоа. Прашани за нивниот однос спрема раѓањето на деца и нивниот број, тие би биле спремни да останат дома и да гледаат деца под претходните услови. Жените со средно и повисоко образование немаат такви аспирации, туку напротив тие би работеле без оглед на бенефициите што би го добивале преку нивните мажи.²⁴¹

241. Истражувањето е спроведено во Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, а се однесува на општествената ангажираност на жените во претпријатијата и причините зошто тие повеќе се или не се ангажираат. Конкретниот заклучок се однесува на жените вработени во претежно женското претпријатие "Отекс" од Охрид. Види: Амалија Јованови Општествената грижа за семејството и општествено-политичката и самоуправ ангажираност на вработените жени во "Отекс". ИСППИ, Скопје, 1986 год. Според Хофман, единствен начин вработувањето да има влијание врз намалу-

Овој факт треба да се земе предвид при формулирањето на ефикасната популациона политика и при донесувањето на програмите за планирање на семејството. Спремноста на жените со пониско образование, вработени поради материјалната нужда, да останат дома и да се посветат на мајчинството, претставува основа за објаснување на определени сегашни состојби и за можностите на решавањето на социјалните и демографските проблеми. Во таков случај својот општествен статус жените би го стекнувале преку статусот на нивните мажи.²⁴²

вањето на фертилноста (ако тоа не е причина за намалената фертилност) ако задоволството со работата претставува компензација за изгубеното задоволство врзано со мајчинството.

242. Фридман зборува за инверзното влијание на образованието врз фертилитетот на жените. Тој го поставува прашањето, дали жените помалку раѓаат затоа што сакаат да се вработат или пак помалку раѓаат затоа што се образовани или веќе вработени. *Friedmann: Sociology of Human fertility... op.cit.*

Табела 36: Образованието на анкетираните градски жени во 1970 год.
и идеалниот, саканиот и фактичкиот просечен број деца

Образование	Идеален	Сакан	Фактички
Без школска подготовка	2,64	2,58	3,42
1-3 Одделенија основно училиште	2,71	3,00	3,14
4 одделенија основно училиште	2,57	2,29	2,51
5-7 Одделенија	2,46	2,46	2,46
Основно училиште	2,52	2,06	1,78
Училиште за КВ работници	2,25	2,00	1,92
Гимназија	2,32	2,09	1,59
Средно стручно училиште	2,40	2,17	1,62
Виша школа	2,08	2,00	1,62
Високо образование	2,08	2,14	1,71
Вкупно	2,50	2,26	2,25

Забелешка: Класификацијата на образованието е детална, особено до завршено основно образование. Над средно образование се работи за мали броеви, заради што можат да се земат со резерва. Фактичкиот број се однесува на живородените деца, а не на децата во време на анкетањето.

Табела 37: Образованието на анкетираните градски жени во 1989 год.
и идеалниот, саканиот и фактичкиот број деца

Образование	Идеален	Сакан	Фактички
Без образование	2,90	3,10	2,80
Незавршено 8-годишно	2,69	2,36	2,72
Завршено 8-годишно	2,31	2,02	2,14
Училиште за КВ работници	2,25	2,60	2,00
Завршено средно училиште	2,19	1,98	1,74
Виша школа	2,12	2,12	1,67
Факултет и друго високо	2,10	1,84	1,39
Вкупно:	2,24	2,06	1,90

ЕТНИЧКА И КОНФЕСИОНАЛНА ПРИПАДНОСТ НА ЖЕНИТЕ И ПЛАНИРАЊЕТО НА ДЕТНОСТА ВО СЕМЕЈСТВОТО

Податоците за родноста во Македонија покажуваат разлики, ако се разгледуваат по етничката припадност на жените. Постои утврдено мислење дека разликите се последица на дејствувањето на различни социо-економски фактори кои произлегуваат од различните социо-економски услови на живеење на различни етнички групи население во Македонија, особено што се однесува до карактеристиките на женското население.²⁴³ Ние, пак, сметаме дека, врз основа на податоците од истражувањата во Македонија од понов датум, во слични општи економски услови, на пример во рамките на една општина, семејствата од различни етнички групи различно се однесуваат кон репродукцијата и не само тоа, туку различен е и нивниот однос кон користењето на општествените институции, кои претставуват основни канали за лична и општествена промоција на личноста, како на пример, образование, вработување и сл, и тоа особено за женското население. Оттука и разликите на социо-економските карактеристики кај женското население, кои според демографската емпириска литература, се окарактеризирани главно како основни за различната родност на населението.

Авторот на овој труд смета дека посоченото е всушност последица на различното сфаќање на положбата на семеј-

243 Сентиќ др Милица: Утицај народности и религије на фертилитет становништва Југославије, - Становништво, Број 3-4, 1971, стр.278. Не се одрекува влијанието на културните разлики, особено се подвлекуваат значењето на културно-образовните карактеристики на жените, менталитетот и слично, што ја формира националноста. Авторот останува со констатацијата дека тие треба дури натаму да се испитуваат и да се утврдат релациите на влијанието.

ството во општеството, различните обичаи на однесување и различното гледање на положбата и улогата на жената во општеството и семејството на различните култури на кои им припаѓаат различните етнички групи во Македонија. Исто така утврди, врз основа на претходно анализираните податоци, дека постои дихотомната поделба на родноста во Македонија, на висока и ниска родност и покрај 25 различни етнички групи население. Ниската родност е присутна речиси кај сите групи освен кај оние етнички групи чии припадници се претежно од исламската вероисповед. Тоа не наведува на размислување за констатацијата на светско ниво, со која се тврди дека населението од исламската вероисповед е родно повисоко, без оглед на различната етничка припадност.²⁴⁴

Заради тоа сметаме дека при истражувањето на родноста и планирањето на семејството треба поголемо внимание да се обрне на влијанието на факторите на културата и нивното влијание да се оддели од социо-економските фактори и, по можност, да се измери нивното одделно влијание. Секако дека таквата претпоставка бара нов пристап и нов инструмент, изработен посебно за таквата цел, што во овој труд не е можно, но во рамките на нашите можности со постоечките податоци сакаме да дадеме барем аргумент за потребата од едно такво истражување.

244 Dudley Kirk: *Factors Affecting Moslem Natality/ Family Planning and Population Programmes; A review of World Developments*, -Chicago, 1967, p. 561

Етничката припадност на жените и идеалниот, саканиот
и фактичкиот број деца во семејството

Преку просечните броеви на децата во семејствата на анкетираниите градски жени во Македонија од различни етнички групи можеме да утврдиме дека жените Албанки детноста во семејството повисоко ја вреднуваат од другите жени. Кај сите идеалната детност во семејството е повисока од саканата и фактичката. Најголема усогласеност постои кај жените од албанската припадност (разликата меѓу просечниот идеален и просечниот фактички број деца изнесува 0,10, а меѓу саканиот и фактичкиот е уште помала и изнесува 0,08), така што за нив навистина би можело да се каже дека ја планираат детноста во своето семејство барем што се однесува до бројот на децата. Овој заклучок сепак ќе треба да се прифати со резерва, бидејќи се работи за мал број анкетирани жени од албанската етничка припадност (45), иако треба да се има на ум дека анкетираниите се градски жени. Од податоците за просечниот број деца може да се утврди дека кај нив сепак се работи за повисоко вреднување на деца во семејството, по сите основи: идеалниот, саканиот и фактичкиот број, а тоа го потврдува и нивниот став кон бројот на децата кои што би можеле да ги одгледуваат во семејството, без тие да претставуваат економски товар за самото семејство. Тој број за нив е 2,65 деца во просек (Табела 38).

Најголема разлика меѓу идеалниот и фактичкиот број на родени деца постои кај Македонките и изнесува 0,33, а меѓу саканиот и фактичкиот број за 0,18 деца во просек. Се работи за расчекор меѓу желбите за соодветен број сакани

деца и реалноста, а согласно на тоа редукцијата на раѓањата е најприсутна кај оваа група жени. Адекватно на тоа е и изјаснувањето за најголем можен број деца кои што би можеле да ги одгледуваат во нивното семејство во сегашниве услови, без тие да претставуваат економски товар за семејството. Тој е помал од идеалниот (кај Албанките е поголем) и речиси е еднаков со саканиот број деца. Треба да обрнеме внимание и на тоа дека веројатно се работи за разлики во сфаќањето за тоа, што е или не е економски товар за семејството, согласно на потребите и желбите на анкетираниите жени во врска со личниот стандард и со стандардот за децата и за квалитетот на живеење на семејството.

Посочените разлики, иако не сосем сигурни заради ограниченоста на истражувањето (мал број жени од другите етнички групи освен македонската, само градски жени итн.) заслужуваат продолжување на истражувањата за родноста и планирањето на семејството на различни етнички групи и барање сигурен показател за разликите во родноста меѓу нив.²⁴⁵

245 Со изучувањето на развојот на населението на поедините националности во Југославија и Македонија се докажува дека демографските карактеристики на поедините етнички групи се условени пред се со разликите што постојат меѓу нив во поглед на степенот на општествениот и економскиот развој, образовното ниво, како и некои други општи и специфични услови, како на пример: стварната положба на жената во семејството и општеството, согледување на сопругниците за тоа во која мера стандардот на семејството зависи од неговата големина, односно кои се нивните обврски кон воспитувањето на децата, просторната и социјалната подвижност на севкупното население, формирањето на ставот кон планирањето на семејството, ширењето на знаењата за можностите за контрола на раѓањата, влијанието на смртноста врз родноста на населението и обратно, влијанието на религијата и традицијата итн. Самата припадност кон определена етничка група не се смета како особено значајна за демографските карактеристики, особено

Табела 38: Детноста во семејството според етничката припадност на анкетираниите градски жени

Етничка припадност	Б р о ј д е т а				Жени број
	Идеален	Сакан	Фактички	Најголем можен	
Македонска	2,23	2,08	1,90	2,06	377
Албанска	2,62	2,60	2,52	2,65	45
Друга	2,42	2,17	2,26	2,10	62

Тргнуваме од констатацијата, која сеуште не е доволно испитана за сигурни заклучоци, дека жените од албанската етничка припадност живеат според правилата на обичајното право, во патријархален и патрилокален општествен микросистем, кој отстапува од глобалниот општествен систем, особено во врска со женското население. Основната нишка на општественото живеење на жената е таткото, односно мажот или во нивно отсуство машкиот член на семејството кој се грижи за нејзината заштита. Нејзиното слободно движење е строго ограничено.

во врска со фертилитетот. Се покажува дури дека припадниците на различни етнички групи послично демографски се однесуваат на истото подрачје отколку припадниците на истите групи но на различно географско подрачје. На пример: Разликите во наталитетот меѓу Црногорците на Косово и Црногорците во Војводина се поголеми отколку разликите меѓу Црногорците и Унгарците во Војводина. Види: Демографска кретања и карактеристики становништва Југославије према националној припадности, група автори, ЦДИ, ИДН, Београд.

Социјалната, културната и религиозната традиција имаат силно влијание врз репродуктивната улога на жените. За исполнување на таквата улога девојките рано, веќе после пубертетот се ветуваат и се вклопуваат во високофертилен образец на живеење. Зацврстувањето на позицијата на невестата во куќата на мажот се врши преку раѓање на едно или повеќе машки деца.²⁴⁶

Работата на жената во таква култура е ограничена на работа во рамките на домаќинството, така што таа има целосна одговорност за домаќинските, често и полските работи. Но, нејзината работа се смета како разбирлива сама по себе, таа не е наградувана и не само што нејзиното учество во економијата е невреднувано туку и нејзиниот општествен статус е класифициран како "издржуван" (зависен) од семејството.²⁴⁷

Оттука, сметаме дека културниот образец на живеење влијае врз родноста и ставовите за големината на семејството кај различни етнички групи. Ломовите на преминот кај таквите култури се побавни и подолготрајни. Оттука и нашата претпоставка, поткрепена со претходните статистички податоци за родноста според етничките карактеристики. Оттука е веројатно и разликата за идеалниот број деца кај Албанците, кој е задолжително помал од другите етнички групи (кои учествуваа во испитувањето). Ставот за идеалниот и очекуваниот број деца е израз на сопствената желба, што значи дека постои лична подготвеност за планирањето на пониско ниво на детноста во семејството, доколку

²⁴⁶ Djerdj Rapi: Brak Albanaca na Kosovu. Doktorska disertacija odbraneta vo Priština, 1986 /neobjaveno/

²⁴⁷ Thomas R. Ford, Gordon F. De Jong: Social Demography, Prentice-Hall, Inc., 1970, p. 212 /Religious Institutions/.

за тоа би постоеле објективни услови. Затоа, при изработката на мерките на популационата политика или на програмите за планирање на семејството треба да се зема предвид овој факт.

Религијата и планирањето на детноста во семејството

Многу научници од општествените науки се сложуваат дека религијата е една од највлијателните институции во општеството и дека религиозноста како социјална карактеристика има големо значење за диференцијацијата на човековото однесување. Социолозите се интересираат за влијанието на религијата на широк дијапазон на човечкото однесување, вклучувајќи го и демографското во поширока и репродуктивното во потесна смисла на зборот.

Иако не постои унифициран теоретски систем на подрачјето на социологија на религијата, кој би можел да послужи за основа за дедуктивни генерализации во врска со односот меѓу религијата и демографскиот систем, постојат низа општи рамки кои би можеле, повеќе или помалку, да послужат за евентуалните социјално-демографски испитувања.

Демографското однесување на различни религиозни групи население било често предмет на испитување, особено односот кон детноста во семејството и степенот на планирањето на семејството како и нивната наклонетост кон планирањето, како и односот кон големината на семејството. Од религиозните групи најчесто биле испитувани и споредувани ставовите на двете основни групи: римокатолиците и протестантите во САД, поради нивната застапеност во американското население, и поради познатата доктрина на римо-католичката црква кон планирањето на семејството и контролата на раѓањето²⁴⁸. Она што нас не интересира е, дали воопшто во различни религии постои посебен приод или третман на проблемите на раѓањето вон од општиот религиски морален императив: да бидеш плоден и да се размножуваш-толку присутен во римо-католичката црква, што таа употребата на поефикасни контрацептивни средства (освен природните начини) ги смета за неморални. Напротив, протестантските цркви за неморален го сметаат токму "пропустот" да се ограничи бројот на децата и да се продолжи раѓањето на деца без да се има можности за задоволување на духовните и физичките потреби на децата.²⁴⁹

248 Gerard Lenski: The Religious Factor/A Sociological Study of Religions Impact on Politics, Economics, and Family Life, 1960 Freedman Ronald, Whelpton K.P and A.A. Campbell: Family Planning, Sterility and Population Growth, New York 1959 i Whelpton Campbell, Patterson: Fertility and Family Planning in US, New York, 1966. Двете последни се компаративни и се цел, да се приберат информации за подобрување на прогнозите за бројот на раѓањата во САД.

249 Lenski: The Religious... p.212

Многу автори, особено оние од земјите во развој, го негираат постоењето на посебни забрани на контрацепцијата во другите главни религии. Тие често го негираат влијанието на религијата врз родноста и високиот наталитет го објаснуваат како последица на фаталистичкиот поглед на светот, кој произлегува од религиозниот и како таков е во спротивност со иницијативата и мотивацијата за прифаќање на планирањето на семејството.²⁵⁰

Во нашата литература немаме посебни испитувања во врска со влијанието на религиозноста и посебните религии врз родноста на населението. Религиозноста и религијската припадност се сметале како карактеристики кои го диференцираат демографското однесување, но доминира ставот за примарноста на диференцирањето по основ на социо-економските карактеристики на населението. Причина за тоа е, од една страна потреба за таа варијабла да се организираат посебни истражувања, бидејќи податоците за религиозноста и верската припадност не беа предмет на статистичко прибирање преку пописите на населението. Од друга страна, посебните истражувања за влијанието на религиозноста и вероисповедта врз репродуктивното однесување беа ретки и често во рамките на други комплексни истражувања, каде што тие беа евентуално варијабли на објаснувањето на одделно човечко однесување, а не основен предмет на истражување.²⁵¹

250 Dudley Kirk: Factors Affecting Moslem Natality, p. 561

251 Сентиќ К. и Брезник.: Етничке, религиозне грпе, -Становништво, јули-декембар, 1968, с.160

Гребо, З.: Човјек, раѓање, друштво.-Свјетлост, Сарајево, 1975 Петрич, Н.: Човјековe слободe, раѓање, самоуправање, "Глас Вања Лука, 1985.

Сосема е разбирливо дека воведувањето на прашањата за религиозноста и вероисповедта во пописите на населението ќе овозможи полна апликација на методите на социјалната демографија и социологијата за влијанието на религијата врз демографското однесување, а особено репродуктивно - што е од наш потенцијален интерес.

Допирната точка што нас не интересира е односот меѓу религиозното верување и родноста и планирањето на детноста во семејството, како и прашањето: дали припадноста кон определена вероисповед го детерминира односот кон родноста и планирањето на семејството. Со оглед на тоа што во Македонија постојат главно три конфесии: православна, католичка и исламска, конкретно се работи за утврдување на разликите меѓу трите и нивното влијание врз верниците.

Во врска со тоа и во врска со уводното дефинирање на планирањето на семејството како можност за остварување на автономната слобода на човекот преку правото на слободен избор да донесе одлука за или против планирање на семејството, а во согласност со неговата свест (ослободена свест) за појавата и совеста кон нејзините последици (потомството), ги поставивме следниве претпоставки: религиозните жени поради нивните верувања не можат да бидат рационални ниту во нивното репродуктивно однесување, поради што нивната родност зависи повеќе или помалку од интензитетот на нивните религиозни чувства;

Припадноста кон определена вероисповед делува како фактор на различноста во репродуктивното однесување на

жените, бидејќи различните вероисповеди различно го интерпретираат односот спрема планирањето на детноста во семејството; поради што припадниците на различни вероисповеди различно се однесуваат кон контрацепцијата, регулацијата на родноста и планирањето на семејството. ²⁵²

За проверка на првата претпоставка ќе ни послужат одговорите на прашањето за верската припадност на анкетираниите жени од истражувањето: "Општествената структура на современото македонско општество и дејствувањето на СК", изведено во 1986 година врз основа на случаен примерок, ²⁵³

Религиозноста на жените и нивната родност

Религиозноста влијае врз родноста и планирањето на детноста во семејството. Интензитетот на религиозните чувства кај испитуваните жени се покажува како фактор според кој се разликува бројот на децата кај анкетираниите жени. Жените со интензивни религиозни чувства имаат најголем број деца. Својот однос кон религијата го изразиле со тврдењето "верувам и ги вршам верските обреди". После нив просечниот број деца

²⁵² Во спроведувањето на програмите за планирање на семејството во светот за една од општите бариери се смета религијата. Луѓето од различни вероисповеди различно се однесуваат кон прифаќањето на посебните методи за планирање на семејството, иако во плуралистичките и демократски општества постои слобода на избор на различни методи, така што населението, без оглед на вероисповедта има еднаква можност на избор. Според авторот, исламската, будистичката и коптската вероисповед немаат доктрини директно спротивставени на планирањето на семејството, така што индивидуалните претставници на црковните хиерархии доктрините различно ги интерпретираат. Leona Baumgartner, M.D.: Family Planning around the World in Family Planning and Population Programmes, p. 10.

²⁵³ Со истражувањето се опфатени 2064 (2100 планирани) лица на возраст од 18-70 години, избирани случајно и 264 (280 планирани) намерно бирани лица со определени карактеристики. За нашите потреби издвоен е примерок од мажените жени чиј број изнесува 769 и се обработени според посебна програма за потребите од овој труд. Зависната варијабла е бројот на децата, а независните се низа социолошки варијабли од кои за овој дел се користени

опаѓа паралелно со намалувањето на интензитетот на религиозните чувства. Највисок е кај жените кои се изјасниле како решителни противници на религијата.

Од табела 39 се гледа дека просечниот број на деца се движи од 3,31 кај жените кои веруваат и ги вршат верските обреди: 2,71 кај жените кои веруваат и понекогаш ги вршат верските обреди: 2,70 кај жените кои веруваат но не ги вршат верските обреди; 2,23 кај жените кои не веруваат но понекогаш ги вршат верските обреди; 2,19 кај жените кои не веруваат и не ги вршат верските обреди до 1,97 кај жените кои се решителни противници на религијата.

Според податоците од табелата очигледни се односите кон родноста кога е во прашање религиозноста, не само со оглед на просечниот број туку и во поглед на учеството на жените кај поедини броеви деца. Така жените верници порамномерно се застапени и кај повисоките броеви деца, што не е случај со помалку религиозните, а особено не кај решителните противници на религијата. На силна врска укажува и пресметана статистичка мерка за зависноста меѓу религиозноста и детноста, значителна зависност на ниво од 0,01, како и проверката на хипотезата меѓу трите групи жени. Имено, проверката е направена за жените кои веруваат и тие кои не веруваат, како и за тие кои веруваат и за решителните противници на религијата. Разликите се покажуваат како значителни на трите вообичаени нивоа на статистичката значителност.

религиозноста на анкетираниите жени и нивната припадност кон определена вероисповед, како значајни за родноста и планирањето на семејството. Треба да се напомене дека се работи за социолошко истражување поради што прашањето за бројот на деца не е сосема адекватно во демографска смисла, каде што се прави разлика меѓу живородените деца, бројот на сега живите деца и бројот на сите родени деца. Сметаме дека одговорите на прашањето: Колку деца имате? ги задоволуваат потребите на нашата илустративна анализа.

Табела 39: Односот кон религијата и бројот на децата на анкетираниите жени

Број деца	Односот кон религијата												Вкупно	
	1		2		3		4		5		6			
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1	18	8,4	23	12,8	10	14,5	10	11,0	20	20,0	5	12,8	86	12,5
2	52	24,4	93	52,0	33	47,9	59	67,0	64	64,9	31	79,5	332	48,3
3	69	32,5	31	17,3	12	17,4	13	14,8	8	8,0	2	5,1	135	19,6
4	35	16,4	16	8,9	8	11,6	4	4,5	5	5,0	1	2,6	69	10,0
5	17	8,0	6	3,4	3	4,3	1	1,1	0	0,0	0	0,0	27	3,9
6-12	22	10,3	10	5,6	3	4,3	1	1,2	3	3,0	0	0,0	39	5,7
Вкупно:	213	100,0	179	100,0	69	100,0	88	100,0	100	100,0	39	100,0	688	100,0
$\chi^2 = 46,45 \} 0,01; C=0,25; CC = 25 ;$														
Аритметичка средина	3,62		2,71		2,70		2,23		2,19		1,97			

За тие што веруваат: 3,03;

За тие што не веруваат: 2,17

Решителни противници: 1,97

Забелешка: Прашањето во оригиналот беше поставено како: "Која од следниве реченици најдобро го опишува вашиот однос спрема религијата?" Можните одговори беа:

- 1 - Верувам и ги вршам верските обреди;
- 2 - Верувам и понекогаш ги вршам верските обреди;
- 3 - Верувам но не ги вршам верските обреди;
- 4 - Не верувам но понекогаш ги вршам верските обреди;
- 5 - Не верувам и не ги вршам верските обреди;
- 6 - Сум решителен противник на религијата;

Проверката на хипотезата за разликите меѓу аритметичките средини ја покажува статистички значајната разлика меѓу оние што веруваат и оние што не веруваат, како и меѓу тие што веруваат и тие што се решителни противници на религијата. Нултата хипотеза е отфрлена на ниво на статистичката значителност на разликите од 0,001, за двете споредби.

Анализата на податоците покажува дека верниците воопшто различно репродуктивно се однесуваат од неверниците, што ја потврдува нашата претпоставка за влијанието на религијата врз родноста. Исто така ја потврдува и нашата основна претпоставка за постоењето на слободата и ослободеноста од сите видови влијанија за можноста за слободен избор во севкупното човечко однесување и согласно на тоа во поглед на одлучувањето за потомството.²⁵⁵ Рационалното однесување е карактеристично за жените кои се решителни противници на религијата, а со тоа ја докажуваат својата независност во однесувањето, докажувајќи ја и нивната независност од патријархалниот образец на живеење, кој, пред се, низ религиите ја интернализира субординацијата на жените и редукцијата на нивната улога на репродуктивна, како најзначајна.²⁵⁶

Секако, ваквиот заклучок бара дополнителна верификација со посебни и продлабочени истражувања за таквиот феномен, особено во време кога религијата повторно доби значајно место во општеството.

Вероисповедта и родноста на жените.

Уште порано наведовме дека податоците за родноста на населението, за планирањето на семејството и за регулацијата на раѓањето и во светски рамки и во нашата земја укажуваат на разликите во натај припадниците од различни вероисповеди. Иако во суштина сите во објаснувањето на семејството и односите во него, како и во објаснувањето на значењето на породот, произлегуваат од општите

255 Доближувањето на родноста на католицистите кон протестантките во Америка се толкува со слабеењето на интензитетот на религиозните чувства и намалувањето на стравот од грев, во полза на воспоставување на материјалната рамнотежа во врска со бројот на раѓањата. Види: Whelpton, Campbell, Patterson: Fertility... op.cit.

256 Jogan, Maca: Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma Ljubljana, FSPN, 1990, s.77.

поставки на стариот јудејско-христијански морален императив за плодноста и размножувањето, сепак постојат разлики во изнесувањето на проблемите на репродукцијата и подучувањето на верниците за истата кај различните вероисповед. Така, Римо-католичката црква е сосем експлицитна во ставот за неморалноста на употреба на сите вештачки методи за регулација на раѓањата или прекин на бременоста, со што се толкува повисоката родност кај католиците, во споредба со протестантите.²⁵⁷

Се смета дека православието во суштина не се разликува од католицизмот во врска со репродуктивното однесување. И тоа е против разводи на бракови и контрола на раѓањето, но не толку строго како католицизмот. Постојењето на повеќе цркви и нивното потчинување на државните власти, довело до тоа што тие не обрнале посебно внимание на демографското однесување на нивните верници, со исклучок на грчката праославна црква, која во таа смисла и е слична на римокатоличката, што за нив (верниците) претставува извесна слобода.²⁵⁸

Сепак, во круговите на високиот православен клер има залагање за почитување и интерпретација на традицијата која ја оправдува воздржливоста во бракот со цел да се спречи концепцијата.²⁵⁹

257 Податоците од наведените американски студии тоа го покажуваат. Имено, се смета дека протестантската црква на верниците (сопругниците) им дава слобода да го планираат семејството, освен што е против абортусот. др. М. Сентик и др. Брезник: Етничке, религиозне и расне групи, Становништво, Јули-Декембар, 1968, стр.163.

258 Демографический Знациклопедический аловарб, Москва, 1985, стр.367.

259 Сентик, М., Брезник, Д.: Етничке... стр.163.

Така на пример, Православната црква е против контрацепцијата и абортусот и ги изедначува.²⁶⁰ Но, постојат и сфаќања дека православната црква е пофлексибилна отколку што јавно се декларирала во врска со овие прашња.²⁶¹

За намалувањето на влијанието на религијата се зборува и со експозето на Леон Табах. Тој смета дека влијанието на религијата врз родноста е во постојано опаѓање, на што укажуваат различни психосоциолошки анкети вршени во Западна Европа, особено во Холандија, каде што родноста на Римо-католиците речиси се изедначила со припадниците на холандска реформаторска црква и дури била нешто помала од родноста на брачните парови кои и припаѓале на протестантска ортодоксна вера.²⁶²

Анкетата за фертилитетот на мажените жени во 1971 година укажува на спротивно од горното: дека разликите во родноста меѓу православната и католичката вероисповед се навистина минимални, иако некогаш биле големи, како и меѓу жените кои не исповедаат ни една вероисповед. Но, податоците укажуваат на големи разлики меѓу сите нив и меѓу жените од исламската вероисповед.²⁶³

Исламското население има висока родност во светски рамки, па и во Македонија. Се поставува прашањето: Дали заслугата за тоа и припаѓа на исламската вероисповед и дали исламската црква

260 Во прилогот: Планирано раѓање - абортус или контрацепција, Епископот жички Василије наведува: "Гледано од етичкаа страна, методот на контрацепцијата е исто така ненормална како и сите други методи кои го попречуваат нормалното раѓање на децата", стр.16. Според правилата на Трулскиот и Анкирскиот сабор, православната црква ги изедначува учесниците во спроведувањето на абортус со убујците, како жените така и тие што помагаат. Како такви православната црква ги има за убици и "... несудените мајки кои убиваат или избегнуваат да имаат деца." Цитирано според: Невенка Петрик: Човјекове слободи, раѓање, Самоуправљање, 1981, стр.68.

261 "За светот и неговите феномени источната духовност не се интересира", France Perko: *Verstva v Jugoslaviji*, Mohorjeva družba, Celje, 1978, str.104.

Fagley, R.M. *Doctrines and Attitudes of Major Religions with Regard to Fertility*, Друга svetska konferencija o stanovništvu, 1971.

262 "Планирање на семејството и социјална политика во Европа", Студиска група, Килјава (Финска), 16-25 мај 1971, Експозе: Леон Табах

263 Сентик, др. Милица: Утицај на народности и религии на фертилитетот ст

има посебен однос кон репродуктивното однесување на своите верници, или пак се работи за влијание на некои други фактори, како што беше спомнато претходно.

Знаејќи дека исламот претставува "целовито учење во кое теолошките принципи се инкорпорирани во секојдневниот живот на луѓето и имаат директно влијание врз однесувањето на човекот",²⁶⁴ а, семејството делува како верска институција, но истовремено и како единица на општеството,²⁶⁵ сметаме дека се работи токму за тоа дека исламот преку своето верско учење директно влијание врз однесувањето на луѓето во секојдневниот живот, особено на репродуктивното однесување. Завршната реченица на авторот е дека "Силата на исламот лежи во интеграцијата на верувањето и општествените збиднувања поврзани во витална целина".

Од друга страна, од сите свети книги само Коранот на жената и дава право на заштита од несаканото забременување (прекинат однос – азл), дури дозволува и абортус. Имено, "исламот тежнее уште на овој свет да го обезбеди владеењето и спроведувањето на божјиот закон, поради што тоа се однесува на сите аспекти на животот. Поради тоа теолошките принципи имаат непосредна правна, морална и политичка моќ. Во таа смисла, проблемот на раѓањето се третира во рамките на односот на нужноста на настанот, зависно од божјото давање и слободата на човекот во рамките на ова давање да донесе одлука според сопствената совест."²⁶⁶ Сепак, секој конкретен чин на раѓање и одлуката за него потпаѓа под определени норми, според кои раѓањето не е морално надвор од семејните и брачни односи. Токму во глорифицирањето на љубо

264 Бојаниќ, Душанка: Исламске нормe у планирању порoдице, Југословенско саветовање "Породица и друштвена криза", Приштина 1987, стр.2

265 Хуршид Ахмер: Породични живот у исламу, Сарајево, 1978.

266 Бојаниќ Душанка: Исламске нормe.. стр.2

меѓу мажот и жената во бракот се изразува пронаталистичкиот став на исламот, а реално се одржува во повторното склучување на бракови после разводите или вдовството кај исламското население, бидејќи склучувањето на брак е "... установа која има за цел да го размножува човечкиот род". Исто така, пронаталистичкиот став се одразува во мислата на Мухамед: "Женете се и множете се, бидејќи сакам со ваша помош да ги надминам останатите народи".²⁶⁷ Оттука, правото на жената да абортира во рамките на 40 дена од зачнувањето, дури и во период од 120 дена под определени услови. Погolem број хадиси имаат сосема либерален став кон спречувањето на концепцијата, а најмногу ги препорачуваат природните: *coitus interruptus*, "азл" на арапски и привреемена апстиненција. Според тоа и авторот на написот смета дека исламските правници главно се согласни околу правото на користење на современи контрацептивни средства.²⁶⁹

Дали врз основа на посоченото би можеле да заклучиме дека жената во исламот има попогодна положба отколку во другите религии? Може ли и тука, поради спротивните толкувања на таа положба, да се послужиме со ставот дека, со оглед на темелните определби за положбата на жената во исламот, таа "погодност" во Куранот да се окарактеризира како составен дел на "духовното труење" со намера непречено да се одвива целосното подредување на жената и мажот, кој е суштество обдарено од "бога со повеќе предимства" и затоа е и повеќе

267) Ебул-џим: Контрола и планирање раѓања у свјетлу Ислама Гласник врховног исламскот страјешинства, бр.3-4, 1963, стр.112-116.

269 Истата констратација се забележува и кај другите автори. Види: Grebo, Zlata: Čovjek, radjanje, društva, Svjetlost, sarajevo, 1975, str.229; Petrić, Nevenka: Čovjekove slobode, radjanje, Samoupravljanje, Banja Luka, 1981, str.59 i tuka navedenite bibliografski edinici za problemot.

вредно.²⁷⁰

Кон таквото размислување придонесува и сознанието за прашањето: Што е тогаш причината за највисоката родност на исламското население во спроедба со другите верски припадности, чии верски извори изричито неповолно се изјаснуваат за ограничувањето на раѓањето.

Одговорот повторно го бараме во исламската традиција, според која жената му е потчинета на мажот по божјата волја и на судниот ден прво ќе одговара за молитвите, а веднаш потоа за послушноста кон мажот. Верска должност на бракот е да е плоден, бидејќи претставува гордост да се има многу деца. Да се има дете се смета за благонаклоност на Алаха, додека бездетноста се смета за причина на развод на брак. Жена неретко може да биде напуштена од страна на мажот без објаснување, а тој може да доведе и друга жена или повеќе од нив. Разведените и вдовиците брзо склучуваат нов брак. Многудетните мајки заслужуваат почит и уважување. Накусо, жените можат својата семејна и општествена вредност да ја постигнат само преку

270 Jogan Maca: Družbena konstrukcija hierarhiје med spoloma Ljubljana, 1990, str.79 Интересно е објаснувањето на Е.Зорге, со кое се служи авторката за одговор на прашањето: "Дали воопшто некогаш постоела религија наклонета на жените?", за кое феминистичкото објаснување однапред знае дека ќе биде негативен, Јоган се обидува, поттикната од Зорге, да најде одговор во рамките на постоечките Цркви и исповеди во рамките на СФРЈ и утврдува. Сите се непријателски насочени кон жените, кај сите во системот на догмите и темелните правила е вграден патријархалниот образец на односите како единствено нормален, морален и природен, како должност која има посебна моќ, бидејќи произлегува од божјата волја, од божјиот план. Така, според неа, христијанството како и исламот ја продолжуваат јудејската традиција во определувањето на општествената положба и улога на жената, спроед која жената сама по себе е нечиста, срамота, "орудие кое зборува", подредена мажот и во прв ред на располагање за размножување. (стр.78).

мајчинството²⁷¹.

Во врска со влијането на религијата врз наталитетот ќе го наведеме и мислењето на американскиот автор, кој тврди дека, емпириски гледано, исламот претставува поголема бариера за ширењето на планирањето на семејството од католицизмот, Монолитскиот карактер на исламот, според него, може да се превиди (да не се согледа) поради неговата енормна територијална и лингвистичка разгранетост, политичката атомизација и отсуството на централна религиска хиерархија.²⁷

Факторите кои ја фаворизираат високата стапка на раѓање според него, треба да се разгледуваат на три нивоа: општи, културни и религиски фактори, специфичните карактеристики на муслиманската вера и практиката во однос на семејството и механизмите со кои го детерминира наталитетот. Меѓу првите тој ги подвлекува конзерватизмот, кој иако својствен на многу религии, има особено значење во исламот во кој религијата и начинот на живеење се толку проткаени што едноставно се неразделиви. Објаснувајќи го конзервативизмот во исламот, тој заговара и интересна теза, која заслужува наше внимание. Според неа упорниот отпор на муслиманите кон промените има извор и во историјата и во религијата. Поради илјадагодишните конфликти со христијанството (последна од светските религии со силна воена традиција и културна доминација) постоел свесен отпор кон модерните влијанија, кои му се заканувале на интегритетот на исламот. Модерното

271 Според неколкуте демографски истражувања, жените од исламската вероисповед, жените од етничките групи во кои исламот е најраспространета вероисповед, исклучиво се залагаат за помал сакан и идеален број деца во семејството од оној што тие го постигнуваат со нивните раѓања. Ако е тоа израз на нивната слободна волја, а истовремено нереализирана желба во текот на животот, тоа може само да зборува за ограниченоста на нивната слободна волја, бидејќи намалувањето на бројот на раѓањата останува нивна неостварлива "пуста желба". Се поставува прашањето за рамките на "божјото давање", слободата на човекот во рамките на ова "давање" и за донесувањето на одлука според "сопствената совест", ако совеста е определена со образецот на живеење по божјата волја.

272 Dudley Kirk: Factors Affecting Moslem Natality, Geneva, 1966, Session on REsearch and Evaluation, International Conference on Family Planning Programs, Geneva, August 23-27, 1965

било често идентификувано со христијанското. Истовремено голем дел од исламските земји со генерации бил под окупација на европските земји и многу муслимани нашле утеха и ефективен отпор во практикувањето на нивната вера. Муслиманската чувствителност води кон создавање на културен ѕид кон Европа – и покрај географската блискост, политичките врски, трговијата и комуникациите (стр.563).

Исламот е повеќе практика отколку доктрина, заради што за него е позначајно придржувањето на религиозната и социјалната практика кои се проткаени во животот на муслиманите. Особено значајни во тој поглед се брачните институции и повторното склучување на брак, разведените, вдовиците и сл., сфаќањето на сексуалноста според кое сексуалните односи и задоволството од нив се вредности дадени од Бога), целибатот на свештенството му е туѓ на исламот, во традиционалното верување подолготрајната состојба на целибатот е абнормална за мажите и незамислива за возрасна жена, како и невообичаено подреденото место на жената во традиционално муслиманско општество.

Сите тие се фактори кои директно влијаат врз високиот наталитет во исламските земји, кој е значително повисок од другите и има побавна тенденција на намалување. Програмите за планирање на семејството се прифаќаат мошне бавно – поради опишаните состојби, но често токму поради отпорот кон продорот од Запад.²⁷⁴

273 Брошурата "Планирање на семејството и исламот" е печатена за првпат во 1976 година, како резултат на истражувањето на авторот и неговото дејствување како советник за верските работи и како советник и инструктор на теренот преку семинари, обучувања и сл. за планирање на семејството. Делото изобилува со толкување на цитати од верските извори и нивното објаснување во полза на малудетното семејство. Family planning and Islam, Population Welfare Division Government of Pakistan, Islamabad, 1983.

Свесни за силното влијание на исламот врз родноста на населението во Пакистан и Бангладеш се врши популаризација на планирање на семејството преку интерпретација на изворите, според кои во име на верата и нејзиното одржување се фаворизира малудетното семејство.²⁷³ Се работи за толкувањето на хадисите во прилог на раѓањето на помал број деца во согласност со божјото учење. Нема место, а немаме ни намера да ги спротивставуваме ставовите врз основа на истото верско учење но со спротивни цели, во тој случај антинаталистички. Го посочуваме само како можност за негово толкување за цели на популационата политика.²⁷⁵

Поголемиот простор што и го одделивме на исламската вероисповед се должи само на желбата да се објасни повисоката родност на исламското население во Македонија, а се знае дека токму родноста, а не смртноста, е компонента на репродукцијата на населението на која се должи растежот на населението во современи услови. Објаснувањето на високата родност инаку не може да се објасни само со социоекономските причини, бидејќи се работи за слични глобални услови на живеење.

Вероисповедта и детноста во семејството во Македонија

Од податоците на различни истражувања на подрачјето на Македонија ќе се обидеме да ја провериме хипотезата за влијанието

274 Учесничката на семинарот за еднаквоста на жените и одговорното родителство од Јемен укажа на силното влијание на традицијата и придржување кон нормите на традицијата како фактор на високата родност во Јемен, како и силниот отпор кон воведувањето на програмите за планирање на семејството, токму од причините што ги наведува Дадли: страв од модернизмот кој може да го наруши исламскиот интегритет и како непријателско делување против традиционалното живеење.

International Seminar on Equality of Women and Responsible Parenthood, Sarajevo, juni 1991.

275 Во Рабат во 1971 година се одржа првата муслиманска конференција за планирање на семејството, која го одобрила користењето на заштитните средства, прифатени се закони за забрана на многуженството и за склучување на бракови на малолетни лица и сл. со цел за намалување на растежот на населението.

на вероисповедта врз репродуктивното однесување на жените.

Со испитувањето на Вера Ерлих ќе повториме само неколку ставови кои се значајни за увид во диференцирањето на населението во поглед на почетоците на ограничувањето на породот кај македонското христијанско и македонското исламско население. Имено, во крајно традиционалното и патријархално општество во какво живеело населението во тој период (1937–1941) во Македонија, разликите во родноста, како и во ограничувањето на родноста, се забележливи. Исто така постои разлика во однос и негативниот став кон неплодноста. Ако кај македонското христијанско население можеме да зборуваме за почетоците на трансформирање на традиционалните односи и сфаќања, тоа не може да се каже и за шиптарското население во Македонија.²⁷⁶

Тоа има највисоки стапки на наталитет, како во споредба со македонските христијани така и со сите други југословенски подрачја во тоа време (стр.245). Нема никакво ограничување на породот со помош на абортус и има најниско превентивно заштитување (стр.252). Во поглед на неплодноста на жената, македонското шиптарско селско население единствено во Југославија има апсолутно негативен став (стр.258).

Анкетата на фертилитетот на мажените жени во Македонија во 1970 година укажува на влијанието на вероисповедта врз родноста и планирањето на семејството. Во случај на ексцесна бременост, несаканото дете сепак би го родиле 55,6% жени од православната, 45,5% жени од римокатоличката и 89,6% жени од исламската вероисповед.²⁷⁷

²⁷⁶ Класификацијата на Македонија, на муслиманска и христијанска според авторката, произлегува од поделбата на историските подрачја на чии рамки можеле да се наслутат семејните односи од посебен тип. Забелешката на авторката дека во материјалот што го обработувала сите македонски муслимански села се шиптарски, а сите шиптарски села се муслимански ни дозволува етничкиот белег да го користиме како религиски (стр.25). Erlich S.Vera: *Porodica u transformaciji*. – Naprijed, Zagreb 1964.

²⁷⁷ Во рамките на Југославија на прашањето за исходот на ексцесната бременост во случај жената да не сака да раѓа повеќе деца, православните жени не би родиле ниту во таков случај во 56,4%, римо-католикињите во

Во врска со контролата на раѓањата со помош на абортус, разликите се исто така очигледни. Немале абортус 88,8% жени од исламската, 68,9% од православната и од римо-католичката вероисповед 63,6% анкетирани жени.²⁷⁸

Податоците од истражувањето на селското население во недоволно развиените стопански подрачја во Македонија во 1983 год. го потврдуваат влијанието на религиозноста и на вероисповедта врз детноста во семејството. верниците воопшто имаат повисока родност, помалку ги ограничуваат раѓањата, начините доколку ги користат се традиционални (природни), знаењата за нив се помали. Во поглед на вероисповедта постојат разлики меѓу муслиманите и православните.²⁷⁹⁾

Хипотезата за влијанието на вероисповедта врз детноста во семејството ја потврдуваме и преку податоците од истражувањето во Македонија во 1986 година. Анализата на податоците од табелата 40 покажува зависност меѓу бројот на децата и религиската припадност на нивните мајки. Зависноста е од среден интензитет. Од сите, најголем број деца, во просек, имаат жените од исламската вероисповед, кој е статистички значително повисок од другите. Какрактеристично е и распоредувањето на жените со оглед на редот на раѓањата на децата.

27,6%. Влијанието на вероисповедта се потврдува и со податокот дека православните жени само во 26,2% сметаат дека не треба да се дозволи абортус, процентот кај жените од католичката вероисповед изнесува 42,9%, а кај жените од исламската вероисповед 43,6%. Види: Сентиќ, Милица: Утицај народности и религије на фертилитетот на становништвото во Југославије – Становништво бр.3-4, 1971, стр.294-278.

278 Јовановиќ, Амалија: Социјалните аспекти на планирањето на семејството во СР Македонија, МАНУ, Зборник "Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија, Скопје, 1985, стр.140

279 Група автори: Планирањето на семејството во СР Македонија, – Студентски збор, Скопје, 1988, стр.283 и 285.

Така, единствено жените од исламската вероисповед имаат учество во сите редови на раѓања на децата, сè до највисокиот ред, наведен во истражувањето со бројот 9 деца. Кај жените од другите вероисповеди и кај жените кои не и припаѓаат на ниту една вероисповед својата репродуктивна функција ја завршуваат кај понизок ред на раѓања. Нивната концентрација е најголема при второто дете. Од жените кои не и припаѓаат на ниту една религија 68,4% имаат две деца, од католици-њите две деца имаат 73,0%, православните со две деца се 53,4% (со поголем рпоцент кај три деца од претходните две групи), а од муслиманските само 14,8% имаат две деца. Три деца имаат 25,4%, четири 20,7%, пет имаат 11,8%, шест 10,1%, седум 4,1%, осум 3,6% и девет деца имаат 1,2% од нив.

Табела 40: Детноста во семејството со оглед на вероисповедта на мајките

Број на деца	Не припаѓа кон ниедна	Католичка	Православ-на	Муслиман-ска	Друга	Вкупно
1	16,3	2,7	13,7	8,3	25,0	12,3
2	68,4	73,0	53,4	14,0	25,0	47,6
3	10,2	8,1	20,8	25,4	25,0	19,9
4	3,1	8,1	8,4	20,7	0,0	10,4
5	0,0	5,4	2,2	11,8	25,0	4,3
6	1,0	0,0	0,9	10,1	0,0	2,9
7	0,0	2,7	6,4	4,1	0,0	1,3
8	0,0	0,0	0,2	3,6	0,0	0,9
9	0,0	0,0	0,0	1,2	0,0	0,3
10	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
11	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Вкупно	100,0 (98)	100,0 (37)	100,0 (461)	100,0 (169)	100,0 (4)	100,0 (769)
	М: 2,83	2,70	2,37	3,80	2,85	2,68
	$\chi^2 = 205,7$	0,001	; м= 20; С=0,46			

Извор: Општествената структура на современото македонско општество

Забелешка: Податоците во табелата се дадени во основната распределба, за да се има увид во групирањето на фреквенциите околу поедините броеви на деца.

Прашањето за бројот на децата се однесува на бројот на децата во семејството, а не на бројот на раѓањата (фуснота 254).

Вероисповедта на жените и саканиот, идеалниот и фактичкиот број деца во семејството

Од пресметаните аритметички средини за идеалната, саканата и фактичката детност во семејствата на анкетираниите градски жени со оглед на нивната вероисповед можеме да го утврдиме следното: Жените од православната вероисповед, за идеален го сметаат бројот на децата кој е поголем од бројот на децата што тие очекувале да ги родат во време на нивното склучување на брак и од бројот на деца што тие ги родиле во текот на бракот. Посреден заклучок е дека жените од оваа вероисповед го планираат бројот на децата и го усогласуваат нивното раѓање со условите за кои сметаат дека се оптимални, бидејќи нивните желби се однесуваат на поголем број деца.

Жените од исламската вероисповед, спротивно на православните, за идеален го сметаат бројот на децата кој е помал од бројот на децата што тие фактички ги родиле, а саканиот во време на склучувањето на бракот е уште помал од идеалниот. Врз основа на тоа може посредно да се констатира дека кај тие жени постојат желби да го планираат бројот на децата во семејството, но дека тие поради определени околности тоа не го прават. Веројатно се работи за околностите спомнати претходно во врска со влијанието на исламот врз родноста на жените.

Што се однесува пак на најголемиот можен број деца што жените сметаат дека би можеле да ги одлгедуваат без тие да претставуваат економски товар за семејството во сегашните услов, тој кај православните е повисок од фактичкиот, а кај муслиманските е помал

од фактичкиот и поголем од саканиот (Табела 41).

Табела 41: Идеален, сакан и фактички број деца во семејството со оглед на вероисповедта на жените

Вероисповед	Идеален	Сакан	Фактички	Најголем можен	Број на жени
Православна	2,28	2,09	1,91	2,07	373
Исламска	2,63	2,32	2,69	2,39	77
Друга	-2,30	2,08	1,83	2,04	23

Разгледувањето на односот меѓу религиозноста и религиската припадност имаше за цел од комплексот на останатите фактори разгледувани претходно да го издвои религиозниот и да се обиде да го измери како во однос на религиозноста воопшто така и во однос на припаѓањето кон одредена вероисповед. Основа за таквиот интерес претставуваше сознание за различната стапка за растежот на населението, пред се поради родноста, која е висока и повисока од сите други подрачја од светот, како и кај нас, каде што доминира исламското население. Досега во литературата посебен интерес му беше посветен на репродуктивното однесување на населението од римо-католичката вероисповед, поради познатиот и експлицитен негативен став на римо-католичката црква кон ограничувањето на раѓањата. Оттука и очекувањето, верниците од таа вероисповед да имаат поголема родност. Резултатите од нашите истражувања укажуваат дека таа е многу слична со родноста на православно население (иако порано постоеле разлики) и покрај либералниот однос на православната црква, кој се огледува во препуштањето на одлуките во врска со репродукцијата на верниците.

Од приказот на изворното исламско учење за бракот, семејството и породот изненадува фактот на либералниот однос кон сите елементи значајни за родноста и планирањето на семејството, дури и кон

абортусот под истите услови како и нашите правни прописи. Произлегувајќи од овие ставови очекувањето за поголемо ограничување на родноста кај жените од исламска вероисповед би било реално. Емпириски не е така. Објаснувањето што можеме да го дадеме лежи во истото исламско учење, според кое, ако и покрај посочените можности и слободи за избор, севкупната вредност на како индивидуална, брачна и семејна и општествена е заснована на нејзината родност не само како квалитет туку и како квантитетен однос.

Вториот елемент за објаснувањето би го барале во се уште важечкото правило за строгото одвојување и затвореност на жените, што им оневозможува секаква можност за поголема општествена интеграција (надвор од семејството и бракот-образование, вработување итн.). Севкупната надворешна комуникација е посредна – преку машките членови на семејството што произлегува од исламската традиција.

Како трето би ги навеле рамките во толкувањето на изворите од страна на одделни црковни авторитети. Од мошне либерални тие се движат до крајно конзервативни.

Четвртиот елемент за објаснувањето на помалата контрола на раѓањата го бараме во стесната можност на муслиманките во слободата на изборот за нивната иднина, која е строго определена со изворите, а тоа е строга традиционална потчинетост на машкиот авторитет.

Што се однесува до поставените хипотези можеме да кажеме дека се целосно потврдени преку емпириските податоци за подрачјето на Македонија. Религиозноста и интензитетот на религиозните чувства навистина влијае врз родноста, планирањето на семејството и врз регулацијата на раѓањата. Припадниците на различните вероисповеди во Македонија исто така различно репродуктивно се однесуваат во рамките на демографско однесување кое е пропишано и толкувано од страна на авторитетите на различни вероисповеди.

ДРУГИ ФАКТОРИ И ПЛАНИРАЊЕТО НА ДЕТНОСТА ВО СЕМЕЈСТВОТО

Покрај анализираните постојат и други фактори кои влијаат врз планирањето на детноста во семејството кај брачните парови и жените, кои овдека само ги споменуваме, бидејќи не се предмет на овој труд, но се од интерес за сестраното објаснување на испитуваната појава.

Полот на децата се јавува како значаен фактор за планирањето на семејството и при современата родност, особено кога се работи за раѓањето на второто дете, бидејќи се сака да се има деца од двата пола²⁸⁰. Во, и кај дводетните семејства, со деца од само еден пол раѓањето на третото дете е често мотивирано со желбата да се има и дете од различен пол. Во традиционален тип на родноста раѓањето често се продолжува, ако првите две деца се од женски пол, се додека не се роди машко дете.²⁸¹

Бездетноста не е општествено прифатлива ниту во условите на современата родност, така што и при намерната определба на брачниот пар за немање деца, бездетноста се осудува од околината како од потесната роднинска, така и од страна на пошироката општествена околина во која таквиот однос кон родноста, каква што е намерната бездетност, се осудува исто како и многудетноста.²⁸¹

280 Freedman S.D., Freedman R., Whelpton K.P.: Size of Family and Preference of Children of Each Sex, in Sourcebook in Marriage and the Family, Marvin B. Sussman, Sec. Ed., Boston, 1963, p. 198.

281 Антонов. А.И., Медков Б.М.: Втори ребенок, "Мысль" Москва, 1963. Авторите сметаат дека раѓањето на првото дете е детерминирано уште со самото склучување на брак во согласност со сите општествени норми и закони, а не зависи од општествено-економските, етничките, психолошките и слични фактори. Со оглед на тоа што во Москва веќе има помалку од 1/3 дводетни семејства, според авторите, прашањето на второто дете според нивната анализа нуди можност за изучување и објаснување на општествената различност на родноста во условите на малудетноста.

Кон факторите кои исто така, имаат влијание врз родноста и планирањето на семејството би ги вредиле и сите фактори од подрачјето на социјалната политика, кои во долг временски период делуваа пронаталстички и, во недостаток на соодветна демографска политика и во недостаток на водење сметка за планирањето на семејството, доведоа и до недостаток на лична одговорност во врска со материјалните основи за можностите на сестраниот развој на потомството и воопшто недостаток на сознание за улогата на личната одговорност за демографските процеси. Тие се, на пример: детски додаток за сите деца, бројот на децата како критериум за различни видови помош, добивање работа, стан и сл. Понатаму, особено во повоен период кумството на водечките личности за раѓањето на деветто, десетто дете по ред на раѓање итн.

Факторот кој особено сакаме да го подвлечеме е организираното општествено влијание врз родноста и планирањето на семејството преку мерки на популационата политика односно, како тие влијаат врз тенденциите на родноста и како се прифатени од страна на брачните парови и жените. Дали индивидуалниот интерес е во согласност со општествениот и дали постои свест кај населението за популационите проблеми во поширока смисла, а согласно со тоа лична спремност за соодветно репродуктивно однесување, се прашања кои се значајни за планирањето на семејството. Исто така и спремноста на државата, репродукцијата на населението да ја прифати како проблем од државен интерес и за таа цел да обезбедува посебни средства за спроведување на програмите за планирањето на семејството (не само од здравствен аспект туку и од други) и остварување на други цели определени со популационата политика.

Од друга страна, човековата репродукција не се сметала и сè уште не се смета за општествена и раѓањето на деца добива личен печат

и се третира како проблем на родителите, пред сè на мајките. Така на пример, породилното отсуство за жените се смета како отсуство поради боледување и при утврдувањето на надомест за вработените мајки се подредува на таа категорија. со тоа вработените жени беа е материјално дестимулирани и дури казнети, бидејќи просекот на надомест се влечел дури и година дена после завршувањето на породилното отсуство, а професионално поради изостанување од работа се создаваат полоши услови за напредување, а за самата дискриминација при вработувањето и да не се зборува посебно, бидејќи податоците за вработувањето по пол тоа јасно го покажуваат. Во условите на транзицијата на општеството овие проблеми веројатно уште повеќе ќе влијаат врз демографските состојби, доколку државата не им обрне повеќе внимание преку мерките на популационата политика.

282 Griffith Janet: Social Pressure on Family Size Intentions Population Studies: Selected Essays and Research, Kenneth C.W., Chicago, 1975, p.300. Испитувајќи ги намерите на брачните двојки да останат без деца, авторката утврди редица социјални притисоци поради таквата нивна намера: од страна на родителите, нивните врсници и друга околина со постојаниот интерес и распрашување за нивните проблеми во врска со децата, бидејќи "нормално" е брачните парови да имаат деца, ако се физиолошки способни. Слични, иако не, толку интензивни, се и притисоците на брачните парови со едно дете, но и врз оние со пет деца, што авторката го опиша под насловот "едно премалку, пет премногу", стр.302.

З А К Л У Ч Н И Р А З Г Л Е Д У В А Њ А

Брзиот растеж на светското население, побрз од било кога досега, укажува на проблемот на планирањето на семејството како на основна човечка потреба, како услов *sine qua non* на егзистенцијата на човекот. Милиони луѓе во светот – брачни парови и поединци, сèуште немаат свест за проблемите во врска со населението. Бројноста на населението на земјата, според оценките на експертите на ОН, сега во светот се смета за загадувач број еден и доколку не може да се спроведе контрола над растежот на населението и не се постигне урамнотеженост со природните ресурси (недостаток на вода, загаденост на природната околина, неможност за исхранување болести и сл.) ќе се доведе во прашање егзистенцијата на населението. Според умерените прогнози на ОН бројот на населението на крајот на ова столетие треба да биде 9 милијарди жители, број кој е речиси незамислив за една таква планета, каква што е земјата. Поради тоа на проблемот на растежот на населението мора да се гледа во светски рамки, а не само одделно во поедини земји, бидејќи само координираната грижа за растежот на населението може да придонесе за умерен растеж на населението без поголеми потреси (етнички судири, војни, глад, болести и сл.). Решавањето на проблемот на брзиот растеж на населението во светот се отежнува со фактот што во светски рамки постојат противречности на овој план. Имено, постојат земји со многу висок растеж на населението, а кои се истовремено сиромашни и земји со бавен растеж на населението, со започнат процес на демографско стареење на населението, а кои се материјално стабилни. Меѓусебно се разликуваат и по низа други белези – културни, религиозни, расни итн. кои ја отежнуваат едноставната интеграција и меѓусебните миграциски движења. Што да се стори? Прашањето се поставува со сета негова тежина, бидејќи контролата врз наталитетот не се јавува спонтано со опаѓањето и контролата на морталитетот, како што тоа се случувало во денес развиените земји, каде што демографскиот

премин се вршел паралелно со менувањето на комплексот социо-економски услови, речиси спонтано. Веројатно решението е во вештачки предизвикан демографски премин со тоа што начинот на контрола на наталитетот и нејзиното спроведување е мошне посуптилно од контролата на морталитетот. Основните вредности во врска со смртта и со животот (раѓањето) се дијаметрално спротивставени. Оттука, планирањето на семејството претставува единствен можен и хуман начин за решавањето на проблемите во врска со брзиот растеж на населението и квалитетот на животот, прифатлив за сите и за секого, бидејќи планирањето на детноста во семејството претставува свесен чин на поединци и брачни двојки за определувањето на бројот на раѓањата и за растојанието меѓу нив. А, правото на поединци и брачни двојки "слободно и одговорно да одлучат за бројот на нивните деца и временскиот интервал меѓу нивните раѓања како и правото на информација образование и воспитание и средствата за тоа да го сторат" првпат беше признато како човеко право во 1968 година, а подоцна беше прифатено од многу земји во светот. Тоа право беше прифатено од Светската конференција за населението во 1974 година во Букурешт, а десет години подоцна од Меѓународната конференција за населението во Мексико Сити, која го реafirмира "правото на избор на големината на семејството без притисоци и правото на избор на метод кој ги вклучува сите медицинско проверени и прифатливи методи за планирање на семејството". Така ѓ според сознанието на ОН. Но, се поставува прашањето: дали постои свест за демографските проблеми на ниво на населението, и ако тоа демографски се однесува и потенцијално ќе се однесува за благосостојба во иднината, за можен опстанок на следниве генерации? Единствен начин, повторно според Фондот за ОН за населението, е населението да се планира, неговиот растеж да се контролира согласно со материјалните и природните ресурси

на планетата земја како целина, поради што планирањето на детноста во семејствата е основна човечка потреба на секоја земја, секој регион. Успехот на планирањето на семејството зависи речиси исклучиво од милијарди поединци – мажи и жени. Оттука и значењето на испитувањето на проблемот на планирањето на детноста во семејството на секое географско подрачје и на сите нивоа, на ниво на населението, посебните групи на население, како и на ниво на семејството, брачните парови и поединци.

Потребите за планирањето на семејството во светски рамки се приближно и накусо опишани погоре. Каква е состојбата во Македонија?

Со желба да се даде придонес за расветлувањето на проблемот на родноста и планирањето на детноста во семејството, во инаку мошне хетерогената демографска состојба во Македонија, трудот е конципиран со намена да се утврдат и објаснат причините и релевантните фактори за хетерогеноста на родноста, пред сè од социолошка гледна точка. Не затоа, што би им придавале помало значење на демографските, туку поради тоа што при радикално непроменети демографски карактеристики на населението (жените) во подолг временски период, родноста радикално се променила под влијание на некои други фактори и потреби. Поради тоа, поедноставено речено, сè додека родноста зависела речиси исклучиво од демографските фактори – главно од смртноста на населението, можеме да ја третираме како предимствено демографска појава, бидејќи се работи за постигнување на демографска рамнотежа меѓу двете основни демографски компоненти – раѓањата и умирањата егзистенцијално меѓусебно зависни. Сè додека родноста "природно" се регулирала со смртноста, социолошките и другите фактори немале силно влијание, во смисла на редукција на родноста. Таа морала да биде висока за да можела да ја обезбеди детноста во семејствата. Поради тоа влијанието на општествените институции било

во пронаталистичка насока. Откако демографските фактори (смртноста, возрасната структура, склучувањето на бракови, животниот век) кај населението се менуваат под влијание на економскиот и општествениот развој, полка се менува и родноста, како што е објаснето со теоријата на демографската транзиција. Во пресврт доаѓа со индустријализацијата и урбанизацијата, кога се менуваат и другите глобални услови. Во променатата глобална општествена структура се менува и местото и улогата и структурата на семејството, ^{ког} претставува основен општествен систем, основна општествена група во рамките на која речиси исклучиво се врши репродукцијата на населението.

Со промената на семејството, неговата структура и функции, поделбата на трудот во рамките на семејството, промената на положбата на жената во семејството и општеството, се менува и односот кон родноста и детноста во семејството, така што за прв пат во историјата на семејството доаѓа до свесно и масовно ограничување на родноста во рамките на бракот и семејството – појава која се врзува пред сè за индустриски развиените и урбанизирани земји, поради што и планирањето на детноста во семејството често и главно се врзува за подобрувањето на социо-економскиот статус на семејството. Во некои студии од поранешни истражувања е утврдена инверзната врска меѓу социо-економскиот статус и големината односно детноста на семејството. Но, со подоцнежните испитувања е утврдено дека таквиот однос повеќе наштетил отколку што помогнал во објаснувањето на менувањето на обрасците на фертилното однесување и причините за промените кои се многу покомплексни.

Според горе изнесеното дилемата за основниот проблем на анализата, демографски или социолошки карактеристики на појавата планирање

на детноста во семејството, се надминува со обидот за интеграција на двете страни на проблемот, наредбајќи се дека ќе се добие социолошко објаснување на појавата која е комплексна, мултидимензионална, заради што бара објаснување и од другите науки, чиј непосреден предмет на испитување е семејството (биологија, психологија, медицина итн.) што не е можно во овој труд.

Сфаќајќи го проблемот на планирањето на детноста во семејството како степен на развојот на семејството и неговите функции во трудот е посебно обработен односот меѓу двете науки – демографијата и социологијата како неразделни при социолошкото објаснување на демографските проблеми. Во нашиов случај, историскиот развој на семејството, паралелно со историскиот развој на родноста укажува на силната поврзаност меѓу двете појави и неможнoста за објаснување на причините за родноста и нејзините промени без да се земе предвид развојот на семејството и улогата на децата во определен вид семејство. Така на пример, потреба од многу деца во патријархалното семејство во аграрните општества не е резултат само на врската со високата смртност, туку многудетноста во таквото семејство претставувала неопходен услов и елемент за начинот на живеење и опстанување бидејќи само погодната демографска структура на таквото семејство му обезбедувала можност за економски просперитет и благосостојба на сите негови членови.

Покрај тоа, определени типови на семејството се услогласени со типовите на родноста. Општо изразено, на традиционалното семејство му одговара традиционален тип на родностаа, а на современото семејство современ тип на родност со сите нејзини карактеристики, детално опишани во трудот, иако често се најраспространети мешаните типови, со повеќе или помалку карактеристики од двата чисти типа.

Разгледувајќи го односот родност-планирање на детноста во семејството се утврдува непосредна врска меѓу двете појави, кои што можат само аналитички да се одвојат, но никако и практично. Заедничко на планирањето и контролата на родноста и планирањето и контролата на детноста на семејството е планирањето и контролата на раѓањето на две нивоа: на ниво на населението и семејството, при што единицата на испитувањето е иста – живородното дете а исто така и начините и средствата за планирањето и контрола. Различно е мерењето и објаснувањето.

На тоа укажуваат и моделите за испитување на родноста, Блејк-Девисовиот, фридмановиот и Симулациониот модел на ОН заснован на привот, кои за основа на објаснувањето на родноста повеќе или помалку ги земаат социолошките варијабли, какви што се: општествената организација, општествените норми за големината на семејството за секоја од посредувачките варијабли, социо-економската положба на семејството, воопшто сите општествени фактори кои влијаат врз фертилитетните норми. Притоа, треба да се обрне внимание на вообичаеното поставување на фертилитетот како зависна варијабла, што не мора да биде правилно. Може да биде обратно: постигнатиот општествен статус да не биде причина за намалувањето на големината на семејството, туку неговото постигнување да се резултат на малото семејство.

Во социолошка смисла, сметаеме дека посебно место и припаѓа на насканаречената теорија на репродуктивно однесување на Антонов, од која излегува дека само во рамките на општата социолошка теорија можат да се разберат историските промени во личноста и семејното репродуктивно однесување. Според неа, опаѓањето на фертилитетот се случува паралелно со промените на животните услови и начинот на живеење, кои ја намалуваат вредноста на семејството и децата, развиваат вонсемејни индивидуални и

лични ориентации, кои се на сметка на личното и семејно репродуктивно однесување, карактеристично за егзистенцијата на големото (многудетно) семејство. Се работи всушност за историската неопходност од исчезнувањето на големото семејство и стапување на малото (малудетно) семејство на историската сцена.

При дефинирањето на планирањето на семејството се земени во обзир дефиниции од наша и од странска литература. Се залагаме за дефиницијата која планирањето на семејството го смета како определен степен на развој на семејството и семејните односи, кога родителите (брачните двојки) согласно своите потреби, можности и желби го планираат раѓањето на првото де тe и растојанието меѓу раѓањата на следните деца и нивниот број, со превентивните начини и методи, додека намерниот абортус го смета за регулација на несаканите раѓања. Во практиката, како што е изнесено и во анализата, и абортусот често се користи како начин за планирање на бројот на децата, со тоа што се користи за регулирање на последиците од несаканото или непланираното забременување.

Секако, за да може детноста во семејството да се планира, потребно е да се создадат нови квалитативни односи, како во семејството така и во општеството, поради што и планирањето на детноста e белег на современото, модерното семејство.

Според нашата дефиниција, во планирањето на детноста во семејството влегува и лекувањето на физиолошката неплодност, чија цел е остварување на раѓањето.

При самото дефинирање, поимот на планирањето се одделува од поимите регулација или контрола на раѓањето. Тие се потесни по своето значење и за нив основна претпоставка е постоењето физиолошка плодност на родителите, за да можат да ја регулираат или контролираат според својата свест, своите сфаќања и потреби. Се смета дека разликата не е толку очигледна во демографска отколку во социолошка смисла, бидејќи

родителството може да биде не само биолошко туку и социолошко, што му дава поширока основа за планирање на детноста во семејството од биолошката (физиолошката).

При операционализацијата на дефинирањето на планирањето на детноста во семејството постои опасност, гледано строго научно, да не може докрај и со сета сигурност да се заклучува за планирањето како што тоа е дефинирано, бидејќи самата таа не е строго рационална. Заснована е на низа околности кои што се од сосема инаква природа и со мноштво варијации, кои честопати не можат да се измерат. Често е тешко да се открие, дали определениот број деца и интервалите меѓу нивните раѓања се резултат на планирањето или пак последица на некои други фактори, кои во испитувањето со општите инструменти не се измерени. Бидејќи, според наше мислење, таквите случаи суштествено не влијаат врз општите заклучоци, сметаме дека и во овој труд не се од такво значење, посебно што се однесува до социолошките сознанија и заклучоци.

Врз основа на теоретската обработка на предметот и неговото дефинирање, поставена е општа хипотеза дека планирањето на семејството претставува определен степен на развојот на семејството и општеството и дека само така разбран проблемот на планирањето на семејството може и да се објаснува. Инаку многу тешко можат да се објаснат варијациите во демографското, репродуктивното и контрацептивното и контрацептивното однесување во инаку слични општи услови и во исто (модерно) време. Согласно на тоа колку семејството е традиционално или современо во неговата структура, обем, односи, сфаќања и слично, е и планирањето на детноста во семејството, како појава која е последица на развојот на општеството кое се карактеризира како модерно и со мало нуклеарно семејство. Доколку семејниот развој не го следи глобалниот општествен, поради извесни причини, тогаш и резидиумите во семејните облици, односи и ставови укажуваат на заостанување на семејниот зад општествениот развој, во таквиот случај и детноста на семејството е во согласност со степенот на развој на семејството и сознанието, потребите и желбите на родителите за соодветната дејност во семејството.

За проверување на општата хипотеза се поставени низа посебни хипотези, кои се операционализирани преку бројни индикатори, кои непосредно се проверуваат преку статистичките податоци и преку податоците од повеќе демографски и социолошки истражувања.

Така, степенот на традиционалноста во семејството и неговото влиание врз родноста и планирањето на семејството се проверува преку обликот на семејството (големината на домаќинството) и преку семејната структура, односите во семејството и преку ставовите на жените во врска со планирањето на семејството и контролата на раѓањата преку индикаторите, меѓу кои ставот за рамноправноста на жените, поделбата на трудот во семејството, ставот во однос на половото учество во вршењето на семејните и домаќинските работи, семејниот авторитет и одлучувањето во врска со воспитувањето, школувањето на децата и нивното склучување на брак итн. Врз основа на утврдениот степен на традиционалноста на семејството се заклучува ^{3a} и традиционалноста во репродуктивното однесување и планирањето на семејството. Се проверува дали постои или не планирање на детноста во семејството и доколку постои, дали е тоа со традиционални начини и методи или ~~современо~~ ^{3a}. Секаде каде постојат податоци хипотезите се проверуваат и во врска со соодносот селско-градско население.

Современото семејство, според претпоставките, и во родноста се однесува современо. Основната карактеристика на таквото семејство е вработеноста на двата родители. Така, според толкувањето на поделбата на трудот и улогата на жената во традиционалното семејство, во современото се менува и семејната положба на жената и се проширува вон од семејството, со што се менува и општествената

положба на жената која интензивно се одразува на нејзината семејна улога.

Според наше мислење општествената положба на жената, има решавачко влијание врз родноста, планирањето на детноста во семејството и контролата односно регулацијата на раѓањата. Таа е тесно поврзана со еманципацијата на жената од која зависи степенот на можноста за слободното одлучување во врска со дилемата меѓу нејзината семејна и мајчинска улога и општествената и професионална улога. Дескрипцијата и проверката се вршат преку статистичките податоци за посебните социо-економски карактеристики на жените, вработувањето, образованието, занимањето и активноста, кои истовремено претставуваат и посебни хипотези. Во делот од трудот што се однесува на дескрипцијата на состојбата во Македонија и анализата врз основа на статистичките податоци и податоците од виталната статистика се објаснува движењето на наталитетот, родноста, регулацијата на родноста како и контрацептивното однесување на населението.

Следејќи го наталитетот во Македонија во долг временски период, од пред првата светска војна (во недостаток на статистичките податоци се користат други извори за општата состојба на населението, од која посредно се заклучува за проблемот на испитувањето), па се до денес може да се заклучи дека тој е во постојано опаѓање (освен компензационите периоди после војните.) Неговото опаѓање е тесно поврзано со смртноста на населението (особено смртноста на доенчињата) но и со фактот дека опаѓањето започнува во различно време во различни региони (општини) во Македонија и е различно по интензитет.

Најголемите разлики во опаѓањето на наталитетот се манифестираат во зависност од развиеноста на регионите - во почетокот но во поново време тие се во тесна врска со демографските и социолошките разлики на населението (големината на семејството-домачинство и нивната структура, селско-градска припадност и етничка припадност на населението). Така, според најновите податоци и Македонија постојат ниско и високо наталитетни региони кои се разликуваат и по природниот прираст на населението (поради возрастната структура на населението и мошне намалениот морталитет - општа стапка и покрај се уште високиот доенечки морталитет во некои региони) што резултира со демографското стареење на населението во некои региони наспроти на младото население во другите).

Диференцијалната родност на жените во Р.Македонија според социо-економските белези, образованието, занимањето и активностата, утврдена врз основа на статистичките податоци ги потврдува познатите правилности за влијанието на спомнатите белези врз родноста. Таа опаѓа речиси пропорционално со зголемувањето на образованието, иако при истото образование решавачката улога при намалувањето на родноста ја има вршењето на занимањето и дури смета решеност за вршење на занимањето, ако жената во моментот не го врши занимањето. Врз основа на податоците за образованието, при постоењето на општата аниска родност, можеме да утврдиме дека образованието го губи своето значење, бидејќи разликите меѓу образованите групи жени се поголеми кај постарите жени.

Синтетичкото разгледување на овие фактори како индикатори на општествената положба на жената го наметна заклучокот дека, жените кои сами ја постигнуваат сопствената општествена положба имаат пониска родност од оние жени кои општествената положба ја

остваруваат преку нивните брачни другари. Поради тоа можеме да потврдиме дека нагорната интрагенерацииска општествена подвижност на жените е тесно поврзана со нивната родност.

Диференцијалната родност според етничката припадност на жените исто така бележи разлики, така што можеме да зборуваме за ниска родност кај припадничките на македонската етничка групација, од една страна (само таа е испитувана) и сеуште висока родност кај припадничките од албанската, турската, ромската и муслиманската етничка групација.

Регулацијата на раѓањата во Република Македонија е еден од директните фактори кои влијаат врз опаѓањето на раѓањата. Таа се врши превентивно - како заштита од несаканото забременување или пак со прекилот на прекумерната или несаканата бременост со помош на абортус. Периодот од 1983 година наваму укажува на опаѓањето на ординираните контрацептивни средства воопшто. Најраспространети меѓу нив се оралните, околу 80% кои опаѓаат во полза на порастот на интраутерините, дијаграмите и сл. Што се однесува пак до некои високонаталитетни општини, може да се согледа неусогласеноста меѓу репродуктивното однесување на населението и можностите за користење на средствата за планирањето на семејството, што укажува на несогледување на демографската состојба од страна на населението на овие подрачја или пак за нечувствување потреба за ограничување на детноста во семејството.

Прекилот на бременоста како начин на регулација на раѓањата е мошне распространет во Република Македонија, 28411 просечно годишно во периодот 1983-1990 год. (ординираните контрацептиви во истиот период изнесувале 38155 во просек годишно), од кои околу 95% се намерните. Во просек има 0,74 абортуси на едно живородено

дете, а најмасовни се кај жените во брак на возраст од 20-39 години.

Со оглед на тоа што истата генерација жени најмасовно учествува и во раѓањата, заклучуваме дека, вештачки предизвиканиот прекин на бременоста преставува главен начин на регулацијата на родноста кај тие жени, главно поради остварувањето на очекуваниот или саканиот број деца.

Планирањето на детноста во семејството е појава малку позната во Македонија пред Втората светска војна, но сепак почетокот датираат од тогаш, иако само кај македонското-христијанско население на ова подрачје. После војната започнатиот процес продолжува со поголем интензитет, на што укажува трансформацијата на домаќинствата од големи повеќечлени и повеќе семејни кон мали едносемејни домаќинства, со тоа што трансформацијата е побавна кај селското население и во стопански помалку развиени краиште. Видот на домаќинството и семејството се јавуваат како фактори кои влијаат врз планирањето на детноста во семејството. Така, големината на домаќинството влијае врз фактичкиот, очекуваниот и идеалниот број деца во семејството. Разликите се статистички значителни (Табелите 24,23,25 стр.187) како и кај ставот за бројот на децата кои што жените би можеле да ги одгледуваат без тие да претставуваат економски товар за нивното семејство.

Информираноста на жените за начинот за планирањето на детноста во семејството, како и нивната употреба, е случајна и не зависи од големината на домаќинствата. Прошриени се традиционалните начини и кај големите и кај малите домаќинства, како кај селското така и кај градското население, додека употребата на современи контрацептивни средства зависи од големината на домаќинството (семејство). Сепак, според анкетните податоци за градските жени

во Република Македонија, абортусот е главен начин на регулацијата на несаканата бременост.

Основната хипотеза за тесната поврзаност меѓу степенот на развојот на семејството и планирањето на детноста во семејството се потврдува преку анкетните податоци за селското и градското население во Македонија. Општата условна класификација на традиционално и современо семејство со сите нивни иманентни емпириски карактеристики ја потврдува хипотезата за соодветната родност во рамките на тие семејства. Така, жените со традиционалните сфаќања, кои произлегуваат од семејства со традиционални односи и во родноста се однесуваат согласно со тоа, бидејќи и ставот за вредноста на децата во семејството е традиционален. Така се однесуваат и кон планирањето на детноста во семејството.

Посебните хипотези изведени од општата ја потврдуваат општата хипотеза иако некои поединечни индикатори (на пр. за традицијата) не се покажуваат како статистички значителни, што не го доведува во прашање целокупниот систем на хипотези туку само адекватноста на мерењето, бидејќи основните се статистички значајни. Така на пример, ставот за рамноправноста на жените како индикатор за традиционално сфаќање односно современо не се покажува како статистички значаен за репродукцијата, иако другите, како на пример, поделбата на трудот во семејството и донесувањето на одлуките за склучувањето на браковите итн. се статистички значителни и нивното влијание врз репродукцијата е несомнено. Исто така се потврдува хипотезата за влијанието на семејната положба на жената врз планирањето на семејството. Се потврдува хипотезата за влијанието на општествениот статус на жената, особено кога тој се зема како индикатор на општествената подвижност. Се потврдува хипотезата

дека потребата или желбата за нагорната општествена подвижност влијае врз планирањето на семејството. Влијанието е очигледно кога се работи за создавање на личен општествен статус, а не на семеен (преку брачниот другар).

Големината на домаќинството како индикатор на традиционалниот облик на заедничко живеење влијае врз идеалната и очекуваната детност во семејството, како и врз бројот на децата за кои испитуваните жени мислат дека би можеле да ги одгледуваат без тие да претставуваат економски товар за семејството. Кај големите домаќинства тие се поголеми. Големината на домаќинството се покажува како значајна и при употребата на средствата за контрацепција.

Социопрофесионалната ориентација на домаќинствата се покажува како значајна варијабла при испитувањето на знаењата за начините и средствата за планирање на семејството, но не и за нивната употреба.

Од сите индикатори за односите во семејството (традиционални или современи) како значајни за родноста се покажаа индикаторите за семејната поделба на трудот и за донесувањето на одлуките во семејството. Традиционалната поделба на трудот, како и традиционалниот семеен авторитет, влијаат врз традиционалното репродуктивно однесување на жените во таквите семејства на село во Македонија. Истите не се покажаа како значајни за родноста на градските жени во Македонија.

Што се однесува до контрацептивното однесување на жените исто така се забележува влијанието на степенот на традиционалноста во односите во семејството врз примената на контрацепцијата.

Општо би можело да заклучиме дека традиционалните односи во семејството влијаат врз демографското однесување на жените, репродуктивното и контрацептивното, додека демократските односи во семејството резултираат со современо демографско однесување. Оваа констатација произлегува од анализата на податоците за селските и градските жени во Македонија.

Анализата на детноста во семејството преку споредбата на фактичкиот, очекуваниот (саканиот) и идеалниот број деца и кај нас укажува на неколку заклучоци кои можат да се воопштат на ниво на определена правилност или законитост, што се поклопува со теоријата на репродуктивното однесување за историското исчезнување на многудетното семејство. Временското следење на детноста во семејството кај нас ја потврдува тенденцијата за преминувањето на многудетното кон малудетното семејство кај градското и кај селското население во Македонија, иако на село процесот е побавен. Очекуваниот број деца во семејството, исто така, бележи тенденција на намалување, кое е изразито кај идеалниот број деца. Споредувајќи ги податоците за просечниот фактички со саканиот и идеалниот број деца во семејството, утврдуваме дека се потврдува законитоста според која, во понапредните општества ставот за идеалниот број деца претставува модел за детноста во семејството кон кој тежнеат брачните парови во нивното репродуктивно однесување. Така, идеалниот број деца претставува фактор кој мотивира за планирање на семејството и влијае врз разликите меѓу фактичкиот и планираниот број деца во семејството. Всушност, тој претставува мерило за степенот на ефикасноста на методите за планирање и регулација на детноста во семејството. Истовремено податоците од нашите истра-

жувања укажуваат на разлики во ставовите кон детноста во семејството и нивната фактичка детност меѓу селското и градското население, кои се утврдени во текот на испитуваниот временски период.

Посебно место во трудот се посветува на врската меѓу општествениот статус на жените и нивната родност. Имено, се смета дека личното постигнување на општествениот статус е од доминантно значење за родноста на жената, бидејќи тој ги обединува поедините индикатори на општествената положба на жената и како таков претставува синтетички полазател за врската меѓу родноста и сите аспекти на општествената диференцијација на жените, како и меѓусебното допирање и преклопување на улогата кои тие ги вршат во семејството и општеството, и демографските последици од нив. Од особено значење се покажува општественото вреднување на поедините улоги на жените во семејството и општеството, при што реализацијата на очекуваната улога од страна на потесната или пошироката околина е сведена на награди или казни од истата, зависно од прифатените норми на детноста во семејството. Поради недостаток на соодветен инструмент за мерење, а впрочем и не беше цел на трудот, како и поради немање на синтетички индекси за општествената положба на жените, овој заклучок се наметна во текот на анализата и има повеќе хевристичка вредност, бидејќи неговото изведување е посредно преку посебните индикатори за општествената положба на жените: образование, занимање и активност, вработување - кои инаку посебно се обработени и интерпретирани врз основа на статистичките податоци за Републиката и претставуваат основа за посебна проверка на поедините хипотези.

Се покажа дека образованието има големо влијание врз родноста: повисоко образование – пониска родност, иако во средините со општа ниска родност тоа почнува да губи на значењето. Ова тенденција е присутна и во нашата средина меѓу населението со ниска родност. При разгледувањето на анкетните податоци илустративна е споредбата меѓу идеалниот и фактичкиот број деца во семејството, која укажува на ставот на жените за идеалниот број деца во семејството, кој жените со повисоко образование не го постигнуваат бидејќи ја планираат или регулираат детноста во нивните семејства, а помалку образованите го постигнуваат поради непланирањето и нерегулирањето на детноста.

Занимањето исто така влијае врз родноста и тоа преку неколку елементи: најмногу преку вршењето на занимањето и преку желбата за вршење на занимањето-активноста, како и преку пасивната професионализација – преку занимањето на сопругот, кое се зема предвид во демографските истражувања за невработените и неактивните жени. Детноста во нивните семејства е повисока. Вршењето на занимањето при исто образование на жените, се покажува како фактор на намалувањето на детноста во семејството. Последица од тоа е редукцијата на мајчинската улога за сметка на професионалната улога на жената. Оттука и заклучокот за поврзаноста меѓу интрагенерациската мобилност на жената и нејзината детност, односно меѓу родноста и општествената мобилност воопшто.

Во последниот дел од трудов се разгледуваат етничките и религиозните карактеристики на жените и нивното влијание врз родноста и планирањето на семејството. Констатираните разлики во родноста врз основа на статистичките податоци се потврдуваат и преку анкетните податоци од посочените истражувања. Жените кои остваруваат повисока родност припаѓаат на етнички групации кои во

рамките на нивната култура ја фаворизираат традиционалната улога на жената, а со тоа и традиционалната родност. Тоа се гледа и од вреднувањето на децата во семејството, како и во односот кон планирањето на семејството, кое започна подоцна и се прифаќа побавно, а се применува исто така побавно, што се должи и на соодветната социјализација на женските деца.

Религиозноста на жените се покажува како значаен фактор на влијание врз родноста и планирањето на семејството. Со опаѓањето на степенот на религиозните чувства, опаѓа и бројот на децата во семејството. Ова правило се потврдува преку анкетните податоци. Нерелигиозните жени во просек имаат најмал број деца, што укажува на рационалноста во нивното репродуктивно однесување.

Што се однесува до видот на вероисповедта, може да се заклучи дека постои тесна поврзаност на вероисповедта со репродуктивното однесување на верниците. Жените од исламската вероисповед се со највисока родност во Македонија, а со најниска се тие што не и припаѓаат на ниедна вероисповед. Меѓу жените од католичката и православната вероисповед нема поголеми разлики во родноста.

Другите фактори кои влијаат врз родноста и планирањето на семејството во Македонија се споменати поради потребата да се заокружи сликата за зависноста и планирањето на семејството и родноста. Сметаме дека тоа е значајно заради потребата за осознавањето на предметот на изучување и за осознавањето на основите за можното спроведување на постоечката и воведување на дополнителна и ефикасна популациона политика и програми за планирање на семејството за урамнотежен развој на населението во целина и секој негов поединечен дел.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонов, А.Ј.; Социологија рождаемости (Теоретические и методолитеские проблемы), "Статистика", Москва, 1980, 269
- Antonov A.J.: Introduction into the Theorie of Reproductive Behaviour.- UN Fund for Population Activities, Moscow State University, Population Research Center, Moscow, 1984, 56
- Антонов А.И.; Медков Б.М.: Вторио ребенок, Москва, "Мысль ", 1987, 300,
- Апостолов, Александар: Колонизацијата на Македонија во стара Југослави. Култура, Скопје, 1966
- Askew, Ian, Carvallo, Manuel, Rifkin, Susan, Saunders, David: Policy Aspects of Community Participation in Maternal an Child Health and Family Planning Programmes.- WHO with UNFPA, Geneva, 1989, 56
- Barber, B.: Social STratification: A Comparative Analisys of Structure and Process, Hartcourt Brace and Company, New York, 1967
- Baumgartner, Feona: Family Planning around the World.- Family Planning and Population Programmes /a Review of World Developments.- The University of Chicago Press, 1967, 277-294
- Berelson, Bernard: KAP Studies on Fertility Family Planning and Population Programmes: A Review of World Developments.- The University of Chicago Press, Chicago, 1967, 655-668
- Berelson Bernard, Steiner A.Gary: Human Behaviour: Shorter Editio Harcourt, New York, 1967, 335
- Blake Judith: Coercive Pronatalism and American Population Policy Population Studies, Selected Essays and Research, Chicago 1975, 346-369
- Blalock, M., Hubert; Jr.: Social STatistics.-McGraw-Hill Book Company, New York, 1979, 625
- Борисов Б.А.: Перспективы рождаемости, Москва, "Статистика", 1976, 246
- Bojanić, Dušanka: Islamske norme u planiranju porodice.-Jugosloven savetovanje "Porodica i društvena kriza", Prištin, 1987, 13
- Боико, Б.: Б.: Малодегная семья/Социально-психологический аспект.- "Мысль ", Москва, 1988, 238

- Bogue, Donald J.: Family Planning Research: An Outline of the Field Family Planning and Population Programmes: A Review of World Developments.-The University of Chicago Press, Chicago, 1967, 721-735
- Boh, Katja: Socialno psihološki faktorji v načrtovanju družine Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Ljubljana, 1975, 100
- Boh, Katja: Regulacija fertilitetnosti v različnih slojih slovenske družbe, I.del.-Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Ljubljana, 1975, 122
- Boh, Katja: Regulacija fertilitetnosti v različnih slojih slovenske družbe, II.del.-Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Ljubljana, 1976, 55
- Bongaarts J.: Framework for Analyzing the Proximate Determinant of Fertility,-Population and Development Review, 1978, V 4, No.1
- Bottomore, T.B.: Sociology: A Guide to Problems and Literature. New Edition, Ruskin House, London, 1971, 354
- Bourgeois J. Pichat: The Demographic Transition in Europe.- Europe Population Conference, Strasbourg, 1982
- Breznik, Dušan: Natalitet i mortalitet prema vitalnoj statistici i popisu stanovništva, 1921-1931 i 1948-1951 godine.- IV Sastanak Jugoslovenskog statističkog društva, Ljublj. 1956
- Breznik dr Dušan, Mojić dr Angelina, Rašević, dr Miroslav, Rančić dr Mirosljub: Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji.-Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1972, 427
- Breznik, Dušan i dr.: Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji,- IDN, CDI, Beograd, 1972, 427
- Breznik, Dušan: Demografski razvitak i planiranje porodice./ Pravni aspekti ostvarivanja ustavnog prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece.-Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice Jugoslavije, Ohrid, 1977, 26-51
- Breznik Dušan i dr.: Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji,-IDN, CDI, Beograd, 1980, 267
- Breznik, Dušan: Demografija/ Analiza, metodi i modeli,-Naučna knjiga, Beograd, 1980, 520
- Брезник, Душан: Главни моменти у демографском развоју.-Демографски зборник, Књ.1, САНУ, Одељење друштвених наука, Републички друштвени савет за питања породице и развој становништва, Београд, 1989, 11-24

- Breznik Dušan: Stanovništvo Jugoslavije.-Chronos, Titograd, 1991, 253
- Byung, Moo Lee: Isbister, John: The Impact of Birth Control Programs on Fertility/Family Planning and Population Programmes: A Review of World Developments.-The Chicago University Press, Chicago, 1967, 737-747
- Calot G., Blayo C.: Recent Course of Fertility in Western Europe.-Population Studies 1982, 3, London, 1982
- Carr A.M.:Saunders: The Small Family Problem/Population in Perspective.-Oxford University Press, New York, 1968, 303-307
- Cox, Peter R.: Demography/Fifth edition.-Cambridge University Press, London, 1976, 393
- Davis, Kingsley and Judith Blake: Social Structure and Fertility. Economic Development and Cultural Change, No, 4, 1956
- Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti, IDN, CDI, Beograd, 1978, 160
- Demografska statistika 1989.-SZS, Beograd, 1990
- Demografski problemi i populaciona politika Kosova i Metohije.-Univerzitet u Beogradu, IDN, CDI, Beograd, 1992, 228
- Детность семьи: вчера, сегодня, завтра/ Демография: Проблемы и перспективы "Мысль", Москва, 1986, 205
- Демографический энциклопедический словарь.-"Советская энциклопедия" Москва, 1985, 608
- Демографскиот развој и неговото влијание врз општествено-економскиот развој во СР Македонија.- Економски институт, 1990, 335
- Dudley, Kirk: Factors Affecting Moslem Natality.-Family Planning and Population Programmes: A Review of World Development. The University of Chicago Press, Chicago, 1967, 561-579
- Durkeheim, Emile: O podeli društvenog rada.-Prosveta, Beograd, 1972, 416
- Easterlin A. Richard: Factors in the Decline of Farm Family Fertility in the United States: Some Preliminary Research Results.-The American Family in Social-Historical Perspective, New York, 1978, 533-545
- Ebul, Džim: Kontrola i planiranje rođjanja u svjetlu Islama.-Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva, br.3-4, 1963, 112-116

- Енгелс, Ф.: Потекло на семејството, приватната сопственост и државата.-
Комунист, Скопје, 1988, 205
- Erlich, Vera: Porodica u transformaciji.- Naprijed, Zagreb,
1964, 490
- Family Planning and National Development, Proceedings of the
Conference of the International Planned Parenthood Federa
Bandung, June 1969.-The International Planned Parenthood
Federation, London S.W.I, 1969
- Family Planning and Islam.- Population Welfare Division
Government of Pakistan, Islamabad, 1983, 35
- Family Roles and Interaction (An Anthology: Edited by Jerold
Heiss.- Rand McNally College Publishing Company, Chicago,
1976, 495
- Fertility and Family Planning: A Comparative Study of Twelve
National Surveys, United Nations Publication, Sales
No.E.76 XIII.2,
- Fertility Change and Women's Education.- International Family
Planning Perspectives, Volume 15, Number 1, March 1989,
2-47
- Fertility Behaviour in the Context of Development Evidence from
the World Fertility Survey.-United Nations, New York,
1987, 383
- Fiamengo, Ante: Osnovi opće sociologije.-Narodne novine,
Zagreb, 1974, 469
- Fletcher, Ronald: The Family and Marriage in Britain/An Analysis
and Moral Assessment.- Penguin Books, London, 1966, 250.
- Ford R.Thomas, De Yong F.Gordon: Social Demography.- Prentice-
Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1970, 690
- Freedman R., Whelpton K.P. and Cambell A.A.: Family Planning,
Sterility and Population Growth, New York, 1959, 443
- Freedman, S.D., Freedman, R. Whelpton, K.P.: Size of Family
and Preference of Children of Each Sex Sourcebook
Marriage and the Family.- Houghton Mifflin Company,
1963, 198-201
- Freedman, Ronald: Family Planning Programmes Today: Major Theme
of the Congerence/Family Planning and Population Program
A Review of World Developments.-The University of Chicag
Press, Chicago, 1967, 811-825
- Freedman, Ronald: Sociology of Human Fertility. Ford-Deyong:
Social Demographie, Prentice - Hall, Inc., 1970, 44-53

- Gelo, Jakov: Demografske promjene u Hrvatskoj (Od 1780, do 1981 godine.- Globus, Zagreb, 1987, 315
- Golubović, Zagorka: Porodica kao ljudska zajednica, Naprijed, Zagreb, 1981, 307
- Goričar Jože: Sociologija /Osnovi marksističke opšte teorije o društvu, Rad, Beograd, 1977, 401
- Grebenik E., Hill A.: International demographic terminology: fertility, family planning and nuptiality, International union for the scientific study of population IUSSP, Paper no 4, World Population Year, 1974, 53
- Grebo, Zlata: Čovjek, rođanje, društva.- Svetlost, Sarajevo, 1975
- Griffith, Janet: Social Pressure on Family Size Intentions.- Population Studies /Selected Essays and Researches Rand McNally, Boston, 1975, 300-312
- Grul, Herbert: Jedna planeta je opljačkana . - Prosveta, Beograd, 1985

- Hauser M.Philip: Demography in Relation to Sociology, American Journal of Sociology, 65, No 2 (September 1959), 169-171
- Hoffman Lois Wladis: The Employment of Women, Education, and Fertility.- Family Roles and Interaction/An Anthology. - Rand McNally College Publishing Company, Chicago, 1976, 249-267.
- Huršid, Ahmed: Porodični život u islamu, Sarajevo, 1978, 48
- Историја на македонскиот народ/ Период меѓу двете светски војни (1918-1945), - Институт за национална историја, Скопје, 1969, 453.
- Jogan, Maca: Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma.-Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, 1990, 209.
- Jogan ,Maca: ženska, cerkev in družina.- Delavska enotnost, Ljubljana, 1986, 154
- Jones F.Elise: Socio-Economic Differentials in Achieved Fertility.-Comparative Studies, ECE Analyses of WFS Survey in Europe and USA, Number 21, Geneva, 1982, 34
- Jordan Fertility Survey 1976.- Principal Report - Volume I, Department of statistics, Amman, Hashemite Kingdom of Jordan, 1979, 170.
- Јосифовски, Илија; Македонското, албанското и турското население на село во Полог/ Социолошка студија - Институт за социолошки и политичко правни истражувања, Скопје, 1974, 2
- Јосифовски Илија: Некои аспекти на демографскиот развој на селското население во СР Македонија. - Институт за социолошки и политичко правни истражувања, Скопје, 1970, 175.
- Јосифовски, Илија; Брезник, Душан и др.: Планирањето на семејството во СР Македонија/ Општествено-економските, социолошките и медицинските детерминанти на репродуктивното однесување, на знаењата, ставовите и практиката во однос на планирањето на семејството на селското население во стопански недоволно развиените краишта на СР Македонија и програма за неговото оспособување за планирање на семејството.-Студентски збор, Скопје, 1988, 433

- Јовановиќ, Амалија: Брачната подвижност во СРМ. - ИСППИ, Скопје, 1981, 150
- Јовановиќ, Амалија: Социјалните аспекти на планирањето на семејството во СР Македонија/ Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија. - МАНУ, Скопје, 1985, 123-141
- Јовановиќ, Амалија: Традицијата, репродуктивното однесување и планирањето на семејството кај селското население во социјално економски недоволно развиените краишта во СР Македонија/ Зборник на реферати од четвртиот скопско-краковски социјален семинар: Општествено-економските и културните промени на селото во НР Полска и СФРЈ-СР Македонија.- Скопје, 1985, 123-145
- Јовановиќ, Амалија: Фертилитетот на женското население во Македонија по етничкој припадности/ Проблеми на политиката на населението во Србији. - Демографски зборник, Књ. I, САНУ Одељење друштвених наука, Републички друштвени совет за питања на породице и развој на населението, Београд, 1989, 45-53
- Kluzowa Krystyna: Społeczno-demograficzne uwarunkowania dzietności rodzin, Krakowie.- Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1978, 121.
- Кондев, Тодор: Развој на населението на територијата на Македонија во последните шест децении.- Географски разгледи, Скопје, 1961, 41
- Krašovec Stane: Človeštvo, kruh in lakota (Včera, danes, jutri), Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, 438.
- Leighton van Nort: Biology, Rationality and Fertility: A Footnote to Transition Theorie/ Ford-De Yong; Social Demographie,- Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, N.J., 1970, 635
- Lenski Gerhard: The Religious Factor (A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics, and Family Life.- Greenwood Press. Inc., 1977, 381
- Lieberman, E.Y.: Family Planning Council. - Journal of Marriage and the Family, 1968, 30, 303-310
- Lipset, S.M.- Bendix, R.: Social Mobility in Industrial Society, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1966, 309
- Macura Miloš: Razmišljanja povodom demografske teorije stanovništava.- Stanovništvo br.1, 1966. 5-22.
- Мустафа, Авзи: Јазичното обраќање во секојдневната комуникација помеѓу мажите и жените кај албанската народност во СРМ, Симпозиум, јазик и култура, Охрид, 1988 г.

Macura, Miloš: Prilozi teoriji i politici stanovništva, Izbor članaka i rasprava .- Ekonomski Institut, Beograd, 1974, 308

Macura, Miloš: Aktuelna pitanja modernizacije razvitka stanovništva.- SANU, Beograd, 1989, (referat)

Malačič, Janez: Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile.- Državna založba Slovenije, 1985, 221

Malačič, Janez. Demografija/ Teorija, analiza, metode in modeli.- Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, 1993, 366 str.

Mamdani, Mahmood: A Small Failure in Birth Control, Population Studies, Selected Essays and Research,-Chicago, 1975, 370-373.

Mehlan, K.H.: The Socialist Countries of Europe - Family Planning and Population Programmes: A Review of World Developments The University of Chicago Press, Chicago, 1967, 207-226

Milić, Andjelka: Radjanje moderne porodice/ Sociološka hrestomati Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988, 287

Mirković, Mišo: Ekonomska historija Jugoslavije.- Ekonomski pregled, Zagreb, 1958, 443

Mladenović, Marko: Uvod u Sociologiju porodice.- Savremena administracija, Beograd, 1976, 377

Muhsam, H.V.: The Demographic Transition: From Wastage to Conservation of Human Life; na knjigata: Population Science in the Service of Mankind,-Institute of Life and IUSSP, Vienna, 1979.

Народни живот и обичаји у Скопској Црној Гори.- Српски етно-графски зборник, Књ. прва (Ат. Петровић)

Населението и општествено-економскиот развој на Македонија до 2000-та година.- прва книга, Економски факултет, Скопје, 1980, 314.

Natality and Reproductive Function of a Family.- UN.Fund for Population Activities, Moscow State University, Population Research Centre, Moscow, 1985, 49.

Основни податоци за населението по општини / Конечни податоци. Попис на населението, домаќинствата и становите 1981 година.- Статистички преглед, 126, Скопје, 1982.

Основни податоци за домаќинства и станovi по општини, Конечни податоци.- Статистички преглед 129, Скопје, 1982.

Ostvarivanje ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o radjanju dece - Savetovanje održano na Bledu, novembar 1974. - Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice, Beograd, 1975, 428

Parsons, E.Sil Talkot i dr.: Teorije o društvu / Osnovi savremene sociološke teorije. - Beograd, 1969, 648

Perko, Franc: Verstva u Jugoslaviji.- Mohorjeva društva, Celje, 1978, 210

Petrović, Ruža: Tipovi fertiliteta i reproduktivnog ponašanja u SR Srbiji 1961-1971 godine.- Stanovništvo, br.1-4, Beograd, 1987, 164-182

Petrić, Nevenka: Čovjekove slobode, radjanje i samoupravljanje, Glas, Banja Luka, 1981, 475

Popović-Pešić, Vesna: Planiranje porodice i područjavanje porodične funkcije brige o deci /Pravni aspekti ostvarivanja ustavnog prava čoveka da slobodno odlučuje o radjanju dece Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice Jugoslavije, Ohrid, 1977, 203-213

Populaciona politika u jugoslovenskom socijalističkom samoupravnom društvu/Savetovanje održano u Beogradu 5. i 6 juna 1984 godine.- Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice Jugoslavije, Beograd, 1986, 242.

Population in Perspective, Edited by Louise B.Young, American Foundation for Continuing Education. - Oxford University Press, 1968, 460

Population projections: Methodology of the United Nations, United Nation Headquarters, November, 1981, UN, New York, 1984.

Population Issues/ A Briefing Kit.- UNFPA, United Nations Population Fund, New York, 1990, 20

Porodice u SFRJ Jugoslavije, Podaci po republikama i pokrajinama. SZS, Beograd, 1989.

Природно движење на населението во Македонија, 1990 година,
Статистички преглед број 211.- РЗС, РМ. Скопје,
1991 година

Проблеми на демографскиот развој во СР Македонија/ Трудови од
научниот собир, Леуново, 3 и 4 ноември 1983.- МАНУ,
Скопје, 1985, 771.

Проблеми политике обновљања становништва у Србији.- Демографски
зборник, Књ.1, САНУ, Одељење друштвених наука, Републички
друштвени савет за питања породице и развој становништва,
Београд, 1989, 390.

Радовановић, Светлана: Неке карактеристики становништва
Југославије према националној припадности.- Статистичар,
Приштина, 1989.

Rančić, . Miroljub: Fertilitet aytohtonog i migrantskog stanov-
ništva u Jugoslaviji.- IDN, CDI, Beograd, 1973, 225.

Pandić, Ljiljana, Andolšek Lidiya: Planiranje obitelji.- Otokar
Keršovani, Rijeka-Opatije, 1984, 278

Rapi, Djerdj: Brak Albanaca na Kosovu / doktorska disertacija.-
Univerzitet Kosova u prištini, Filozofski fakultet,
Priština, 1986, 371

Rašević, Miroslav: Determinante fertiliteta stanovništva u
Jugoslaviji.- IDN, CDI, Beograd, 1971, 198.

Резолуција за популационата политика во СР Македонија . -
Извршен совет на Собранието на СР Македонија, Скопје,
мај 1989 год.

Sadik, Nafis: The State of World Population 1991,.- UNPFA,United
Nation Population Fund, New York, 1991, 48

Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku, broj 365, SFRJ,SR
i SAP, 31.3.1981 god.- SZS, Beograd, 1984.

Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku, Brod 541, Beogra,
1985.

Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku, broj 564,SZS,
Beograd, 1985.

Sauvy, Alfred: *Theorie générale de Population, Volume II, Biologie Sociale*, Presses Universitaires de France, Paris, 1954, 397.

Sentić, M., Breznik, D. *Etničke, religiozne i rasne grupe.- Stanovništva br.3-4*, Beograd, 1968, 163.

Sentić, Milica: *Uticaj narodnosti i religije na fertilitet stanovništva Jugoslavije.- Stanovništvo, br.3-4*, Beograd, 1971, 278-296

Sentić, Milica: *Kontracepcija i njeni demografski aspekti.- Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji*, IDN.CDI, Beograd, 1980, 197-210.

Sentić, Milica: *Uticaj narodnosti i religije na fertilitet stanovništva Jugoslavije.- Stanovništvo broj 3-4*, Beograd, 1971, 278-296

Sentić, M. Breznik D.; *Demografske karakteristike etničkih, religioznih i rasnih grupa.- Stanovništvo br.3-4/1968*, 141-183.

Sociološki leksikon. - Savremena administracija, Beograd, 1982, 784.

Sokolov, Lazar: *Promena u strukturi stanovništva na teritoriji Makedonije 1921-1953 godine kao odraz ekonomsko razvoja.- Skopje*, 1962.

Smrtnost odojčadi 1934-1939.- serija II, sv.10, Beograd, 1945

Statistički godišnjak FNRJ.- Beograd, 1953.

Statistički godišnjak FNRJ.- Beograd, 1957.

Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1931 godine.- Beograd, 1931

Statistički bilten broj 1934, SZS, Beograd, 1992.

Статистички годишник на СРМ 1982.- РЗС. Скопје, 1983

Статистички билтен бр.32.- ФНРЈ, Београд, 1955

Статистички годишник на Р.М. РЗС, Скопје, 1991

Статистички преглед број 211.- РЗС на РМ, Скопје, 1991 год.

Stevanov, Miloš: Pravo na slobodno roditeljstvo/ Pravni aspekti ostvarivanja ustavnog prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece.- Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice Jugoslavije, Ohrid, 1977, 240-263

Stycos J. Mayone: Some Dimensions of Population and Family Planning Goals and Means, The Journal of Social Issues, Vol.30, 1974, 1-24

Stycos, J. Mayone: Some Dimensions of Population and Family Planning: Goals and Means.- Family Planning Résumé, Volume 1, 1977, University of Chicago, 214-218.

Sussman D. Marvin: The Isolated Nuclear Family: Fact of Fiction?, Sourcebook in Marriage and the Family.- Houghton Mifflin Company, Boston, 1963, 48-54

Swindoll Charles R.: Sanctity of Life (The Inescapable Issue). USA, 1990, 103.

Штемпелы, Д.: Население мира в 2000 году.- "Мысль", Москва, 1988, 207

- The American Family in Social-Historical Perspective, Michael Gordon, Editor.-St.Martin's Press, New York, 1978, 580
- The Determinants and Consequences of Population Trends/ New Summary of Findings on Interaction of Demographic, Economic and Social Factors, Volume I and II, New York, 1973, 519
- The Great Debate on Population Policy Revisited.-International Family Planning Perspective, Volume 16, Numbre 4, December 1990, 124-162
- Todorović, Gordana: Idealni i željeni broj dece u porodici.-Stanovništvo, broj 3-4, Beograd, 1971, 297-311
- Todorović, Gordana: Stavovi stanovništva o veličini porodice i abortusima. Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji.-IDN,CDI, Beograd, 1980, 175-190
- Tofler Alvin: Treći talas, Zenit, Beograd,1983, 283
- Trebici Vladimir: Mica Enciclopedie de demografie, Editura stiintifica si enciclopedia, Bucuresti, 1975,493
- UN Population Projections: Methodology of the United Nations, New York, 1984
- Устав на Република Македонија.-Службен весник на РМ,бр.52/1991 год.
- Višejezički demografski rečnik.-Institut društvenih nauka,Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1971
- Вишневский,А.Г.: Демографическая революция.-"Статистика", Москва, 1976, 240
- Vogelink, Dolfe: O pitanju kvaliteta podataka jugoslovenske predratne demografske statistike.- Statistička revija, broj 2-3, 1952
- Vogelink, Dolfe: Razvoj rodnosti jugoslovenskega prebivalstva v zadnjih šestdesetih letih.-Zbornik o znanstvenih rasprav, XXVI.letnik, Ljubljana, 1956
- Vogelink, Dolfe: Natalitetna in mortalitetna področja v Jugoslaviji.-, Ljubljana, 1957 (Separat)
- Vogelink, D.: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvestolet z jugoslovenske in evropske perspektive, Ekonomski zbornik, VII let., EF, Ljubljana, 1965

- Wells, Robert V.: Family History and Demographic Transition
The American Family in Social-Historical Perspective.-
St.Martin 's Press, New York, 1978, 516-532
- Wertheimer-Baletić Alica: Demografija (stanovništvo i ekonomski
razvitak), Informator, Zagreb, 1973, 423
- Whelpton k.P., Cambell A.A. Patterson, : Fertility and Family
Planning in USA, 1960, Princeton, New Yersey, 1966,496
- World Population Trends and Policies, 1981 Monitoring
Report.- Volume I, Population trends, UN, New York, 1982,
219
- Zito V.Georg, Ph.D.: Populations and its Problems, New York,
1979
- Zografski Dančo: Karakteristike ekonomskog stanja, socijalne
strukture i nacionalnog pitanja u Makedoniji 1918-1941
godine.-Acta istorisko ekonomike Jugoslovaije, vol.7
(1), Zagreb, 1980
- Зографски, Данчо: Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија
за време на турското владеење.- Култура, Скопје, 1980

С О Д Р Ж И Н А

	стр.
В О В Е Д	
Т Е О Р И Ј А И П Р А К Т И К А Н А П Л А - Н И Р А Љ Е Т О Н А С Е М Е Ј С Т В О Т О	
СОЦИОЛОГИЈА И ДЕМОГРАФИЈА	7
ИСТОРИСКИ РАЗВОЈ НА СЕМЕЈСТВОТО И ИСТОРИСКИ ТИПОВИ НА РЕПРОДУКЦИЈА НА НАСЕЛЕНИЕТО	21
РОДНОСТА НА НАСЕЛЕНИЕТО И ПЛАНИРАЊЕТО НА СЕМЕЈСТВОТО	46
МОДЕЛИ ЗА ИСПИТУВАЊЕ НА РОДНОСТА И ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО	48
СФАКАЊЕТО НА ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ДЕМОГРАФСКАТА ЛИТЕРАТУРА	64
Ставот на Организацијата на Обединетите нации за планирање на семејството	83
ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО ПРАВНО ПОЛИТИЧКИТЕ АКТИ НА СФРЈ, СРМ и РМ	86
ДЕФИНИРАЊЕ НА ПОИМОТ ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО И НЕКОИ ДРУГИ ПОИМИ ПОВРЗАНИ СО НЕГО	89
ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА НА ДЕФИНИЦИЈАТА ЗА ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО	99
Основните претпоставки, цели и извори на податоците П Л А Н И Р А Љ Е Н А С Е М Е Ј С Т В О Т О В О Р Е П У Б Л И К А М А К Е Д О Н И Ј А	105
НАТАЛИТЕТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ПРЕД ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА	
НАТАЛИТЕТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ ВОЈНИ	109
Наталитетот, морталитетот и природниот прираст на населението во овој период	115
НАТАЛИТЕТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА	117
РЕГУЛАЦИЈА НА НАТАЛИТЕТОТ	136
Распространетоста на контрацептивните средства	137
Распространетоста напрекиот на бременоста, како начин на регулација на раѓањата во Македонија	140
Прекин на бременоста според брачната состојба и возраста на жените во Македонија во периодот од 1983 – 1988 година	142

ДИФЕРЕНЦИЈАЛНАТА РОДНОСТ ВО МАКЕДОНИЈА	147
Родноста според брачната состојба	149
Родноста според образованието на жените	151
Родноста на жените во Македонија според активноста и вработеноста	154
Социо-професионалната положба и родноста на жените во Македонија	161
Родноста според етничката припадност на жените	165
ПЛАНИРАЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО ВО СВЕТЛИНАТА НА ИСТРАЖУВАЊАТА ВО МАКЕДОНИЈА	171
Историски осврт	173
Однос спрема раѓањето на децата	174
Ограничување на раѓањата	175
Трансформацијата на семејствата (домаќинствата) со оглед на нивната големина	178
Големината на домаќинствата	179
Семејниот состав на домаќинствата	181
Домаќинството и семејството како фактори на планирањето на семејството	183
Големината на домаќинството и очекуваниот број деца при склучувањето на бракот	185
Големината на домаќинството и ставот на жените за идеалниот број деца	186
Големината на домаќинството и најголемиот можен број деца	186
Знаењата на анкетираниите жени за планирање на детноста во семејството и големината на домаќинството	188
Практиката на анкетираниите жени во врска со начините и средствата за заштита од несаканото забременување	189
Големината на домаќинството и регулацијата за за ексцесните забременувања	191
Професионална ориентација на домаќинството и планирање на семејството	193
Знаењата за планирање на семејството	194
Контрацептивна заштита	195
Регулација на ексцесните забременувања	195
Семејството како фактор на планирањето на детноста	198
Сфаќање на рамноправноста на жените, родноста и планирање на семејството	199
Ставот за рамноправноста на жените со мажите	202
Семејните односи и планирањето на детноста во семејството, користење на начините и употреба на средствата за контрацепција	207

Регулација на раѓањата со абортус	211
Ставови на анкетираните жени за детноста во семејството	215
Малудетното семејството и благосостојбата	216
Потребите на родителите од децата	217
Ставот за "виновникот" за многудетноста во семејството	218
Семејните односи и идеалниот, саканиот и фактичкиот број деца	224
Општествениот статус на жената и планирањето на семејството	226
ЕТНИЧКА И КОНФЕСИОНАЛНА ПРИПАДНОСТ НА ЖЕНИТЕ И ПЛАНИРАЊЕТО НА ДЕТНОСТА ВО СЕМЕЈСТВОТО	233
Етничката припадност на жените и идеалниот, саканиот и фактичкиот број деца во семејството	235
Религијата и планирањето на детноста во семејството	239
Религио. н оста на жените и нивната родност	243
Веоисповедта и родноста на жените	246
Вероисповедта и детноста во семејството во Македонија	254
Вероисповедта на жените и саканиот, идеалниот и фактичкиот број деца во семејството	258
ДРУГИ ФАКТОРИ И ПЛАНИРАЊЕТО НА ДЕТНОСТА ВО СЕМЕЈСТВОТО	261
ЗАКЛУЧНИ РАЗГЛЕДУВАЊА	264
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	283